

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Nisan 1986 • Sayı: 257 • 300 TL. (KDV Dahil)

Dünya Ekonomisi Bunalımda mı?

Müfit Akyüz
Erdoğan Alkin
Tülay Arın
Ahmet Çakmak
Mehmet Genceli
Merih İpek
Janos Kornai
Ufuk Uras

DERİVCD

HİLYOLU ▶ OSMANBEY ▶ KADIKÖY ▶ ANKARA

I. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

İÇİNDEKİLER

DÜNYA EKONOMİSİ BUNALIMDAN ÇIKIYOR MU? (Erdoğan Alkin)	3
DÜNYA KRİZDEN ÇIKAMIYOR MU? (Tülay Arın)	7
BUNALIM DOLAYISIYLA GÜNCELLEŞEN UZUN SÜRELİ ÇEVİRİMLER TEORİSİ ÜSTÜNE (Müfit Akyüz)	20
MACAR EKONOMİK REFORMLARININ ŞİMDİKİ DURUMU VE GELECEĞİ ÜZERİNE BAZI YORUMLAR (Janos Kornai)	30
İSTATİSTİK ÖĞRETİMİ ÜZERİNE (Merih İpek)	42
SOSYOBİYOLOJİ VE SEZGİCİLİK (Ufuk Uras)	47
İKTİSAT ÖĞRETİMİNİN SORUNLARI ÜZERİNE (Ahmet Çakmak)	49
«İKTİSAT ÖĞRETİMİ» SAYISI ÜZERİNE (Mehmet Genceli)	51
GELENEKSEL İKTİSAT CEPHESİNDE NELER OLUYOR? (XIII) : SONUÇ VE ÖZET	52

Sahibi:

I. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Esin Kuyulu

Sorumlu Yayın Yönetmeni :
Nail Satlıgan

Kapak Düzeni : Ömer Ülkenciler

YÖNETİM YERİ :

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 300 TL.'lik posta pulu karşılığı adresimizden sağlayabilirsiniz.

ABONE KOŞULLARI

Yıllık 3.600 TL. (Öğrenci 2.600 TL.)
6 Aylık 1.800 TL. (Öğrenci 1.300 TL.)

Yurt Dışı :

Yıllık 4.600 TL. (Öğrenci 3.600 TL.)
6 Aylık 2.300 TL. (Öğrenci 1.800 TL.)

Banka Hesap No :

AKBANK Taksim Şb. (4700)
Türkiye İş Bankası Beyoğlu Şb. (4678)

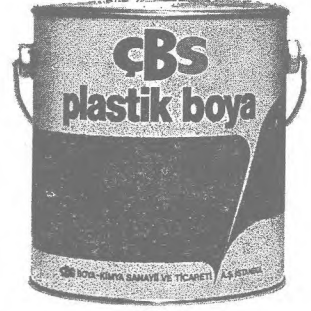
REKLAM TARİFESİ

Arka Kapak : 150.000 TL.
Ön Kapak İçi : 100.000 TL.
Arka Kapak İçi : 75.000 TL.
İç Sayfalar : 50.000 TL.

Basıldığı yer :

YENİLİK BASİMEVİ

Tel: 143 55 72 — 145 32 48

Evde bahar CBS ile başlar

Evlerde, bürolarda, işyerlerinde...
Yaşanan tüm mekanlarda bahar
CBS Plastik renkleriyle başlar.
CBS Plastik kalitesiyle sürer yıllarca.

CBS Plastik...
Renklerini tabiattan, kalitesini
CBS teknolojisinden alan
üstün boya.

CBS
güçlü boya

Dünya Ekonomisi Bunalımdan Çıkıyor mu ?

Erdoğan ALKİN

Dr. Alkin, İÜ İktisat Fakültesi profesörlerindendir. Yapıtları arasında **Gelir ve Büyüme Teorisi** (1981) ile **Turkey's International Economic Relations** (1982) var.

1984 yılında dünya ekonomisinde görülen çok açık düzelme belirtileri ani bir iyimserliğe neden oldu. O günkü değerlendirmeleri hatırlamaya çalışalım.

Bu değerlendirmelere göre, büyüme, istihdam, yatırımlar ve enflasyonun denetim altına alınması açılarından ABD ilk sırada yer almaktaydı. Bu ülkeyi dış şoklara uyum, iç dengenin hızla sağlanması ve özellikle para piyasasındaki dinamizmi dolayısıyla İsviçre izlemekteydi.

1983 yılında en yüksek performansı gösteren Japonya 1984 yılında üçüncü sıraya düşmüştü. Doğal kaynak yetersizliği, serbest ticarete karşı tek taraflı direnme ve bunun getirdiği göreceli yavaşlama Japon ekonomisini olumsuz yönde etkilemeye başlamıştı.

Almanya ise tam tersine serbest ticarete ağırlık vererek dördüncü sıradaki yerini korumuştur.

Batı ülkeleri arasında en başarısız olanları, sonuncu sıralarda yer alan Fransa ve İtalya idi. Fransa'nın başarısızlığında yanlış politika araçları, aşırı müdahalecilik ve amaçlarının tam tersine toplumsal sorunların büyümesi önemli rol oynamıştı. İtalya ise, büyüme, işsizlik ve enflasyon konularında başarı sağlayamamıştı.

Sosyalist ülkeler yıl ortasında olumlu işaretiler vermeye başlamış, ancak özellikle Sovyetler Birliği'nde tahıl üretiminin tahminlerin çok altında kalması, imalat sanayiinde darboğazların belirmesi ve genel olarak ekonominin işlemesinde aşırı müdahale ve merkezîyetçilikten doğan bozukluk ve tikanıklıklar sorun yaratmaya devam etmişti.

Polonya ve Romanya'nın sorunları büyümüş, Sosyalist blokun en başarılı ülkesi Doğu Almanya'da dahi üretim ile yatırım düşüklüğü ile dış borçlar endişe yaratmıştı.

1984 yılının en trajik olayı bazı Afrika ülkelerindeki kuraklıktan ve ilkel devlet yönetiminden doğan açlık sorunu oldu. Aynı derecede trajik olan diğer bir konu, Batılı zen-

gin ülkelerin bu açlığa karşı takındıkları, bazı siyasal ve hatta ekonomik nedenlerden doğan tereddütlü tavrı idi.

Kısaca özetlemek gerekirse, bütün bu sorunlara karşın 1984 yılı, dünya ekonomisi açısından 1983 yılından daha iyi geçmişti.

Acaba bu sonuçlara bakılarak dünya ekonomisindeki bunalımın geçici ve konjonktürel olduğu, yapısal nedenlerden veya yeni bir teknoloji devriminin sancılarında kaynaklanmadığı kolayca ileri sürülebilir mi?

Bu konuda bazı kesin yargılara varmadan önce dünya ekonomisinin 1985 yılı performansı ile 1986 yılı tahminlerini de kısaca gözden geçirmeye çalışalım.

1985 yılında ABD ekonomisinde bariz bir yavaşlama olmuş ve büyüme hızı yüzde 3 dolayında gerçekleşmişti. 1986 yılında yavaşlamanın devam edeceği ve büyüme hızının yüzde 2.5 seviyesine kadar ineceği tahmin edilmektedir.

ABD ekonomisi hakkında diğer bir olumsuz tahmin de enflasyon hakkındadır. 1985 yılında yüzde 3'ün altına inen enflasyon hızının 1986 yılında yeniden hızlanarak yüzde 3.5 düzeyine çıkacağı ve hatta 1987 de yüzde 7 dolayına varacağı tahmin edilmektedir. Uzmanlara göre enflasyonun artmasında en önemli etken, kontrolden çıkan banka parasıdır. 1985 yılında enflasyonun yavaşlaması, vadesiz mevduata rağbeti yeniden arttırmış ve bu da M₁ para arzının birden genişlemesine ve fiyatları yukarı itmesine neden olmuştur.

Ancak, ABD ekonomisinde en önemli sorun 70 Milyar Dolara varan cari işlemler açığı ile 200 Milyar Dolara ulaşan Bütçe açığıdır. Cari işlemler açığının 1986 yılında doların değer kaybına rağmen en az yüzde 10 daha genişleyeceği tahmin edilmektedir. Bütçe açığını kırmak için bütçe ödeneklerine getirilen son yasal kısıntının işlerliği hakkında kuşkular ise hâlâ devam etmektedir.

Batı Avrupa ülkeleri için yapılan tahmin-

ler de pek iyimser değil. Bu ülkelerde ortalama büyüme hızının yüzde 3 den 2 ye düşeceği, enflasyonun daha fazla yavaşlamayaacağı ve işsizliğin azalmayacağı tahmin edilmektedir.

Avrupa'da durumu düzelecekler arasında Almanya ön sıralardadır. Bu ülkede büyüme hızlanırken enflasyon iyice yavaşlayacak ve işsizlik daralacaktır.

Japonya'da ise, 1986 yılı, geçen yıla göre nisbeten olumsuz görünümündedir. Bu ülkede, içinde bulunduğumuz yıl büyüme hızı iyice yavaşlayarak % 5 den yüzde 3.5 seviyesine inecek, işsizlik bir miktar genişleyecek ama enflasyon yavaşlamaya devam edecektir.

Sosyalist ülkeler ise teknolojiye hamle yapma kararını uygulamaya koyacaklar. Bu arada Çin'de liberal uygulama, ekonominin katı kuralları nedeniyle parasal genişlemelere, cari işlemler açığının büyümesine ve rezervlerin bir miktar erimesine neden oluyor.

Uzak Doğu ülkelerinin mal türlerini değiştirerek yeni ihracat hamlelerine girişmeleri, Latin Amerika ülkelerinde sosyal demokrat hükümetlerin IMF reçetelerinden de sert istikrar tedbirlerine gitmeleri, dolarda ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, Ortak Pazarda reform girişimlerine Danimarka ve Yunanistan'dan başlamak üzere gelişen direnmeler herhalde 1986 yılının ilginç gelişmeleri olacaktır.

Bu arada OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını tayinde serbest bırakılması kararının, örgütün fiilen dağılması anlamına geldiği ve petrolde ucuzlama yaratacağı açık. Ancak, bu ucuzlamanın yeni bir petrol bunalımına neden olması ihtimali de var.

Geçen yıl dünya ekonomisini çok yakından ilgilendiren diğer bir konu da, uluslararası para sisteminin yeniden düzenlenmesi idi. Değişken kur sisteminin dünya ekonomisine ve ticaretine zarar verdiğinin bazı Batılı ülkelere ileri sürülmesi ve yeniden sabit

kur sistemine dönme önerilerinin güç kazanması ilginç bir gelişme oldu.

Geçen yılın önemli olayları arasında Batılı beş zengin ülkenin, yani, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa ve ABD'nin Maliye Bakanlarının Doların değerini düşürmek için biraraya gelmeleri ile Seul'de yapılan IMF-Dünya Bankası ortak toplantısında ABD Hazine Bakanı Baker'in borçlu ülkeleri kurtarmak için ileri sürdüğü plânı unutmamak gerek. Özellikle sonuncu olay, yani Baker Plânı, Türk kamuoyunda hayli ilginç ve değişik biçimde yansdı; birtakım yanlış anlamalara ve anlamsız tartışmalara neden oldu.

Şimdi sorularımızı yeniden hatırlamaya çalışalım: Son dünya bunalımı konjonktürel mi? Yanıt olumlu ise, dünya ekonomisi gerçekten bunalımdan çıkıyor mu? Yoksa bunalım yapısal nedenlerden veya teknolojik değişimlerden mi kaynaklanmıştı? Veya çok uzun ve geniş bir konjonktürel dalgalanmanın sonucu muydu? Bunalım yapısal, teknolojik veya uzun dönemli konjonktürel nedenlerden doğmuşsa, dünya ekonomisinin yakın geleceği hakkında iyimser tahminler yapılabilir mi?

Bu soruları yanıtlamak kolay değil. Bununla birlikte bazı almasıkları ve olasılıkları tartışmaya çalışalım.

Oldukça eski bir fikre göre üretime uygulanan yenilikler büyümeyi devam ettirir. Yeniliklerin artık birbirini izleyemediği bir döneme gelindiğinde büyüme durur.

Benzer görüşleri şimdi ileri sürenlere göre son dünya bunalımını başlatan petrol fiyatlarındaki yükselme değildir. Yeni teknolojiler yardımıyla yeterince yeni mal üretilmemesi, artık keşfedilecek yeni pazarların bulunamaması ve yeni satış usullerinin hemen tümünün denenip tükenmiş olması zengin ülkeleri bunalıma sokmuştur.

Petrol fiyatlarındaki yükselme ile bunalımın aynı döneme rastlaması yalnızca rastlantıdır. Pahalı enerji, olsa olsa bunalımın

boyutlarını genişletmiştir. Bu nedenle şimdi petrol fiyatlarındaki düşme eğilimine de fazla bel bağlamamak gerekir.

Demode gibi görünen bu fikirlerin bazı haklı yanları var. Gerçekten zengin ülkelerde 20. yüzyılın tipik sembollerine, örneğin otomobile ve dayanıklı tüketim mallarına talep giderek yavaşlamaktadır. Sonuç olarak hammadde, yarımamul, makine ve teçhizat üreten sanayiler de güç durumda kalmıştır.

Batı dünyası kuşkusuz bir takım arayışlar içinde. Ancak, yeni teknolojik atılımların sürükleyici nitelikteki yeni malları piyasalara sunabilmeleri için tıpkı geçmişte olduğu gibi uzunca bir sürenin geçmesi gerekecek.

Üstelik Batı toplumlarındaki yaygın işsizliğin de son on yıldır emek aleyhine gelişen bu teknoloji devriminden kaynaklandığı açıkça belli oluyor. Bu devrim yeni tekniklerin daha hızlı üretilmesi için tekrardan geniş çapta insan gücüne ihtiyaç duyulacağı bir aşamaya gelmedikçe, hiçbir iktisat politikasının işsizliği bütünüyle ortadan kaldırmasına imkân yok. Tabiidir ki, şimdi işsizliğe neden oluyor diye teknoloji devrimine karşı da çıkılamaz. Çünkü, ilerde istihdamı yeniden genişletebilecek iktisadî canlanma, bütünüyle bu teknoloji devrimine dayanıyor.

Gelişmekte olan ülkelerin sorunları ise çok farklı görünümde. Çünkü, hızla artan nüfusa çalışma olanakları sağlayıp gelir ve servet dağılımını düzelterek siyasal istikrara kavuşabilmek için olağanüstü boyutlarda kaynak bulmak gerekiyor. İç ve dış koşullar böyle bir kaynağın oluşmasını engelledikçe, az gelişmişler dünyasında sürekli istikrar ve barış hayal olmaktadır.

Bu açmazın yakın gelecekte zengin ülkelerin de varlığını tehdit etmeye başlayacağını anlatma görevi ne yazık ki fakir ülkelerin insanlarına düşüyor. Ancak, önce bu açmazlara kendilerinin inanması şart. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerde işsizlik ve fakirliğin başta gelen nedeni, hızlı nüfus artışı. Bugün zengin

lkelerde nüfus artışı sıfıra yakinken, fakir ülkelerde insan sayısı her yıl yaklaşık 100 milyon artıyor. Bu hızla artan bir nüfusun yarattığı işgücünü istihdam edebilecek herhangi bir ekonomik faaliyeti tasavvur etmek bile imknsız. Oysa, politikacı ve yöneticilerin halka bu katı gerçekleri söylemeye cesaretleri yok. Çoğunlukla da durumun pek farkında değiller.

Bazı dşnrlere göre bunalımı younlaştıran en önemli neden, fakir ülkeler hakkındaki yanlış izlenimlerdir. Bu yanlışlıkların en by de fakir ülkelerin kalkınma çabalarının yalnızca büyüme hızları ile ölçülmüş olmasıdır.

Fakir ülkelerde arada bir rastlanan yüksek büyüme hızlarının arkasında gizlenen hızlı nüfus artışı, kalabalık köylü nüfus ve cahillik sanki bilerek görmezden gelinmektedir.

Bu yüzden de zaman zaman gözlenen hızlı sanayileşme çabalarının, akılcı politikaların, plnlamanın, sistem değişikliğinin,

muktedir liderlerin bu ülkeleri kısa sürede kurtaracağı sanılmaktadır.

Fakir ülkelerdeki ilkel siyasal rejimler, ounluun ülke yönetimine katılımını ve dolayısıyla evrensel nitelikteki açmazları anlayabilmesini imknsız kılmaktadır.

Kısaca, özetlemek gerekirse dünya bunalımı ne konjonktürel, ne de geçici nedenlerden kaynaklanan bir bunalımdır. Zaman zaman iyimserliğe neden olan kısa vadeli iyileşmeler kimseyi aldatmasın.

Politikacı ve yöneticiler halka boşuna mit vermektense, sorunları ve açmazları açık bir biçimde anlatmalıdırlar. En iyi politika, samimiyetle halkdan yardım istemektir. Çünkü mit oradadır, sihirli formüllerde değil.

Zengin ülkelerin halkı işsizliğe en başta teknoloji dvriminin, fakir milletler ise hızlı nüfus artışı ve ilkel siyasal rejimlerin neden olduğuna inanırlarsa bütün politikaların verebileceği sonuçlardan da etkin bir biçimde kendilerini yeni koşullara uyarlayabilirler.

Dünya Krizden Çıkamıyor mu?

Tülay ARIN

Dr. T. Arın, İÜ İktisat Fakültesinde öğretim üyesidir.

Bu yazıda dünya ekonomisinin «geleceği» ile ilgili tahminleri tartışacağız. Dünyaya ekonomisinin 1960'ların ikinci yarısından beri yaşadığı «yapısal kriz» kendini uzun dönemli yavaş büyüme / durgunluk, yüksek işsizlik, sürekli enflasyon, bütçe ve dış ödemeler dengesizlikleri biçiminde ifade ediyor. Bu uzun dönemli genel düşük trend içinde, aynı zamanda, daha kısa dönemli olarak, iktisadi faaliyet düzeyindeki iniş çıkışlardan oluşan iktisadi dalgalanmalar (konjonktür krizleri / küçük krizler, ya da konjonktür yükselmeleri / konjonktür canlanması) yaşanıyor. Hemen belirtelim ki, dünya ekonomisinin geleceği tartışılırken **yapısal kriz** ile **konjonktür krizi**, **yapısal canlanma** ile **konjonktür canlanması** arasında ayırım yapmak önemli. Yapısal krizden çıkış, kriz öncesi büyüme hızlarına dönülmesi ve bunun istikrarlı olarak sürdürülebilmesini gerektiriyor, yani trendin istikrarlı yükselişi gerekiyor.

1980-82 durgunluğu ve gerilemesinden sonra başlayan büyüme hızı artışları kriz sürecinden çıkılabileceği umudunu doğurmuştu. Halbuki belki krizin o zamana kadar yaşanan en kötü günlerine göre iyileşme vardır. Bu yazıda biz 1986 yılı için kısa vadeli, 1985-1990 dönemi için orta vadeli, 1985-1995 dönemi için uzun vadeli bazı tahminleri inceleyeceğiz. Bu tahminler, **yapısal krizin önümüzdeki on yıl içinde bile sürebileceğine**, bunun yanında, **kısa ve orta vadede bir konjonktür durağanlığı veya gerilemesi yaşayabileceğimize işaret ediyor.**

Krizden Çıkış Değil, Konjonktür Dalgalanması

Gelişmiş kapitalist ülkelerde ve bütün dünyada 1960'ların ortalarından beri, büyüme, işsizlik ve enflasyon gibi göstergelerde **üç belirgin dalgalanma** görülüyor: 1970-71, 1974-75, 1980-82'de üç konjonktür düşüşü;

1972-73, 1976-80, 1983-85'de üç konjonktür yükselişi. Özellikle son on yılda yaşanan inişler iki büyük durgunluk şeklinde ortaya çıktı. 1974-75 durgunluğu gelişmiş kapitalist ülkeler için keskin fakat kısa oldu. Bu ülkelerin 1973'de gayri safi yurt içi hasılatları (GSYİH) 1973'de % 3.3 yükselirken, 1974'de sadece % 0.8 arttı, 1975'de % 0.4 düştü. Fakat 1976'da konjonktür yükselmesi başladı ve GSYİH'ları % 4.7 arttı. Gelişmekte olan ülkeler bu durgunluktan daha az etkilendi, fakat bu büyük ölçüde borçlanmaları sayesinde oldu. GSYİH'ları 1973'de % 7.4, 1974'de % 5.9, 1975'de % 4.4 arttı (1).

1980-82 durgunluğu ise büyüme hızlarını 1974-75'dekine göre daha keskin ve daha uzun süre düşürdü. Gelişmiş kapitalist ülkelerde GSYİH büyüme hızı 1979'da % 3.3'den 1980'de ve 1981'de % 1.3'e, 1982'de eksi % 0.5'e düştü. 1983'de ise % 2.3'de kaldı. Gelişmekte olan ülkeler bu durgunluktan daha olumsuz etkilendi. GSYİH'ları 1979'da % 4.5 artarken 1983'e kadar inişe geçti, 1980'de % 3.5, 1981'de % 2.4, 1982'de % 1.6, 1983'de % 1.5 arttı. (2) 1974-75 durgunluğundan daha uzun süren bu durgunlukta gelişmekte olan ülkeler bu kez uluslararası piyasalardan pek fazla borçlanamadılar. 1981'den sonra yabancı kaynaklar hızla azaldı.

1983'den beri başlayan iyileşme 1960'ların ortalarından beri yaşanan kriz sürecinde üçüncü iyileşme dönemi. Sanayileşmiş ülkelerde 1982'de negatif olan büyüme hızı 1983'de % 2.6'ya, 1984'de % 4.9'a çıktı, 1985'de % 3'de kaldı. Enflasyon da 1970'den beri üçüncü kez yavaşladı. Fakat işsizlik oranı 1969'dan beri hiç aşağıya inmediği gibi, üç durgunluk döneminde üç belirgin yükselme gösterdi. Fiyat artışlarını önlemek üzere uygulanan daraltıcı politikalar durgunluğu besledi, fakat bu politikalar ve durgunluğun şiddeti usulunda gelişmiş kapitalist ülkelerin performansındaki uzun dönemli bozulmanın gös-

tergeleri idi (3).

Gelişmekte olan ekonomiler özellikle 1984 canlanmasının etkisiyle, 1982-83'de % 1.5 artan GSYİH'larını 1984'de % 3.4, 1985'de ise % 4 arttırdılar. Fakat bu hızlar halâ 1967-76 ortalaması olan % 6'nın çok altında kaldı, ve kişi başına geliri sadece ortalama % 1.7 arttırdı. Ek olarak, bu büyüme haddi hiç alı şılmamış bir şekilde son yirmi beş yılda ilk kez gelişmiş ülkelerinkinin gerisinde kaldı (4).

1960'ların sonlarından beri yaşanan her iyileşme, bir önceki dönemdeki iyileşmeye göre daha zayıf kaldı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde büyüme hızı ortalaması 1976-80 ve 1983-85 döneminde hiç bir yılda, 1973'deki % 3.3'lük büyüme hızına ulaşamadı. Gerçi 1984'deki hız 1976'dan beri görülen en iyi performanstı ama bu ortalama sadece ABD'deki % 6.8 gibi çok yüksek bir rakamdan etkileniyordu.

Dünya ekonomisinin ortalama olarak 1984'deki büyüme hızı 1979'den beri görülen en iyi hızdı, fakat gene de 1967-76 ortalamasına ve 1977'deki % 4.5'luk ortalama hıza ulaşamadı. Bu nedenle de her iyileşme döneminin doruk yılında işsizlik oranı bir önceki dönemdekinden yüksek oldu, her iniş döneminin en kötü yılında bir önceki durgunluğun en kötü yılındakinden daha yüksek bir düzeye çıktı. Böylece işsizlik oranı 1960'lardakinin üç katına çıktı. Son canlanma döneminde birçok ülkedeki yavaş büyüme, hatta durgunluk ortadan kalkmadı. Diğer canlanma dönemleriyle karşılaştırıldığında, bu, son iyileşme döneminin tarihsel olarak olağandışı, ayırıcı ve sorunlu özelliğini oluşturuyor (5). **Kısacası, 1983-85 iyileşme dönemi 1960'ların ortalarından beri süren kriz koşullarını geriye döndürmeye ve yeni bir yükselen uzun dönemli trendi başlatmaya yetmedi.**

1983-85 nisbi iyileşme dönemi 1986'da ve daha sonraki yıllarda sürececek mi ve uzun dönemli, kalıcı olabilecek bir yükselmenin başlangıcı olabilecek mi? Aşağıda

göreceğimiz gibi, **1983-85 iyileşmesi esas olarak ABD'nin 1984'deki büyüme hızından etkilendi** ve bu nedenle gelecek yıllarda ABD'nin performansının belirleyici olacağı hemen bütün analistler tarafından kabul ediliyor.

ABD ile ilgili yapılan çözümler ise bazı tehlikelere işaret ediyor. ABD'nin büyüme hızı 1984'de rekor düzeye çıktı (% 6.8), beklentilere uygun olarak da 1985'de % 2.6'ya düştü (6). ABD Kore Savaşı'ndan beri en güçlü canlanmayı 1983 ve 1984'de yaşadı ve büyüme hızı 1982'den beri Avrupa'ninkini ve hatta Japonya'ninkini geçti (7). Fakat ABD'de yapılan çözümler, **1981-82 durgunluktan sonra başlayan canlanmanın hızının 1985'de kesildiğini, 1985'de % 2.6'ya düştüğünü, 1986 sonlarında ve 1987'de sona erebileceğini ve yeni bir durgunluk olması olasılığının olmaması olasılığından daha yüksek olduğunu tahmin ediyorlar.** Bazı yorumlara göre, 1983'de başlayan canlanma hızlı bir büyüme getirmiş olsa bile 18 aylık süreden sonra 1984'ün ikinci yarısından itibaren ve 1985'de yavaşlamıştır. Canlanma dönemi olgunlaştıkça 1986'da büyüme hızının istikrara kavuşması, hatta bir miktar gerilemesi bekleniyor (8). Toparlanma 1986 yılının sonunda 49 aylık, 1987 yılının ortasında ise 55 aylık olacak. İkinci Dünya Savaşı sonrasında beri yedi canlanma dönemi arasında en uzun süreni, uzun dönemli yükselme trendinin içinde 1961-69'da 106 aylık yükselme dönemi olmuş. Daha sonra başlayan kriz içinde 1975-1980 canlanması 58 ay sürmüş ve güçlülük bakımından 1983-85 (beklenen 1983-86) canlanmasını aşıyor. 1983-86 genişleme dönemi 1960'ların sonlarından beri yaşanan ikinci en uzun süreli iyileşme olacak ve artık süresini dolduruyor. Bu durumda ortaya çıkan herhangi olumsuz gelişmeler dizisi durgunluğu daha hızlı getirebilir, olumlu gelişmeler ise süreyi biraz daha uzatabilir (9). Kısaca canlanmanın kaynağı olan ABD'de yavaşlama olacağı beklentileri ağır basıyor.

1986'dan itibaren beklenen gelişmeleri anlayabilmek için 1983-85 iyileşme döneminin özelliklerine daha yakından bakmak gerekiyor. Her iki dönem için ABD ekonomisinin durumu büyük önem taşıyor.

1983 - 1985 Canlanma Döneminin Özellikleri

1980'lerin ilk yıllarındaki durgunluk ve gerilemeden sonra 1982 ortasından itibaren para politikası bir miktar gevşetildi ve faiz hadleri düştü, fiyatların artış hızı yavaşladı. Bu etkiler büyümeyi uyarmış olsa bile, sanayileşmiş ülkelerde ve dünya ekonomisinde 1983 ve 1984'deki **büyümenin esas motorunun ABD'deki büyüme olduğu** konusunda neredeyse görüş birliği var (10).

ABD'de 1982'nin son çeyreğinde başlayıp 1984'de % 6.8'e çıkan büyüme hızı, 1967'den beri ABD'de rastlanan en düşük enflasyon oranı (% 3.7) ile gerçekleşti. Bu büyüme uyarıcı maliye politikası, yani bütçe açıkları, genişletilmiş vergi teşvikleri, yüksek faiz hadleri ve yüksek değerli dolarda ifadesini bulan görece sıkı para politikası ve cari işlemler açıklarıyla gerçekleşti. Cari işlemler açığı 1982'de 3.8 milyar dolardan 1983'de 35.5 milyar, 1984'de 93.4 milyar dolara çıktı ve dünya ekonomisi için büyük bir ihracat potansiyeli oluşturdu. ABD açığı ülkedeki hızlı genişleme, Latin Amerika'daki ihracat pazarlarının zayıflaması, özellikle, 1980'den 1984'e kadar doların % 50, 1985'e kadar % 85 değer kazanması, ABD faiz haddinin dış dünyadakinden yüksek olması ve yabancı fonların ABD'ye akmasından kaynaklandı (11).

ABD'deki cari işlemler açığının artışı karşılığında İngiltere dışında her sanayileşmiş ülkenin cari işlemler pozisyonu iyileşti. ABD'deki büyüme özellikle iç talepteki hızlanmadan ve büyük bütçe ve dış ticaret açıklarından kaynaklanırken, diğer sanayileşmiş

Ülkelerin pek çoğu ABD'ye ve diğer ülkelere ihracatlarını arttırabildikleri lde büyüdüler (12).

Avrupa'da gerçek büyüme hızı 1984'te sadece % 2.3 düzeyinde kaldı. Dış demeler dengelerindeki iyileşme bütçe açıklarının azalmasının büyümeye olumsuz etkisini kısmen telfi edebildi. Buna karşın enflasyon büyük Avrupa lkelerinde 1981'deki iki basamaklı hızlardan 1984'de % 5.4'e, genel olarak Avrupa'da % 7 dolayına düştü. Enflasyonun yavaşlamasında etkili olan etmenler görece ucuz ithal hammadde ve girdiler, nihai mallar, ücret artışlarının kontrol altına alınması, bir miktar verimlilik artışı dolayısıyla birim işgücü maliyetlerinin düşmesi oldu. Maliyeti ithalat ve işgücüne yüklenen enflasyon azalışı sayesinde bazı ülkelerde kr hadleri hızla yükseldi.

Bu olumlu gelişmelere karşın gelişmiş kapitalist ülkeler için hâlâ çok ciddi sorunlar var. Bunların en önemlileri dış demeler açık ve fazlalarının ülkeler arasındaki dağılımındaki dengesizliğin ve ulusal paraların dış değerlerinin oynaklığının yarattığı istikrarsızlık, işsizlik, yüksek faiz hadleri ve yatırımların beklenen canlılığa kavuşamaması.

ABD dış ticaret açıklarından en çok Japonya ve Almanya yararlandı ve Japonya 34 milyar dolar fazla verdi. Dış ticaret açıkları ve fazlalarının dağılımındaki söz konusu dengesizlik büyük ve iki zıt kutbu oluşturan Japonya ve ABD bu dengesizlikten yararlandı, Japonya 1984'de % 5.8 büyürken, bunun % 3.8'lik kısmı dış talep artışından kaynaklandı (13). Fakat sorun bu dengesizlik aracılığıyla sağlanan büyümenin taşıdığı büyük istikrarsızlıkta yatıyor.

1984 yılı sanayileşmiş ülkeler için ortalama büyüme açısından 1976'dan beri yaşanan en iyi performansı getirmiş olsa bile işsizlik ciddiyetini korudu. İstihdam sadece ABD ve Kanada'da yükseldi, Avrupa'da ise düşmesi yavaşladı. Yedi ana sanayileşmiş l-

kede 1984'deki % 7.6'lık işsizlik oranı 1982'deki % 7.9'dan pek farklı değil. Avrupa'da ise 1983'de % 10.9'dan 1984'de % 11.4'e ıktı (14).

Faiz hadlerinin yüksekliği yatırımları yavaşatarak işsizliği etkileyen önemli bir etmen sayılıyor. 1984'n sonlarında ve 1985'in ilk aylarında ABD'de kısa vadeli faiz hadlerinin yükselme trendi durdu. Buna rağmen gerçek faiz haddi tarihsel olarak rekor düzeydeydi ve beş ana uluslararası merkezde kısa vade için % 4.5, uzun vade için % 6 idi. Bu oranlar 1960-80 ortalamasından 3.5 ve 4.0 yüzde puan daha yüksekti.

Gelişmekte olan ülkelerin 1980-82 durgunluğundan sonra 1984'deki büyümesini iki çok önemli değişme etkiledi. Sanayileşmiş ülkelerdeki iyileşme daralan **dış ticaret hacmini genişletti** ve kısmen mali sınırlamaların etkisi altında bu ülkelerin **cari işlemler açıkları azaldı**.

1984'de ABD'deki genişleme yavaş yavaş gelişmekte olan ülkelere yayıldı ve 1982-83'de % 1.5 olan ortalama büyüme hızı 1984'de % 3.7'ye ıktı. Fakat büyüme hızları açısından gelişmekte olan ülkeler arasındaki dengesizlik 1984'de daha da arttı. Görece yükselen ortalama büyüme hızı esas olarak Asya'daki bazı ülkelerinkinden etkilendi. (in, Hindistan, Kore, Malezya, Singapur, Endonezya). Latin Amerika lkeleri 1982 ve 1983'deki gerilemelerden sonra 1984'de % 2,8 büyüdüler. Güney Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da hız 1984'de % 1.6'da kaldı. Sahra'nın güneyindeki Afrika'da kuraklık ve kıtlığın da etkisiyle gelir 1984'de % 1.9 düştü ve düşüş 1980'den beri % 16'ya ulaştı. Düşük gelirli diğer Afrika lkeleri sadece % 0.9 büyüdü (15).

Performanslarını iyileştirebilen ülkeler esas olarak sanayileşmiş ülkelerdeki, özellikle ABD'deki canlanmadan ve dış ticaretlananlar oldu. Özellikle geçmiş yıllarda uluslararası borç bunalımına düşen ülkeler ihra-

catlarını arttırdılar. İhracatın artışından yararlanamayan ülkelerde büyüme hızı da yükselmedi. Pek çok petrol ihracatçısı ülke petrol talebindeki zayıflamadan olumsuz yönde etkilendi. Petrol ithal eden fakat sınai mal ihraç eden ülkelerde büyüme hızı % 2.5'dan % 4.5'a çıktı.

1984'de gelişmekte olan ülkelerin ihracatı hacim olarak % 9, değer olarak % 7.5 genişledi ve ilk kez 1967-76 ortalaması olan % 6'lık büyüme hızının üzerine çıktı. 1977'den beri durmadan gerileyen ihracatlarının artış hızı, nihayet 1980'de % 2.6, 1981'de % 4, 1982'de % 7.2 düşme hızlarına dönüşmüş, 1983'de ise sadece % 0.9 artmıştı. Borç bunalımından en çok etkilenmiş olan ülkelerde ihracat aslında 1977-80 genel daralma döneminde bile % 9-9.5 artmıştı, fakat bu hız 1981'de % 7'ye, 1981'de % 1'e indi, 1983'de ise % 6.2'ye çıktı. 1984'de ise bu oran % 12'ye fırladı. Buna paralel olarak 1983'de % 0.6 düşen ulusal gelirleri % 3 arttı (16).

1980'den beri büyük borç bunalımı yaşayan ülkeler son üç yılda dış ödemeler dengelerinde önemli değişimler yaşadılar, ve son üç yılda dünyada cari işlemler dengelerindeki kaymalardan etkilendiler. ABD'deki cari işlemler dengesi 1981'de 9 milyar dolar fazla verirken 1984'de 93 milyar açık verdi ve bu açık diğer sanayileşmiş ülkelerin 67 milyar dolarlık fazla vermesiyle bir ölçüde dengelendi. Buna karşın petrol ihraç eden Orta Doğu ülkelerinin 1980'deki 100 milyar dolarlık fazlaları 1983'den beri açıklara dönüştü (1984'de 5.7 milyar açık). Diğer gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler açıkları ise 1981'de 113 milyar dolardan 1984'de 38 milyara düştü. Bu uyarılanmanın en büyük yükünü borçlu ülkeler yüklendiler. 7 en borçlu ülke (Arjantin, Brezilya, Meksika, Kore, Endonezya, Filipinler, Venezuela) cari işlemler açıklarını 1982'de 40 milyar dolardan 1984'de 1.5 milyar dolara düşürdüler. Benzer durum-

daki ülkeler de cari işlemler dengelerini hızla iyileştirdiler (17). Dünya Bankası'nın görece daha yeni istatistiklerine göre, kapsamlı ödemeler dengesi istatistiklerinin tutulduğundan beri tarihlerinde ilk kez, gelişmekte olan ülkeler 1984'de 14.2 milyar dolar dış ticaret fazlası verdiler (18). Bunda en önemli neden yeni borçlanma olanaklarının hemen tümüyle durması ve dış borçların muazzam bir baskı yaratması idi. Bu gelişmelere rağmen dış borç yükü hâlâ çok yüksek ve bazı ülkeler için hâlâ yükseliyor, borç ödemeleri ve faiz ödemelerinin yükü hâlâ artıyor.

Gelişmekte olan ülkelerin 1984'de ihracat artışlarının önemli bir kısmı ABD'ye ihracatla sağlandı. İhracat artışları gerçek döviz kurlarının büyük ölçüde devalüe edilmesinden, arzları ihracata kaydırmak için muazzam ihracat teşviklerinden, bu amaçla iç talebi kısmaktan kaynaklandı. Buna karşılık genel olarak ihracat fiyatları % 1, hammadde fiyatları % 2 düştü. Borçları üzerinden ödedikleri faiz haddi 1983'de % 9.9'dan % 11.3'e çıktı. İhracat artışının bir kısmı bu nedenle yitirildi. İhracat artışından sağlanan 32.9 milyar doların sadece 3 milyarı ithalat artışına gitti (aslında çok az sayıda ülke ithalatını arttırdı), geri kalanı ise borçların ana para ve faiz ödemelerinde, ve çok düşen rezervleri arttırmak üzere kullanıldı.

İhracat artışları işsizliğin artmasını önleyemedi. Büyümenin esas olarak dış ticaretten kaynaklandığı örneğin Latin Amerika'da 1984'de 40 milyar dolar, yani GSYİH'nin %6'sı kadar dış ticaret fazlası, dış borç ödemelerine ve faiz ödemelerine giderken, kısmen de rezervleri arttırırken, kişi başına tüketim ve yatırımlar düştü, yatırımların GSYİH içindeki payı düşmeye devam etti. Bütün gelişmekte olan ülkeler için yatırımların payı % 26'dan % 21'e indi. Kısaca, gelişmekte olan ülkelerde uyarılanma ve dış açıklarda azalma tüketimin, yatırımların düşmesi, ithalatın geri kalması, borçların artmasının bir

ölçüde önlenmesi yoluyla oldu. Bütçe açıkları da yatırımları kısmak, sübvansiyonları azaltmak, maaş ve ücret artışlarını sınırlamak, kamu istihdamını azaltmak yoluyla kontrol altında tutulmaya çalışıldı (19).

Büyüme sorunları ve dış ödemeler sorunları gelişmekte olan ülkelerde enflasyonu da körükledi. Enflasyon hızı büyümedeki gerilemeler pahasına 1981 ve 1982'dekine göre biraz hafiflemesine karşın ağırlıklı ortalaması 1984'de % 37.7 idi ve 1960'ların sonlarından beri sürekli artış trendini korudu. Petrol ihracatçısı ülkelerde 1979'da % 21'den 1984'de % 47.1'e çıktı. Özellikle borçlu ülkeler ihracatlarını arttırmak, ithalatlarını kısmak ve dış borç ödemelerini gerçekleştirebilmek için muazzam devalüasyonlar yaptılar. Bu enflasyonu daha da körükledi ve 1970'lerin son yıllarında % 30'dan 1983'de % 55.5'a, 1984'de % 65.7'ye fırladı. Borçlu Latin Amerika ülkelerinde bu yıllarda ortalama % 41.9, % 100 ve 1984'de % 119.8 oldu, Arjantin, Peru, Brezilya'da ise 1981-82'de % 100'den 1984'de % 260'a çıktı. Benzer durumdaki ülkeler de benzer deneyimler yaşadılar (20).

Pek çok çevrede krizin sona erebileceği umudunu doğuran 1984 canlanması, bir yıl sonra geriye dönülüp bakıldığında «karışık» bir yıl olarak nitelendiriliyor (21). Kısmi bir iyileşme olmuştu, fakat bu iyileşmenin ABD'deki geçici hızlı büyüme gibi tek yanlı bir kaynaktan ve büyük istikrarsızlıkla gelmesi nedeniyle, canlılık sönme eğilimi gösterdi. Büyüme olduğu halde zaten kişi başına tüketim ve istihdam durgunluğunu veya gerilemesini sürdürdü. Borç krizi kontrol altına alındı, fakat hiç çözülmedi. Korumacılık patlaması olmadı, fakat bir tehdit oluşturmayı sürdürdü. 1985'de sanayileşmiş ülkelerde ve bazı gelişmekte olan ülkelere büyüme yavaşladı, ya da artmadı. ABD'deki % 2.6'ya, Avrupa'daki % 2.5'a ulaştı. Enflasyon gelişmiş ülkelerde bir miktar daha yavaşlarken işsizlik azalmadı. Öte yandan sanayileşmiş ül-

kelerin ödemeler bilançolarındaki açıkların ve fazlaların dağılımındaki dengesizlikler arttı, toplam açık da bir miktar yükseldi, çünkü ABD cari işlemler açığı 143 milyar dolara yükseldi. Bu büyük yükselme bu kez dünya ticaret hacmindeki genişlemenin % 3-4 düzeyindeki kalmasını da önleyemedi. Bu durum sanayileşmiş ülkelerin ihrac ettiği malların fiyatlarını % 6, OPEC petrolü fiyatını % 5, hammadde fiyatlarını ise % 13 düşürdü. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin ihracatındaki ve ihracat gelirlerindeki artış da yavaşladı, dış borç ödemeleri sorunları ciddiyetini korumayı sürdürdü. Bu güçlükler sanayileşmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yaptığı ihracatın artışını da yavaşlattı (22).

Önümüzdeki Yıllarla İlgili Tahminler

Gelecekteki iktisadi durum hakkında yapılan tahminler genellikle şu iki varsayıma dayanıyor: ABD'deki durum ve ABD'de uygulanan politikalar sanayileşmiş ülkelerdeki ve dünyadaki durumu belirleyici ölçüde etkileyecek; sanayileşmiş ülkelerdeki durum gelişmekte olan ülkelerin gelişmesinin gerçekleştireceği dış dünya koşullarını belirleyecek ve bu koşullar bu ülkelerin gelişmesini belirleyici rol oynayacak (23).

Kısa Vade İçin Tahminler — 1986

1986 için yapılan tahminler özellikle ABD'nin cari işlemler açıkları ve bütçe açıklarının ne yönde değişeceği, bu değişmelerin doların değeri ve faiz hadleri üzerindeki etkilerinin ne olacağı soruları etrafında odaklaşıyor. Dünya ekonomisindeki dengesizlikler, yani dünya ekonomisindeki dış ödemeler açıkları ve fazlalıklarının dağılımındaki dengesizlikler, gelişmekte olan ülkelerin dış borç riskleri ve döviz kurlarının istikrar-

sızlığı bütün analistler tarafından önemli bulunuyor. Özellikle ABD'deki bütçe ve cari ödemeler açıkları faizlerin ve doların değerinin düşürülmesinin enflasyonist baskı yaratacağı tehlikesini getirdiği için önemli bulunuyor. En önemli soru enflasyonist olmadan dengesizliklerin nasıl azaltılacağı, korumacılık eğilimlerinin nasıl azaltılacağı ve istikrarlı büyümenin nasıl süreklilik kazancacağı.

Uluslararası kuruluşlardan IMF ve OECD 1986 yılında 1985'deki gibi yavaşlamış bir büyüme öngörüyorlar. 1984'de ABD'nin dünya ekonomisindeki iyileşme bakımından neredeyse tek en önemli uyarıcı olması, fakat aynı uyarıcının gene ABD'deki yüksek faiz haddi nedeniyle etkisinin kısmen azaldığı, 1985'deki hız azalmasının gene büyük ölçüde ABD'deki gelişmelerden kaynaklandığı genel kabul gören bir yorum. Bu nedenle ABD'de 1986 yılında uygulanması en muhtemel politikalar, yani uygulanacağı açıklanmış politikalar ışığı altında tahminler yapılıyor. Korumacılık eğilimlerinin artması, dış ticaretin genişleme hızının yavaşlaması, yapısal sorunların sürmesi nedeniyle 1986'da 1985'deki yavaşlamanın sürmesi ya da ciddileşmesi muhtemel görülüyor.

IMF'nin 1985'in ortalarında yaptığı tahminlerde ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerde 1985 için gerçekleşeceği tahmin edilen büyüme hızı olan % 3'ün 1986 yılında da korunacağı veya bir miktar düşeceği öngörü-lüyordu (24). Fakat 1985'de ABD'de büyüme hızı % 2.6 dolayında gerçekleşti (25). Bu rakam OECD'nin ABD için yaptığı % 2.7'lik tahmine daha yakın. OECD'nin 1986 için yaptığı tahminler IMF'inkinden daha kötümser ve büyümenin % 2-2.5 dolayında kalacağını, yani 1985'e göre daha düşük olacağını öngörüyor (26).

Büyüme 1986'da % 2-2.5'un üstüne çıksa bile işsizlik oranlarının ABD'de ve Batı Almanya'da % 7-8 olacağı, Avrupa'da % 11.4'

den % 11,7'ye çıkacağı tahmin ediliyor. Bu oranlar Belçika'da % 14.5, İrlanda'da % 17.5, Hollanda'da % 15, İspanya'da % 21.5 gibi muazzam düzeylerde olacak ve 1986'daki artışları yansıtacak. Öte yandan yavaş büyüme ile beraber enflasyonun % 4'ün altına ineceği, bunda gene ithal petrol ve hammadde fiyatlarının düşmesinin ve ücret artışlarının yavaşlamasının sürmesinin etkili olacağı tahmin ediliyor.

Gelişmekte olan ülkeler için 1986 büyüme hızlarının, 1985'dekine benzer şekilde, dış ticaretten gelen uyarıcı etkilerin zayıflamasından dolayı **pek yükselmeyeceği bekleniyor**. Dolayısıyla, bu ülkeler var olan büyüme hızlarını sürdürebilmek için kendi iç dinamikleriyle telafi edici etkileri yaratmak zorunda. Bu gerçekleştirilirse, IMF'ye göre büyüme hızı 1985'de % 4'den 1986'da % 4.5'a çıkacak. Fakat, çoğu ülkede büyüme hızı sadece nüfus artış hızına eşit olacak ve işsizlik azalmayacak (27).

Orta Vade İçin Tahminler : 1986-1990

Dünya Bağlantıları Modellerinin Tahminleri : Dünya ülkeleri arasındaki iktisadi bağlantılar modellerinden olan üç ana model - Japon EPA Modeli, ABD Federal Reserve Modeli, OECD Sekreteryası INTERLINK Modeli - kısa vadede ve orta vadede dünya ekonomisinin durumu bakımından birbirine benzer sonuçlara varıyor (28). Bu sonuçlar şöyle özetlenebilir:

(1) ABD bütçe açığında sıkı maliye politikası aracılığıyla gerçekleştirilecek sürdürülen bir düşüş, kısa vadeden orta vadeye giderken ABD'nin büyümesini yavaşlatacak. (2) Bu yavaşlama bir süre diğer sanayileşmiş ülkelerin fiyat düzeylerini aşağıya doğru indirecek. (3) ABD'deki para arzı artışı faiz hadlerini düşürecek ve doların değerine aşağıya doğru baskı yapacak. (4) ABD'

deki büyümenin yavaşlaması ve doların düşmesinden dolayı ihracatının artması, diğer sanayileşmiş ülkelerde ve dünyanın diğer kısımlarında büyümeyi yavaşlatacak. Bu durumda ABD'nin büyümesi daha çok ihracat artışından kaynaklanacak ve ABD ekonomisinin dünyanın büyümesine katkısı azalacak. (5) ABD dışında faiz hadlerinin düşmesi (4)'deki etkileri telafi etmeye yetmeyecek. (6) Yukarıda sayılan gelişmeler ABD cari işlemler açığını azaltsa bile, açık çok farklı varsayımlar altında dahi uzunca bir süre büyük boyutlarda olacak. Eğer ABD dolarının değerini düşürerek açığı azaltırsa, bu, ABD dışındaki net ihracatı düşürerek faaliyet hacmini daraltacak. Eğer doların değeri faaliyet hacmi düşürülerek indirilmeye çalışılırsa, bu da ABD dışındaki büyümeyi yavaşlatacak. (7) Alışveriş olarak, eğer ABD, doların dış dünyanın müdahaleleri ile değer kaybetmesine direnmek üzere para arzını kısar ve faiz hadlerini yükseltirse ABD'deki faaliyet hacmi daralacak, bu da ABD'ye yapılan ihracatı daraltarak ABD dışındaki büyümeyi yavaşlatacak. (8) Ek olarak, ABD'nin bütçe açıkları enflasyonist beklentileri körüklediği ölçüde para politikasının sıkıştırılması ve deflasyonist baskı yaratılması tehlikesini taşıyacak. Bu nedenle, ABD'nin para politikasını değiştirmeden faiz hadlerini düşürmesi ve bütçe açığını azaltması gerekecek. Öte yandan, bütçe açığı azaltılırsa ABD'deki büyüme kısa vadede bir ölçüde yavaşlayacak. Fakat orta vadede daha istikrarlı bir büyüme hızı tutturabilmek için bütçe açıklarının azaltılması gerekecek.

Dünya bağlantıları modellerinin yukarıda özetlenen tahminleri gösteriyor ki dünya büyüme hızı eğer ABD'ye net ihracata dayanırsa sürdürülemez durumda ve yavaşlaması çok muhtemel. Öte yandan, ABD bütçe açıkları da büyük istikrarsızlıklar yaratma potansiyeli taşıyor ve bu açık düşmeden dünyadaki dengesizlikler sürdürüle-

mayacak boyutlara ulaşabilir. Fakat büyüme bir miktar hızlanmadan ve işsizlik azalmadan devlet harcamaları da kolay kolay düşürülemiyor, ve bütçe açığı azaltılamıyor. Bu dengesizlikler ve istikrarsızlıklar içinde, uygulanması muhtemel politikalar ya enflasyonist ya deflasyonist eğilimleri güçlendiriyor.

IMF'nin Orta Vade İçin Senaryoları : IMF tarafından geliştirilmiş orta vadeli alternatif senaryolar ise 1985-1990 dönemini kapsıyor (29). Senaryoların amacı, büyümenin sürmesinin koşullarını, dış ödemeler dengesi istikrarını sağlayabilecek politikaları araştırmak.

«Ana Senaryo» (Baseline Scenario) üye ülkelerin uygulamayı planladıkları politikalarla dayanarak geliştirilmiş. «Ana Senaryo»nun belli başlı varsayımları şunlar: (1) ABD, bütçe açığını 1988'e kadar GSYİH'sının % 1'inin biraz fazlasına düşürecek (1983'de % 4.1, 1984'de %3.4, 1985'de % 4.4); diğer sanayileşmiş ülkeler ise bütçe açıklarını azaltma planlarını uygulamaya koyacaklar ve para politikalarıyla bunu telafi etmeyecekler. Gelişmekte olan ülkelerin IMF'ye bildirdikleri politika planları «anormal kaymalar» dışında uygulanacak. Fonla programı olmayan ülkeler ise mevcut politikalarını uygulamaya devam edecekler. (2) Dolar 1987'den itibaren her yıl % 5 değer kaybedecek, bu etki ABD cari işlemler açığını GSYİH'sının % 3'üne indirecek.

ABD'nin durumunun dünya ekonomisi açısından birincil öneme sahip olduğu, bu bakımdan ABD bütçe açığı ve doların değerine dayanan bu varsayımlar altında, sanayileşmiş ülkelere için büyüme hızı 1990'a kadar yıllık % 3 dolayında kalacak, yani **1984' dekine göre yavaşlayacak ve 1980-82 dönümlüğünden önceki dönemdekinden daha yavaş olacak.** Enflasyon hızı % 3 dolayında istikrara kavuşacak. Avrupa'daki işsizlik oranı % 11'den % 10'a düşecek. Reel faiz haddi (London interbank offered rate LIBOR-Londra borsasında bankaların uyguladığı faiz

haddi) de % 4.5'den % 3.5'a inecek, yani 1960-80 dönemindekinden yüksek, 1980-85 dönemindekine göre sadece bir ölçüde (1984 dekine göre 3 yüzde puan, 1985 başındakine göre 1 yüzde puan) düşük olacak.

Sanayileşmiş ülkelerdeki bu % 3'lük büyümenin gelişmekte olan ülkelerin ihracatını yıllık gerçek % 5-6 arttıracığı tahmin ediliyor. Bu dönemde ticaret hadlerinde bir iyileşme beklenmediği için, gelişmekte olan ülkelerin ithalat kapasitelerinin yükselmesi **özel kredi kuruluşlarından borçlanmalarına bağlı**. Eğer gerekli dış kredileri bulabilirlerse, dış ticaret hadleri kötüleşmezse ve umulan ihracat artışlarını gerçekleştirebilirlerse yılda % 4.5 büyüyecekler.

Fakat bu büyüme hızı gelişmekte olan ülkeleri kriz öncesi performanslarına ulaştıramayacak, sadece 1980-82 durgunluğu sırasındaki en kötü performansından biraz daha iyi performans göstermelerini sağlayacak. Dünya Bankası verilerine göre, yıllık ortalama büyüme hızları 1960-70'de % 5.9; 1970-80'de % 5.1, 1967-76'da % 6.7 iken 1979'da % 4.5 inmiş, 1983'de ise % 1.5'a düşmüştü (30). Ana senaryo'ya göre 1985-90 büyüme hızı bu bu ülkeleri **1979 yılı performansına geri döndürmeye yetecek**. İhracatın artışının sağlayacağı büyümeden en fazla yararlanan Asya ülkelerinde büyüme hızı % 6'ya çıkacak. Halbuki sadece tarımsal maddeleri ihrac edenler ve dış yardıma bağlı olanların büyüme hızı ortalamanın altında bulacak.

Senaryo gerçekleşirse gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler açıklarının ihracata oranı 1984'deki düzeyinde kalacak, dış borçlanmanın ihracata oranı 1983'de % 158 iken 1990'da % 108'e düşecek, en büyük borçlular için ise % 255'den % 150'ye inecek. Fakat bu iyileşme onları ancak 1980'deki durumlarına geri götürebilecek. Ayrıca dış borç ödemelerinin yükü 1990'a kadar ihracatlarının % 20'sini alıp götürecektir. Eğer doların değeri düşmez, faiz hadleri inmezse bu yük

daha da ağır olacak.

«Daha kötü politikalar» Senaryosu («Worse Policies») ise sanayileşmiş ülkelerdeki bütçe açıklarının düşürülmediği ve buna eşlik edecek yapısal esneklikleri azaltma politikalarının uygulanmadığı varsayımı altında orta vadeyi inceliyor. Bu durumda **% 3 ve % 4.5'lük büyüme hızları bile gerçekleşmeyecek**. Büyüme hızı sanayileşmiş ülkelerde % 2 dolayında kalacak. Bu ise **en kötü yıllardan biri olan 1980'de ulaşılabilen büyüme hızı**. Ana senaryodakinden daha kötü politikalarla faiz haddi yükselecek ve talebin büyümesinde ortaya çıkacak beklenmeyen bir sıkışma ile yavaş büyüme gerilemeye dönüşebilecek. ABD'nin bütçe açığı ve dış ticaret açığı yükselmeye devam ederse döviz kurlarının istikrarı konusunda şüpheler ve belirsizlikler ortaya çıkacak, buna ek olarak devletin bütçe açığını kapatmak üzere borçlanmaya çalışması sermaye piyasasında «aşırı kalabalıklaşma»ya yol açarak potansiyel büyümeyi engelleyecek.

Öte yandan, **eğer dolar yavaş yavaş değerli de birden hızla düşerse dünyanın geleceği gene pek parlak olmayacak**. Bu düşüş keskin bir durgunluğa ve Avrupa ülkelerinde işsizlik artışlarına yol açacak; gelişmekte olan ülkeler için «Ana Senaryo»nun öngördüğü % 5-6'lık artış da gerçekleşmeyeceği için, büyümeleri de ciddi biçimde yavaşlayacak, % 4.5 yerine % 3-3.5 dolayında kalacak. Buna, gelişmekte olan ülkelere «daha kötü politikalar» eklenirse, ek bir 1.5 puan kötüleşme ile, büyüme % 2'de kalacak.

«Daha İyi Politikalar» senaryosu («Better Policies») için, ABD'deki bütçe açıklarını hükümetin önerdiği biçimde 1986-90 dönemi sonuna kadar azaltmak ve nihayet kapatmak, yeni harcama kısıntılarını gerçekleştirmek, Avrupa'da yapısal sorunlar için daha etkili arz cephesi politikaları uygulamak, gelişmekte olan ülkelere piyasa göstergelerinin hakimiyetini kırarak politikalar uygulama-

Önce GSYİH içindeki payının, daha sonraki yıllarda ise mutlak büyüklüğünün düşmesi gerekiyor. Bu şekilde gerçek faiz haddi % 2.5'a düşecek, dolar ise 1985'deki döviz kurunu koruyacak. Bütçe açıkları düşerse aşağıya inen faiz hadleri yatırımı arttıracak, korumacı eğilimleri azaltacak, düşük faizli kredi arzı yükselecek.

İyimser «Yüksek Durum» senaryosunda gelişmekte olan ülkelerin gelecek on yıldaki yıllık ortalama büyüme hızları % 5.5 olacak, fakat bu yüksek hız bile 1960-73 ortalamasının gerisinde kalacak. Bunun anlamı, 1960-73 döneminin aksine, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızları arasındaki farkın azalması ve iki grup ülke arasındaki **iktisadi farkların büyümesi**. Bu arada **gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklar da büyüyecek** ve bu büyümeden en kaaznçlı çıkacaklar, sanayi malı ihracatındaki rekabete dayanabildikleri ve teknoloji-yoğun ürünlere yönelebildikleri ölçüde, az sayıda orta gelirli ülke olacak (özellikle Pasifik'tekiler). Fakat bu son grup ülke bile bu büyümeyi başarabilmek için, ekonomilerini dış ticarete göre ayarlamak, bütçe açıklarını azaltmak ve ihracatlarını yılda ortalama 1973-1985 ortalamasından daha da yüksek bir hızla arttırmak zorunda kalacaklar. Öte yandan, ihracatları bu denli yüksek artan ülkelerde bile büyüme için dış sermaye akımlarının ve borç ödemelerine yardımcı olacak dış borçlanmanın sürmesi gerekecek. «Yüksek Durum» ile «Düşük Durum» senaryoları arasındaki en önemli fark **yüksek büyüme için ihracat artışı ve net borçlanmanın artışının gerekmesi, bunun sonucunda cari işlemler açıklarının en kötü yıl olan 1983'deki 55.8 milyar dolardan 109.5 milyar dolara çıkması.**

Kısacası, sanayileşmiş ülkeler 1950'lerdeki ve 1960'lardaki büyüme performanslarına dönseler, yani dünya krizi atlatılsa bile —ki bu çok kuşku— **gelişmekte olan ülkeler 1960'larda ve 1970'lerin ilk yarısında**

ulaştıkları performanstan daha düşük bir performans gösterecekler, buna rağmen daha borçlu ve daha büyük dış ticaret açıkla olacaklar.

ABD Ekonomisiyle İlgili Tahminler

Dünya ekonomisinin geleceğinin kısa, orta ve uzun vadede ABD ekonomisindeki gelişmelere çok bağlı olduğu görüşü hakim olduğuna göre, ABD ekonomisi ile ilgili tahminler büyük önem kazanıyor. Bu bakımdan ABD ekonomisi içinde yapılan çözümlemeler beklentilerin de yönünü belirliyor.

1986'da ABD büyüme hızının ne olacağı ile ilgili ABD'de yapılan tahminler % 1.5 ile % 4.8 arasında değişiyor (32). Tahminlerin bu derece farklı olması şaşırtıcı değil. İstikrarsızlığın ağır bastığı koşullarda birkaç olumsuz değişme ya da olumlu gelişme sallantılı olan canlanmayı iyiye ya da kötüye doğru değiştirebiliyor. **Genel kanı 1985'e göre pek değişme olmayacağı ve büyümenin % 2-3 dolayında kalacağı.** Tahminlerin iyimser ya da kötümser olması, faiz haddi, doların değeri, iç ve dış açıklarla ilgili öngörülerin farklılığından etkileniyor.

En iyimser tahmini yaparak 1986 için % 4.6'lık büyüme hızı öngören **Forbes** dergisinin iyimserliği, faiz haddinin % 9.5'dan % 8'e düşeceği beklentisinden kaynaklanıyor (33). Fakat bu iyimser tahmine rağmen, enflasyon korkusu ile Federal Reserve daraltıcı politika uygularsa, korumacılık yasaları çıkarsa ve yeni vergiler konursa büyüme haddi çok daha yavaş olabilecek. Dolayısıyla büyüme iç ve dış açıkların etkisinin ne olacağına bağlı.

Orta iyimserlikte % 3.3'lük büyüme hızı tahmin eden **US News and World Report** dergisine göre doların ve faiz hadlerinin hızla düşmesi yeni bir iktisadi iniş olasılığını artırır. Çünkü ABD dışındaki büyüme yavaş olacağı için, doların değerinin düşmesi ABD ihracatını fazla büyütmez. Faiz hadlerinin

düşmesinin enflasyon beklentisini körüklememesi için bütçe açıklarının azalması gerekiyor, fakat durgunluğa yol açmadan bu pek mümkün değil. Dolayısıyla ABD ekonomisi dolar ve faizler inmeden çok az azalmış bütçe açıkları ve dış sermaye akımlarıyla büyüyecek. Fakat dünyanın geri kalan kısmı bundan daha az yararlanacak (34).

ABD'nin 1986'da büyümesi açısından en kötümser tahmini (% 1.8) yapan **Fortune** dergisine göre ABD'nin bütçe açıkları azalmayacak, artacak (35). Wall Street'in çok istediği şey olan faiz hadlerinin düşmesinin etkisi gayet yavaş olacak ve talebi pek canlandırmayacak, ayrıca kârların yüksek olmasından dolayı yüksek olan faiz hadleri pek düşmeyecek. Öte yandan doların değerinin düşürülmesi, yapısal nedenlerle dış pazarlarda rekabet edemeyen sanayiye pek yardımcı olmayacak, fakat fiyatların yükselmesi yönünde baskı yaratacak. Ayrıca doların değeri düşse ve ABD ihracatı artsa bile, ABD rekabeti karşısında diğer ülkeler doların yüksek kaldığı durumdakinden daha büyük zararlara uğrayacaklar. **Fortune**'a göre en büyük tehlike ABD'de devlet harcamalarının kontrol edilememesi. Bu nedenle dolara güven azalırsa ve değeri düşerse buna karşı koymak üzere faiz hadlerinin yükseltilmesi büyümeyi köstekleyebilir.

Yukarıdaki açıklamalar gösteriyor ki ABD'deki çevreler doların değerinin düşürülmesine, dünya ekonomisindeki uyarlanmanın ABD doları aracılığıyla yapılmasına pek taraftar değiller. Ayrıca gene görüyor ki ABD doları yükselse de düşse de dünyanın geri kalan kısmı için sonuç çok parlak değil, diğer ülkeler ülkelerinin canlılığını ABD'ye rağmen ya da ABD'ye fazla güvenmeden sağlamak zorundalar.

NOTLAR

- (1) The World Bank, **World Development Report 1984**, Washington, D.C., 1984, S. 11.
- (2) International Monetary Fund, **World Economic Outlook April 1985**, Washington, D.C., 1985, S. 210.

- (3) World Bank 1984, S. 12.
- (4) IMF 1985, S. 1.
- (5) IMF 1985, S. 19.
- (6) «The Growth will Steam Right on through '86», **The US News & World Report**, December 30, 1985/January 6, 1986, S. 79.
- (7) «America on the Top Again», **Fortune**, April 15, 1985, S. 15.
- (8) IMF 1985, S. 19.
- (9) «Neither Boom nor Bust in the Months Ahead», **Fortune**, January 20, 1986, S. 38-39; US News and the World Report, December 30, 1985/January 6, 1986, S. 78.
- (10) Örneğin, IMF 1985, S. 19; The World Bank, **Annual Report 1985**, Washington, D.C., 1985, S. 36; OECD, «Growth and Imbalances: Highlights from OECD Economic Outlook May 1985», **The OECD Observer**, No. 134, May 1985, S. 35-39.
- (11) IMF 1985, S. 236; World Bank 1985, S. 34; **Fortune**, April 15, 1985, S. 15.
- (12) IMF 1985, S. 1.
- (13) World Bank 1985, S. 34-35.
- (14) IMF 1985, App. Table 4.
- (15) World Bank 1985, S. 38-39.
- (16) IMF 1985, App. Table 19.
- (17) IMF 1985, S. 3; App. Table 29.
- (18) World Bank 1985, S. 37.
- (19) World Bank 1985, S. 38-39, IMF 1985, S. 12, 63-65, Chapter II.
- (20) IMF 1985, App. Table 7, S. 70-71.
- (21) World Bank 1985, S. 44.
- (22) OECD, **OECD Economic Outlook 1985**, World Bank 1985, S. 36, 38.
- (23) Örneğin bkz. IMF 1985, S. 6.
- (24) IMF 1985, App. Table 4, S. 209.
- (25) **Fortune**, January 20, 1986, S. 38.
- (26) OECD, **OECD Observer**, May 1985, S. 35.
- (27) IMF 1985, S. 2.
- (28) OECD May 1985, S. 40-41.
- (29) IMF 1985, S. 4-14; Chapter III: «Medium-Term Scenarios»
- (30) World Bank, **World Development Report 1982**, 1982, S. 37.
- (31) World Bank **World Development Report 1984**, Chapter 3: «Prospects for Sustained Growth».
- (32) US News and World Report December 30 1985/January 6, 1986, S. 79.
- (33) M.S. Forbes, «Facts and Comments II», **Forbes**, January 13, 1986, S. 21.

- (34) US News and World Report, December 30, 1985/January 6, 1986, S. 78-88.
- (35) «Toppling the Dollar Could Cost a Lot», **Fortune**, October 28, 1986, S. 16-17; **Fortune**, January 20, 1986, S. 38-39.

İZOCAM TASARRUFTUR...

Yakıt pahalı, enerji değerli.

Yakıt ve enerji israfı mutlaka önlenmeli.

İzocam çatı, duvar ve borularda, soba ve radyatör arkalarında en etkili yalıtımı sağlar, ısı kaybını önler. Paranızı cebinizde, dövizini yurtta tutar.

**İZOCAM enerjide tasarruf, yakıtta tasarruf
parada tasarruftur.**

Isı yalıtımında İzocam kullanın, büyük tasarruf sağlayın. Kendiniz için, ülkemiz için...

İZOCAM
"ısıda tasarruf"

Bunalım Dolayısıyla Güncelleşen Uzun Süreli Çevrimler Teorisi Üstüne

Müfit AKYÜZ

Dr. Akyüz, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesinde ders veriyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık yirmibeş yıl süren bir büyüme ve hemen hemen tam istihdam düzeyindeki bir gelişmeden sonra, günümüzde dünya ekonomisi, büyüme oranlarının düşüklüğünden, azalan verimliliğe; korumacılıktan, sanayide kapasite kullanım oranlarının arttırılamamasına; kâr oranlarında zaman zaman hızlanan düşme eğiliminden, yüksek oranlı enflasyon ve işsizliğe kadar, bir dizi sorunla karşı karşıya.

Bu sorunların niteliği ve nasıl ortadan kaldırılması gerektiği konusunda iktisat literatüründe çok farklı bakış açılarının bulunduğu biliniyor. Ancak, 'hakim görüşün' genel olarak söylediği şu: Günümüzün sorunları çok özel 'dışsal' unsurların ve 'talihsiz' olarak nitelendirilebilecek bazı koşulların bir araya gelmiş olması nedeniyle ortaya çıkmışlardır. Dünya ekonomisini etkileyen dengesizlik koşulları, iktisat siyasetlerinin doğru bir biçimde uygulanması durumunda, tamamen ortadan kalkacaktır...

Ne var ki, özellikle 1970'lerin ilk yıllarından itibaren (bazı yazarlara göre daha önce) dünya ekonomisinin yaşamaya başladığı bunalımın ortadan kaldırılmasını amaçlayan iktisat siyasetlerinin (ve teorilerinin) açıkça yetersiz kalmaları, dikkatleri, dünya ekonomisinin uzun süreli bir bunalım dönemine girip girmediği konusuna çekti; böylece, Uzun Süreli Çevrimler Teorisi yeniden tartışılmaya başlandı.

Bu yazının amacı, sözkonusu teorinin ortaya çıkışını, teoriye yapılan «başlıca» katkıları ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Şu anda yaşanan bunalımın bu teoriyle açıklanıp açıklanamayacağına ilişkin tartışmalar bu yazının konusu değil.

— I —

Uzun Süreli Çevrimler (1) Teorisi ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında ortaya atıldı;

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda da bazı iktisatçılarca sistematikleştirildi.

Hızlı bir büyümeye sahne olan ve iş dünyasında genel bir iyimserliğin egemen olduğu 1850'ler ve 1860'lardan farklı olarak, 1873-96 dönemi, gerek Batı Avrupa'da, gerekse ABD'nde bir bunalım dönemi olmuştu. Ama 1890'ların sonlarına doğru yeniden bir büyüme süreci başlamış ve bütün Avrupa'da «Güzel Çağ» olarak isimlendirilen bir genel güven ve iyimserlik ortamı doğmuştu. Buna göre, dünya ekonomisinin gelişme çizgisi büyüme (genişleme) ve bunalım (daralma) evrelerinden oluşan ve ortalama süresi elli yıl olan çevrimler biçiminde olmalıydı.

Konuyla ilgilenen ilk yazar A. Helphand Parvus oldu. (2) 1890'ların ortalarında tarımsal bunalımlar üzerinde çalışan Parvus, 1873'den beri süregelen bunalımın, yerini bir süre sonra uzun bir büyüme (genişleme) evresine bırakacağını ileri sürüyordu. 1901'de yayınlanan bir yazısında (3), Parvus, teknolojiye, para «piyasasında» ve uluslararası ticari ilişkilerde meydana gelecek dönüşümlerin, dünya üretimini yeni ve eskisine göre daha geniş bir tabana oturtacağını belirtiyordu. Bu yüzden, ona göre, uzun süreli çevrimsel hareketin kökenleri dünya piyasasındaki gelişmelerde aranmalıydı. Ne var ki, Parvus tezini destekleyecek yeterli kanıtları sunamamıştı (4).

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce J. Fedder takma adıyla yazan J. Van Gelderen, konuyu Parvus'a göre daha bütünsel ve nispeten sistematik bir biçimde incelemeye yönelen öncülerdendi (5). Dünya ekonomisinin uzun dönemli hareketlerini açıklamaya girişen Gelderen, tezini, yatırım malları sektörü ile tüketim malları sektörü arasındaki dinamik ilişki üzerine kuruyordu. Yaptığı çalışmada, fiyatlar, dış ticaret ve çeşitli dallardaki üretim kapasitelerine ilişkin ampirik verilere dayanarak, tüketim malları üretiminin

hızla artması ve bunun da dolaylı olarak sermaye mali ve hammadde talebini fazlalaştırmasıyla birlikte, genel bir üretim artışı olduğunu ve bunun uzun süreli çevrimsel hareketin büyüme (genişleme) evresinin başlaması için bir önkoşul olduğunu ileri sürüyordu.

Gelderen'e göre, üretimin artması için zorunlu olan talep artışının iki kaynağı olabilirdi. Bunlardan birincisi, kolonizasyon ve yeni alanların dünya ekonomisine katılması yoluyla, dünya piyasasının büyümesi; ikincisi, yeni sanayilerin ortaya çıkmasıydı (Gelderen'in yazdığı dönemde bunlar, otomobil ve elektrik sanayileriydi).

Ancak, büyüme süreci iki nedenle sona ermek zorundaydı: Bir yandan, ithalatçı ülkelerin zaman içinde sanayileşmesiyle gelişmiş ülkelerin ihrac pazarları bir doyum noktasına ulaşıyor, böylece uluslararası ticaretin artışı yavaşlıyordu. Öte yandan hammadde üretiminin artış hızı, nihai ürünler üretiminin gerisinde kalıyor, bu durum darboğazlara yol açıyordu (6).

— II —

1) Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda dünya ekonomisinin sert resesyonlarla belirlenen yeni bir daralma evresine girmesi, uzun süreli çevrimler konusundaki araştırmaların hızlanmasına neden oldu. Bu yıllarda yapılan çok sayıda araştırma içinde en kapsamlısı 1926 ve 1928'de yayınladığı iki çalışmasıyla (7) N.D. Kondratieff'e aittir. Bu çalışmalardan sonra, uzun süreli çevrimler konusu onun adıyla da anılmaya başlandı.

Kondratieff'e göre, daralma ve genişleme evrelerinden oluşan uzun süreli çevrimlerin gözlemlenebilir beş tane özelliği vardır (8): 1 — Daralma evresinde üretim teknolojisi ve ulaşım-iletişim alanlarında çok sayıda yeni buluş ortaya çıkar; ama, bunlar ancak bir sonraki genişleme evresinde yaygın olarak

kullanılabilir. 2 — Daralma evresinde bir kural olarak tarım sektörü özellikle sürekli ve ağır bir bunalım içindedir. 3 — Genişleme evresinde altın üretimi artar ve yeni alanlar dünya piyasasına katılır. 4 — Genişleme evresinde genellikle savaşlar ve siyasal çalkantılar ortaya çıkar. 5 — Genişleme evresinde iş çevrimlerinin (business cycles) depresyon yılları azınlıkta, daralma evresinde ise çoğunluktadır.

Ancak, Kondratieff'e göre bu beş ampirik olgu uzun süreli çevrimlerin «nedeni» değildir; bu olgularla uzun süreli çevrimler arasında nedensel bir bağ olamaz. Sözkonusu çevrimler, ekonomik gelişmenin ayrılmaz bir yönüdür. «Uzun süreli çevrimler ekonomik hayatta zaten mündemiçtir» (9).

İkinci yazısında bu tezini daha da sistematikleştirmeye çalışan Kondratieff, analizinin temellini «uzun ömürlü sermaye mallarının dönemsel yenilenme yatırımlarının» oluşturduğunu söylüyordu (10): Demiryollarına, kanallara, altyapıya ve daralma döneminde gerçekleştirilen büyük teknolojik buluşlara yapılacak geniş ölçekli yatırımların uyarıcı etkisi, daralma evresinden genişleme evresine geçişte, belirleyici unsurdur. Bu tür yatırımlar, uzun çevrimlerin içinde yer alan daha kısa süreli iş çevrimleri sırasında kullanılmayan ve biriken çok büyük miktarlardaki fonları gerektirir.

Uzun süreli çevrimlerin daralma evreleri, tasarruf eğiliminin yüksek, faiz oranlarının düşük olduğu ve bu yüzden de çok büyük miktarlarda ödünç alınabilir/verilebilir fonların bulunduğu dönemlerdir. Öte yandan, fiyatlar genel düzeyi de tasarrufu ve uzun vadeli sermaye malları talebini uyarabilecek kadar düşüktür.

Bu koşulların geçerli olduğu bir ortamda gerçekleştirilen büyük ölçekli yatırımlar, yeni bir genişleme evresini de başlatırlar. Ne var ki, genişleme evresinin belli bir noktasında, yatırımlar ödünç alınabilir/verilebilir fonları

tüketmeye başlayınca, faiz oranları yükselir ve bir süre sonra yatırımlar azalır; süreç tersine döner ve yeniden uzun süreli bir daralma evresine girilir.

Kondratieff'in tezinin bu ikinci versiyonunda, teknolojiye ve kredi mekanizmasına nedensel bir rol verildiği anlaşıyor.

2) 1929-1932 Büyük Depresyonu ortamında, Kondratieff'in 3. uzun süreli çevriminin daralma evresine tekabül eden bazı özellikler saptayan J.A. Schumpeter, kendi ekonomik büyüme teorisini Kondratieff'in teziyle bütünleştirmeyi dener ve bu alandaki önemli çalışmalardan birini gerçekleştirdi.

Bu iki iktisatçının görüşleri arasındaki paralellikler, Schumpeter'in tezinin bütünüyle Kondratieff'inkine dayandığı izlenimini verebilir. Ancak, Kondratieff'de belirleyici etken, temel sermaye malları ve bunların yenilenme mekanizmasıyken, Schumpeter'de ilgi odağı «yeniliklerle ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı etkileşim»e kayar (11).

Burada sözü edilen «büyüme», Schumpeter'in oldukça istisnai ve kendine özgü bir biçimde kullandığı bir kavram. Ona göre, «temel yenilikler» üretim süreç ve yöntemlerindeki köklü dönüşümlere neden olur ve ekonomi bu dönüşümlere uyarlanma sürecine girer. Yeni üretim tekniklerinin uygulanması, yeni bir ürünün yaratılması, yeni pazarların ortaya çıkarılmasına yönelik her türlü faaliyet ve iş organizasyonunda yapılan değişikliklerin tümü «yenilik» kapsamındadır. Bu tür yenilikleri üretime ilk uygulayan müteşebbisin elde edilecek kârın artacağı beklentisi içine girmesi, onu, yatırım miktarını arttırmaya ve kredi almaya yöneltecektir. Bu «ilk» müteşebbisi başkaları da izleyecek ve sonuçta yeniliğin yayılmasıyla birlikte, genel bir büyüme ortaya çıkacaktır. Ama bu büyüme içinde «aşırı» ya da «başarısız» yatırımlar ve spekülasyon da olacaktır. Bu ise, yükselen faiz oranları ve yeniliğin «yeni» olmaktan çıkmasıyla birleşerek, büyüme sürecinin

sonunu getirecektir.

Schumpeter'in analizinde sözü edilen yenilikler banka kredileriyle finanse edilir ve yeniliklerin «yapılma» hızı, sözkonusu finansmandaki «risk» unsuruna bağlı olarak değişir. Ona göre, ekonomi dengeye ne kadar yakınsa, risk o kadar az, bu yüzden de yeniliklerin üretim süreçlerine sokulma hızı o kadar yüksektir (12).

Schumpeter'in kullandığı «denge» kavramı, Walras'inkine oldukça yakın. Bilindiği gibi, böyle bir denge, gayri iradi işsizliğin bulunmadığı, tasarrufların ve net yatırımların sıfıra, fiyatların da ortalama maliyetlere eşit olduğu ve tüketici zevklerinin veri kabul edildiği bir durumu ifade eder. Bu yüzden, sistemde değişiklik yönünde hiçbir «müševvik» yoktur.

Böyle bir dengenin bulunduğu bir ekonomide, belirtilen yeniliklerin yapılması, bunları gerçekleştiren müteşebbislere büyük kârlar sağlar. Kâr beklentileri ile kredi talebinin artması, ekonomideki genel harcama akışını hızlandırır.

Bu artışı etkileyen ve sonuçta büyüme sürecinin aleyhine işleyecek olan üç etken vardır: Bunlardan birincisi, büyümenin süreceği duygusuyla spekülâtif davranışların yoğunlaşmasıdır. İkincisi, denge noktası gözönünde bulundurulduğunda, yapılması ekonomik olmayan yeniliklerin hatalı bir biçimde yatırıma dönüştürülmesidir. Üçüncüsü, fiili gelirlerinin artacağı düşüncesinden hareket eden tüketicilerin borçlanarak harcamalarını arttırmalarıdır.

Harcamalardaki bu hızlanan artış, fiyatların yükselmesine neden olur. Bu koşullar altında, bir süre sonra yeniliklere girişen müteşebbisler ürünlerini daha düşük fiyatlardan piyasaya sunmaya başlarlar. Bu, öteki müteşebbislerin «taklit» davranışlarıyla birleşerek, ekonomide yeni bir yatırım dalgasına yolaçar. Ancak, ekonomideki bu genişleme, bir süre sonra, artan mal akımları nedeniyle, fiyatların düşmesi, artan borç talebinin faiz

oranlarını yükseltmesi, yeniliklerin kâr oranını artırıcı niteliğinin kaybolması (bütün müteşebbisler tarafından uygulanması) sonucunda durur ve daralma başlar (13).

Daralma, ekonomi denge noktasının altına düşünceye kadar sürer. Schumpeter'e göre, daralmanın durması, başarısız ve fazla yatırımların tasfiyesine bağlıdır. Bunun yanında, büyümenin (genişlemenin) yeniden başlayabilmesi, sağlam bir borç yapısının yeniden kurulmasını da gerektirir.

Sonuç olarak, Schumpeter'in tezinde en önemli rolün, yenilikler karşısında müteşebbisin davranışlarına tanındığı söylenebilir. Birkaç müteşebbisin başlattığı yenilik, kâr beklentilerini uyarak ekonomiyi belli bir denge noktasının üstüne çıkarmakta, ekonomi zirveye doğru yükselmekte, ancak, yeniliklerin (örneğin demiryollaşma) etkisi (birkaç onyılıda) tükenmekte ve ekonomi daralma (bunalım) evresine girmektedir.

3) Uzun Süreli Çevrimler Teorisi'nin bir başka açıklama biçimi W.W. Rostow'da görülür. Rostow'un tezi ilksel ürünlerin (primary commodities) nisbi fiyatları üzerinde odaklaşır (14). Sanayide yeni sürükleyici sektörlerin ortaya çıkışı, yatırım kalıbındaki değişmeler, göçler ve nüfus hareketleri, dünya piyasasının gelişmesi ve siyasal-kurumsal etkenler de uzun süreli çevrimsel harekette rol oynarlar (15). Ama, sözkonusu çevrimler, esas olarak, «besin maddelerinin ve hammadde-lerin nisbi bolluğu ya da kıtlığı» dönemleridir. Bunların nisbi fiyatlarındaki değişmeler, gelir dağılımındaki yatırımların yönündeki, faiz oranları ve gerçek ücret trendindeki, ve fiyatlar genel düzeyindeki gelişmelerin temeli- dir (16).

Rostow'a göre, ilksel ürünlerin nisbi fiyatlarındaki değişmeler, aralarında bire-bir eşleştirme sözkonusu olmamakla birlikte, büyük teknolojik yeniliklerin artış ya da azalışından etkilenir. Ona göre, dünya ekonomisinin tarihinde dört büyük teknolojik gelişme

vardır (17): 1 — Tekstil makinesi, demir üretiminde kok kömürünün kullanılması ve buhar makinesi. 2 — Demiryollarının gelişmesi. 3 — Çelik üretimini ucuzlatacak yöntemlerin bulunması. 4 — İçten yanmalı (internal combustion) motor, kimya sanayinin gelişmesi, elektrikli araçlar ve elektronik sanayi.

Teknolojik gelişmeler çeşitli dönemlerde (örneğin 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında tekstil, 20. yüzyılın başında çelik, kimya ve elektrikli araçlar) bazı sektörleri öncü sektör haline getirir. Bir yandan ilksel ürünlerin nisbi fiyatlarının düşüklüğü, diğer yanda bu yeni sektörde cari kâr göstergelerinin yüksek olması nedenleriyle, yatırımlar kitle halinde bu yeni sektörlerle doğru kayar. Böylece bu sektörler gelir artışının öncüsü olurlar.

Bununla birlikte, yatırımların bu sektörlerde yoğunlaşması, bir süre sonra, ekonomideki sektörel dengeleri bozar ve ilksel sektörde yatırım açığı meydana gelir. Bu sektörün «ihmal edilmesi» sonucunda ortaya çıkan nedret hali, fiyatların yükselmesine neden olur; bu da genişleme evresine bir üst sınır getirir, daralma başlar. Uzun süreli çevrimlerin genişleme evresi, piyasaya yetersiz miktarda arz edilen yüksek fiyatlı ürünlere ya da bunları ikame eden mallara yapılan yatırımlarla başlar. Böylece, ilksel sektörde bir aşırı kapasite doğar ve fiyatlar yeniden düşerken, yatırımlar da yeniden sermaye malları sektörüne doğru kayar. Bu, yeni bir genişlemenin başlaması demektir (18).

Sonuç olarak, Rostow, uzun süreli çevrimleri, teknoloji, yeni pazarların bulunması ve siyasal-kurumsal etkenler gibi ekonomidışı sayılabilecek unsurlarla açıklamak yerine, sektörlerin karşılıklı ilişkisi ve teknolojinin «bu» bağlam içindeki rolüyle açıklama çabasıdadır. Kısaca, Rostow'un tezinde belirleyici rolü ilksel ürünlerin nisbi fiyatları oynamakta, teknolojik gelişmeler ise, bu değiş-

keni etkilediği ölçüde belirleyici olmaktadır. Analizin çerçevesini, ekonominin iki sektörü arasındaki dinamik ilişki oluşturmaktadır.

4) Sektörler arası ilişkiye dayalı bir uzun süreli çevrim tezi de J.W. Forrester'a aittir. Forrester, açıklamasını sermaye malları sektörüyle, tüketim malları sektörü arasındaki karşılıklı etkileşime dayandırır.

Yazara göre, bu iki sektör arasındaki dengenin bozulmasına ya da bağlantının kopmasına yol açan bir dizi etken vardır (19): 1 — Talebin sermaye malları sektörü ile tüketim malları sektörü arasındaki dağılımı. 2 — Sermaye malları sektörünün kendi ihtiyacı olan üretim faktörlerinin sağlanmasında karşılaşabileceği güçlükler. 3 — Bir süre ertelenmiş olan talebi karşılayabilmek için ek kapasite yaratma gereği. 4 — Yine sermaye malları sektöründe aşırı genişlemeye neden olabilecek psikolojik ve spekülasyon beklentileri.

Daralma, bu iki sektör arasındaki bağlantının koptuğu evredir. Bu evrede, sermaye malları sektörü, hem tüketim malları sektöründen hem de kendisinden kaynaklanan talebi karşılayamaz. Bu, sermaye malları sektörüne yapılan yatırımları artırır. Çarpan-hızlandırıcı mekanizmasıyla, sermaye malları sektörünün genişleme hızı, tüketim malları sektörünün genişleme hızını aşar. Böylece sermaye malları sektöründe aşırı kapasite oluşur. Bu aşamada çarpan-hızlandırıcı mekanizması tersine işlemeye başlar; söz konusu sektörde yatırım düşüşleri görülür. Bu düşüş zaman içinde tüketim malları sektörüne de yayılır, daralma derinleşir. Daralma evresinden çıkış, ancak ekonominin varolan sermaye stoklarını sonuna kadar kullanıp tüketmesinden sonra başlayabilir (20).

Forrester'a göre, her çevrimin kendine özgü bir teknolojik yapısı vardır. Daralma evresinde ekonomi eski işletmeleri sonuna kadar kullanarak kendini eski teknolojiden kurtarır. Genişleme evresinde ise, yeni tekno-

lojilere uygun işletmelerin kurulduğu görülür (21).

5) Uzun Süreli Çevrimler Teorisi'nin bir başka açıklama biçimi ise E. Mandel'e aittir ve kâr oranının uzun dönemli hareketine dayanır. Mandel'in tezinde kâr oranı çeşitli değişkenler arasındaki bağlantıyı kuran ana unsurdur. Yazara göre, bu oranı yükselten etkenler, uzun süreli çevrimin genişleme (büyüme) evresini de başlatırlar. Bu süreç «teknolojik devrimler» yoluyla ve birbirini izleyen ortalama elli yıl süreli çevrimler biçiminde gelişir.

Mandel'e göre uzun süreli çevrimin büyüme evresini başlatan kâr oranındaki yükselmenin kaynağında esas olarak dört unsur vardır (22): 1 — Dünya piyasasının ani bir biçimde genişlemesi veya eski piyasalarda yeni yatırım alanlarının açılması. 2 — Hammaddeler, ara mallar, enerji vb. unsurların fiyatlarının düşmesi, ya da işgücü verimliliğinin artması. 3 — Yeni ulaştırma ve iletişim sistemlerinin bulunması ve geliştirilmesi ile, yeni dağıtım yöntemlerinin keşfi. 4 — Savaşlar ve köklü siyasal-kurumsal dönüşümler.

Bu unsurlar kâr oranını yükselterek yeni bir genişleme (büyüme) evresini başlatmakta, ancak, bir süre sonra, sözkonusu kaynakların potansiyellerinin tükenmesiyle kâr oranı «bir eğilim olarak» yeniden düşüş göstermektedir.

Kâr oranının düşük (ya da daha da düşeceği beklentisinin yaygın) olduğu daralma evrelerinde, yatırıma yönelmeyen atıl sermaye hızla birikir. Yukarıda belirtilen unsurların etkisiyle kâr oranı yükseldiği zaman bu atıl sermayeler hızla yatırıma yöneltilir. Bu yatırımlar daralma dönemlerinde biriken, ama üretime uygulanmayan tekniklerin büyük ölçeklerde uygulamaya sokulmasını sağlar ve böylece ortaya «teknolojik devrimler» çıkar.

Mandel'e göre 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üç büyük teknolojik devrim ger-

çekleşmiştir (23): 1 — 1848 yılından itibaren buhar gücüyle çalışan makinelerin üretimi. 2 — 1914'den itibaren elektrik motoru ve içten yanmalı motorlarla çalışan makinelerin üretimi. 3 — 1940/45'den itibaren de elektronik olarak denetlenenler ile, nükleer enerji kullanan makinelerin üretimi.

Genişlemeyi başlatan kâr oranındaki yükselişte en önemli rolü oynayan unsur (ya da unsurlar) farklı olabilir. Örneğin, 1895-1913 yılları arasında yer alan genişleme evresine, dünya piyasasının aniden genişlemesi, Afrika ve Asya pazarlarının dünya ticaretine açılması asıl rolü oynamıştı. 1940/45 yıllarında başlayan genişleme evresinde ise, en önemli unsurlar özellikle Avrupa ülkelerindeki siyasal gelişmelerden ötürü gerçek ücretlerin düşmesi ve 20. yüzyılın başlarından itibaren gelişen yeni bilimsel buluşların sanayide uygulanmasıydı.

Mandel'e göre uzun süreli çevrimlerin genişleme evrelerinde kısa süreli «sanayi çevrimlerinin» (industrial cycles) resesyon aşamaları hafif geçer; toparlanma aşamaları ise daha bir belirgindir (ya da tersi). Sanayi çevrimlerini belirleyen etken, varolan sermayenin «değiştirilmeksizin» yenilenmesidir. Uzun süreli çevrimlerde ise, «bütünüyle farklı» bir teknolojinin, ulaşım ve iletişim sistemlerinin kurulması sözkonusu olur.

Görüldüğü gibi, bu açıklama biçiminde kâr oranı, ekonomi-dışı etkenlerle ekonomi-içi etkenler arasındaki ayrımı gidermeye yönelik bir çerçeveye oturtuluyor. Mandel'e göre kâr oranındaki dalgalanmalar «sermayenin sürekli olarak geçirdiği değişikliklerin tümünün sentetik bir ifadesi»dir (24).

— III —

Şimdiye kadar görüşleri ana hatlarıyla incelenmeye çalışılan iktisatçıların, somut

tarihsel süreç içinde uzun süreli çevrimleri saptarken ortaya koydukları gözlemler ve dönemleştirmeler «genellikle» birbirini andırıyor.

Uzun süreli çevrimler 18. yüzyılın son yirmi yılından, Sanayi Devriminin gerçekleştiği yıllardan başlatılıyor. Bunun bazı nedenleri var. Birincisi, teorinin somut tarihsel temel olarak «sanayi çağının» üzerine oturtulmuş olması. Sanayiın ekonomide fazlaca bir rol oynamadığı daha eski dönemler, bu türden bir teorik çerçevenin dışında kalıyor. İkinci bir neden de, İngiltere’de başlayan ve ardından Batı Avrupa’ya yayılan Sanayi Devrimiyle birlikte ilk kez kesin bir işbölümüyle birbirine bağlı parçalardan oluşan ve sanayi sermayesinin hakimiyetiyle belirlenen bir «dünya ekonomisinin» ortaya çıkmış olması. Son bir neden de, 18. yüzyıl öncesine ait sağlıklı verilerin bulunmaması. Şimdi kısaca uzun süreli çevrimlerin başlangıç ve bitiş tarihlerinin konuyla ilgili yazarlarca ne şekilde saptandığına bakalım.

1) Uzun süreli çevrimlere ilişkin ilk sistematik çalışmanın sahibi Kondratieff, 18. yüzyılın son yıllarından kendi yazdığı döneme kadar üç uzun süreli çevrim saptar: Birinci uzun süreli çevrim 1780/90 — 1844/51 arasındadır ve 1810/17’ye kadar olan dönem büyüme, sonrası bunalımdır. İkinci uzun süreli çevrim 1844/51’de başlamış, büyüme evresi 1870/75’e kadar sürmüştür, bu tarihten itibaren başlayan bunalım 1890/96 yıllarında ortadan kalkmıştır. 1890/96’da başlayan uzun süreli çevrimin büyüme evresi 1914/20 yıllarında kesilmiştir. Bu tarihten sonra yeni bir bunalım evresine girilmiştir (25).

2) Schumpeter’in dönemleştirmesi de Kondratieff’inkine yakın. Birinci uzun süreli çevrim 1782’den 1842’ye kadar sürer ve Sanayi Devriminin buharlı makina, fabrika sistemi gibi çağ açan buluşlarına dayanır. İkinci uzun süreli çevrim 1843’den 1897’ye kadar devam eder ve esas olarak bütün Avrupa ve

ABD’de demiryollarının yapımıyla belirlenir. 19. yüzyılın sonunda başlayan uzun süreli çevrim ise, otomobil ve elektrik sanayileri üzerine kuruludur (26).

3) Rostow’a göre birinci uzun süreli çevrim 1790-1848 tarihleri arasında yer almış ve çevrimin 1815’e kadar olan bölümü genişleme, sonrası daralma yıllarından oluşmuştur. İkinci uzun süreli çevrim 1848’de başlamış, genişleme evresi 1873’e kadar sürmüştür, bu tarihten itibaren girilen daralma evresi 1896’da sonlanmıştır. 1896’dan 1920’ye kadar olan dönem, üçüncü uzun süreli çevrimin genişleme evresidir. Daralma evresi ise bu tarihten 1936’ya kadar olan süreyi kapsamaktadır. Dördüncü uzun süreli çevrim 1936 ile 1973 tarihleri arasında kalan dönemdir ve 1951 yılı çevrimin dönüm noktasını oluşturur. Yazara göre, dünya ekonomisi şu anda, 1973’de başlayan beşinci uzun süreli çevrimin genişleme evresinde bulunmaktadır (27).

Rostow, bilindiği gibi, analizinde tarıma ve ilksel ürünlere tanıdığı ağırlıkla öteki yazarlardan ayrılır. Bu yüzden, 1930’lardan sonraki dönemleştirmesi Kondratieff-Schumpeter çizgisine, birkaç yıllık farklarla «bu açıdan» bağlı kalan Mandel’den belirgin bir biçimde farklıdır. Mandel’in tersine genişlemeyi 1940/45 yılından değil, 1936’dan başlatır; 1951-1973 dönemini de bir daralma olarak tanımlar.

Rostow’a göre ilk genişleme evresi, 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa nüfusundaki hızlı artışa bağlı olarak, tahıl talebinin arzi aşmasıyla ortaya çıkmıştır. 1848’de başlayan ikinci genişleme evresi de Avrupa nüfusundaki artış ile, ekilebilir topraklardaki ve tarım teknolojisindeki gelişmeyle simgelenir. 1896-1920 arasındaki hızlı büyüme evresi, aynı biçimde, ABD ve Avrupa nüfusundaki artışın sonucu olarak, Kanada, Arjantin, Ukrayna ve Avustralya’da yeni toprakların tarıma açılmasına paralel olarak ortaya çıkmıştır. 1936-51 yıllarındaki dördüncü genişleme de,

1920'lerdeki durgunluk, Büyük Depresyon ve İkinci Dünya Savaşı sırasında besin ve hammadde üretiminin azalmasının hemen ardından gelen yeni üretim artışının dolaysız sonucudur. 1973'de başlayan son genişleme evresi ise, tüm dünyada beliren besin ve enerji ihtiyacının artışıyla belirlenmiştir. Rostow'a göre bu genişleme dönemlerinde, sırasıyla, 1 — Tekstil sanayii ve buharlı makina, 2 — Demiryolları, 3 — Çelik sanayii, 4 — Kimya, elektrik, otomobil, elektronik sanayileri ve servis sektörü sürükleyici sektör olmuştur (28).

Kısaca, Rostow'un dönemleştirme çabaları, görüldüğü gibi, oldukça karmaşık ve kendi içinde çok yönlü bir analize dayanıyor. Bu modelde nüfus artışı, göçler, besin maddeleri arzı, sürükleyici sektörlerin doğuşu, nisbi fiyatların gelişimi ve dünya pazarının genişlemesi gibi etmenler arasındaki karşılıklı ilişkiler inceleniyor.

4) Rostow kadar çok yönlü ve sistematik bir dönemleştirme girişimi de Mandel'de görülüyor. Mandel, 18. yüzyılın sonlarından günümüze kadar dört uzun süreli çevrimi şöyle ayırır: Birinci uzun süreli çevrim 1793-1847 tarihleri arasındaki dönemdir ve 1825/26 yılları çevrimin dönüm noktasını oluştururlar. İkinci uzun süreli çevrim 1848-1895 dönemiyle temsil edilir; 1873 yılına kadar olan evre genişleme, sonrası daralmadır. Üçüncü uzun süreli çevrim 1895'de genişleme evresiyle başlamış, 1913/14'e kadar devam ettikten sonra, yerini 1939'a dek sürecek olan bir daralmaya bırakmıştır. 1940/45'de başlayan dördüncü uzun süreli çevrimin genişleme evresi ise 1968 yılında sonlanmıştır.

Yazara göre, (29) 1793-1825 dönemi, Sanayi Devrimi adıyla bilinen dönemdir ve «el tezgahlarında» ya da «manüfaktür sistemi» içinde üretilen makinaların sanayie uygulanması ve böylece fabrika sisteminin doğuşu ile belirlenir. Tarım kesimi sanayinin gerisinde kalmakta, bu nedenle hammadde

fiyatları yükselmektedir. Sanayi işçilerinin sayısında belirli bir artış görülmekte, ama bu, tarımdan kopan işsizlerin istihdamı için yeterli olmamaktadır. Kâr oranının yükseldiği bu dönemde, Latin Amerika'nın katılmasıyla dünya piyasası birdenbire genişlemektedir. 1826-1847 döneminde, kârlılıktaki artış önce yavaşlamakta, giderek durmaktadır. Dünya piyasasının genişlemesinde de bir yavaşlama gözlenmektedir.

1848-1873 dönemi, makina yapımı makinalara geçişle belirlenmiştir. Bu, sermaye mallarının maliyet ve fiyatlarını düşürdüğü için kâr oranında yeniden hızlı bir artışa neden olmuştur. Demiryolu yapımının Avrupa ve ABD'ne yayıldığı bu dönemde, dünya piyasası ve uluslararası ticaret hacmi de hızla büyümektedir.

1873-1895 döneminde, makina ürünü makinalar çoğu sektörler ve Batı Avrupa ile ABD'ne yayıldığından, bunları ilk uygulayanların kârlılığında önemli düşüşler olmaktadır. Batı Avrupa'da sendikaların gelişmesinden ötürü gerçek ücretler yükselmekte, bu da kârlılığın azalmasına yol açan ikinci bir etken olmaktadır. İşgücü verimliliği önce düşmekte, daha sonra ikinci on yıl içinde yeni buluşlar nedeniyle hafifçe artmaktadır. Avrupa dışına büyük miktarlarda sermaye ihracı ve bunun sonucunda hammadde fiyatlarının düşmesi, bu evrenin ikinci yarısında sermaye birikiminde kısmi bir artışa yol açmaktadır.

Mandel'e göre, 1895-1913 dönemi, Avrupa ve kısmen ABD sermayesinin Afrika, Asya ve Avustralya'yı dünya piyasasına kattığı bir dönemdir. Bu dönemde, bir önceki daralma döneminde yapılan buluşlara dayanan teknolojik yenilikler üretimin bütün alanlarına sokulmaya başlanmıştır. Mandel'in «İkinci Sanayi Devrimi» olarak isimlendirdiği (30) gelişmelerin sonucunda işgücü verimliliği hızla artmış ve bu, hammadde fiyatlarındaki yükselme eğilimine rağmen, kâr oranının

yüksek kalmasını sağlayabilmiştir.

İlk iki uzun süreli çevrim İngiltere'nin dünya ekonomisi üzerindeki hakimiyetini ifade ederken, üçüncü uzun süreli çevrimin genişleme evresinde önce Almanya, daha sonra da ABD, İngiltere'nin karşısına güçlü rakipler olarak çıkmışlardır. Öte yandan bu dönem, ekonomide kartel ve tröstlerin doğduğu, sermaye yoğunluğunun hızla arttığı bir dönemdir. Evrenin ilk yarısında yükselen kâr oranı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru sabitleşme eğilimi göstermiştir.

1914-39 döneminde, Savaş'ın patlak vermesi, dünya ticaretinin kesintiye uğraması, üretimin durması... gibi nedenlerle sermaye birikimi ani bir kesintiye uğramıştır. Kâr oranı şiddetle düşmüş, ve bu, daralma evresinin en düşük noktası olan 1929-32 Büyük Depresyonu'na tekabül etmiştir.

1940'lardan başlayarak ABD'nde, 1945/48'den itibaren de Avrupa'da kâr oranının yeniden yükselmeye başlamasıyla, yeni bir genişleme evresine girilmiştir. Kârlılığın yükselmesi sonucunda, daha önce atıl olan sermaye, önce silah sanayiine, sonra da «Üçüncü Sanayi Devrimi»nin ortaya çıkardığı alanlara kitle halinde yatırılmaya başlanmıştır.

Üçüncü Sanayi Devrimi, yazara göre, makinelerin giderek elektronik aygıtlara yönetilmesi, nükleer enerjinin sivil kullanım alanlarına sokulması, uzay ve okyanus dibi araştırmalarının yoğunlaşması ve tarımın artan ölçülerle mekanizasyonuyla belirlenmektedir. Bu teknolojik gelişmeler, işgücü verimliliğini büyük ölçüde arttırarak, zaten yükselmiş olan kârlılığı daha da fazla arttırmışlardır.

Savaş sonrası dönemde dünya pazarı önce daralmış, sonra Batı ülkelerinin kendi aralarındaki uluslararası işbölümünün (dolayısıyla ticaretin) gelişmesi ve Üçüncü Dünya Ülkelerinin sanayileşmeye başlamasıyla, yeniden genişlemiştir. 1960'ların sonlarından itibaren de dünya ekonomisi yeni bir daralma (bunalım) evresine girmiştir.

— IV —

Özet ve sonuç olarak: Uzun Süreli Çevrimler Teorisi, dünya ekonomisinin gelişme çizgisinin ortalama süreleri elli yıl olan çevrimler biçiminde olduğunu ileri sürer. Bu sürenin yaklaşık yarısı büyüme (genişleme), yarısı da bunalım (daralma) evrelerinden meydana gelir.

Teoriye göre, her bir çevrim belirli bir teknolojik atılımla (ki bunlara ilişkin keşif ve icatlar sözkonusu çevrimden önceki çevrimin daralma evresinde ortaya çıkmaktadır) ve bunların üretim süreçlerine uygulanmasıyla «temsîl» edilir. Buna göre, birinci uzun süreli çevrim Sanayi Devriminin ortaya koyduğu teknolojik gelişmelerin üretim süreçlerine sokulmasıyla; ikinci uzun süreli çevrim buhar makinelerinin yaygın kullanımı ile demiryollarının yapımıyla; üçüncü uzun süreli çevrim, elektrikle ilgili yenilikler, içten yanmalı motorlar ve kimya sanayii ile ilgili atılımlarla; sonuncu uzun süreli çevrim ise, elektronik olarak denetlenen makineler ile, nükleer enerji kullanan makinelerin üretimiyle temsil edilir.

Bu teknolojik atılımlarla temsil edildiği öne sürülen uzun süreli çevrimlerin genişleme (büyüme) evrelerinde, bu atılımlara dayalı olarak geniş ölçekli yatırım yapılır; bu yolla hızlı üretim artışları sağlanır. Bu evrelerde, ayrıca, dünya piyasalarının genişlediği, bir bütün olarak kârlılık koşullarının düzeldiği, evrenin sonuna doğru yeni keşif ve icatların hızlandığı görülür. Bütün bir evre boyunca, dünya toplam talebinin, dünya toplam üretiminden fazla olduğu gözlenir.

Daralma evresinde ise, teoriye göre, bir bütün olarak büyüme oranları düşer, yatırımlar azalır, kârlılıkta azalmalar görülür. Cari fiyatlar üzerinden malların satışı güçleşir. Dünya toplam üretiminin dünya toplam talebinin gerisinde kaldığı bu evrede, büyük ölçekli yeni yatırımların yapılması için he-

men hemen hiçbir müşevvik yoktur. Yapılan yatırımların ise işgücü-tasarruflu alanlarla doğru kaydığı görülür. Teoriye göre, bir bütün olarak kârlılık koşulları yeniden sağlandığında genişleme evresine geçilir.

NOTLAR

- (1) Uzun süreli çevrimlere, aynı anlama gelmek üzere, başka isimler de veriliyor: «Kondratieff Çevrimleri», «Kondratieff Dalgaları», «Büyük Boy İktisadi Çevrimler», «Uzun Çevrimler», «Uzun Dalgalar», «Elli yıllık Ritmler», «Çevrimsel Ritmler», «Fiyat Dalgalanmaları» gibi.
- (2) MANDEL, E. (1980), *Late Capitalism*, London, s. 122.
- (3) EKLUND, K. (1980), «Long Waves», *Kyklos*, Vol. 33, Fasc. 3, s. 383.
- (4) MANDEL, E. (1980), s. 123.
- (5) EWIJK, C.V. (1982), «A Spectral Analysis of the Kondratieff Cycle», *Kyklos*, Vol. 35, Fasc. 3, s. 470.
- (6) EKLUND, K. (1980), s. 385.
- (7) Birincisi şu: «Die Lengen Welden der Konjunktur», *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Vol. 56, 1926, s. 573-609. W.F. Stolper tarafından yapılan ilk İngilizce çevirisi: *Review of Economic Statistics*'de (Vol. XVII, No. 6, November, 1935, s. 105-115) yayınlandı. Biz *Review*'da yayınlanandan yararlandık: Bkz. KONDRATIEFF, N.D. (1979), «The Long Waves in Economic Life», *Review*, Vol. II, No. 4, Spring, s. 519-62.
İkinci yazı: «Die Preisdynamik der Industriellen Landwirtschaftlichen Waren», *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Vol. 60, 1928, s. 1-85. Belirten, EWIJK, C.V. (1982), s. 498.
- (8) KONDRATIEFF, N.D. (1979), s. 536.
- (9) KONDRATIEFF, N.D. (1979), s. 539.
- (10) KONDRATIEFF, N.D. (1928)'e atıfla belirten, MANDEL, E. (1980), s. 135-6.
- (11) SCHUMPETER, J.A. (1961), *The Theory of Economic Development*, New York, s. 65-66.
- (12) SCHUMPETER, J.A. (1961), s. 103-104.
- (13) SCHUMPETER, J.A. (1961), s. 232-33.
- (14) ROSTOW, W.W. (1979), *Getting From Here to There: A Policy for the Post-Keynesian Age*, London, s. 22.
- (15) ROSTOW, W.W. (1975), «Kondratieff, Schumpeter and Kuznets: Third Periods Revisited», *Journal of Economic History*, Vol. 25, December, s. 721.
- (16) ROSTOW, W.W. (1979), s. 22.
- (17) ROSTOW, W.W. (1979), s. 24-25.
- (18) ROSTOW, W.W. (1984), «The Fifth Upswing and the Fourth Industrial Revolution», *Economic Impact*, No. 44, s. 58-59.
- (19) FORRESTER, J.W. (1976), «Business Structure, Economic Cycles and National Policy», *Cycles*, Vol. 27, No. 2, February/March, s. 36.
- (20) FORRESTER, J.W. (1976), s. 38.
- (21) FORRESTER, J.W. (1978), «We're Headed for Another Depression», *Fortune*, January, s. 148.
- (22) MANDEL, E. (1980), s. 115.
- (23) MANDEL, E. (1980), s. 120-21.
- (24) MANDEL, E. (1980), s. 122.
- (25) KONDRATIEFF, N.D. (1979), s. 560.
- (26) SCHUMPETER, J.A. (1961), s. 67-68.
- (27) ROSTOW, W.W. (1979), s. 25-37.
- (28) ROSTOW, W.W. (1979), s. 179.
- (29) MANDEL, E. (1980), s. 120-132.
- (30) MANDEL, E. (1980), s. 136-38; 175-79.

Macar Ekonomik Reformlarının Şimdiki Durumu ve Geleceği Üzerine Bazı Yorumlar

Janos KORNAL

Çalışmalarını Macar Bilimler Akademisi İktisat Enstitüsünde yürüten Janos Kornai, İngilizceye çevrilen çalışmaları aracılığıyla ülkemizde de tanınıyor. Bunlar arasında **Anti-Equilibrium: On Economic Systems Theory and the Tasks of Research** (1971), **Economics of Shortage** (2 c., 1980) ve **Growth, Shortage and Efficiency: A Macrodynamic Model of the Socialist Economy** (1982) üçlüsü sayılabilir. 1983 yılında **Journal of Comparative Economics** dergisinin 7. sayısında yayımlanan bu yazıyı, Türk okurunu yakından ilgilendirebilecek bölümlerin atlanmamasına özen gösteren bir kısaltmayla, Dr. Nuri Yıldırım Türkçeye çevirdi.

1. GİRİŞ

Macaristan'ın ekonomik mekanizması son birkaç on yıl içinde, özellikle 1968'den bu yana önemli değişiklikler gördü. «Reform» sözcüğü, zaman zaman hızlanan, zaman zaman yavaşlayan, hatta bazı dönemlerde tersine işleyen uzun tarihsel bir süreci ifade etmektedir. Son yıllarda bu süreç yeniden hız kazandı ve önemli sonuçlara ulaşıldı. Bu alanda kaydedilecek yeni ilerlemeler, ekonomik ve toplumsal kalkınmaya büyük katkılar yapabilir.

[...] 1979-1982 dönemindeki gelişmelere ayırdığımız bu yazıda üç konuyu tartışacağız: Fiyat sistemi ve mali kontrol alanlarındaki değişimler (Bölüm 2), küçük işletmelerin ve devlet-dışı kesimin genişlemesi ile ilgili yeni olanaklar (Bölüm 3 ve 4) ve ekonomik büyümenin yavaşlaması (Bölüm 5). Son bölümde reformların lehindeki ve aleyhindeki güçleri ele alacağız.

2. FİYAT SİSTEMİ VE MALİ KONTROL

[...] 1978-1982 reformlarının sık sık yinelenen amaçlarından birisi, devlet işletmeleriyle ilgili mali koşulların «katı hale getirilmesi» idi. Düşünce, işletme vergileri ve sübvansiyonların pazarlıkla değiştirilebilir olmaktan çıkartılarak, önceden belirlenmiş yeknesak kurallara göre saptanması gerektiği şeklin-deydi. «Maliyet artı...» fiyatlama ilkesinin yerine, iç fiyatların konvertibl paralarla yapılan dış ticaretteki fiyatlara uyulanması ilkesini getiren 1980 fiyat revizyonu, bu «katılaştırma» amacına hizmet edecek şekilde hazırlandı. Yeni fiyat sistemi resmi terminolojide «rekabetçi fiyat sistemi» olarak adlandırılmaktadır. Amaç, işletmeleri bu fiyatların verecekleri sinyalleri izlemeye teşvik etmek ve böylece onların, konvertibl para cinsinden ödemeler dengesinin iyileştirilmesine katkıda

bulunmalarını sağlamaktı.

Bunlar dikkate değer çabalardı, ancak ulaşılan sonuçlar değişik nitelikte oldu. Hammadde, temel enerji ve pek çok yarı-mamul fiyatlarının, kapitalist ülkelerden yapılan ithalattaki fiyatları eskisine kıyasla şimdi daha yakından izlemesi, hesaplamalardaki rasyonelliği artırdı. İşletme yöneticileri, ihracattan kazanç sağlama konusuna daha yakından eğildiler. Ama diğer yönlerden niyetlenen şeyler gerçekleşmedi. Üç ayı grup olguya değineceğim.

Kârlılığın 1979 öncesi Duruma Geri Dönme Eğilimi : ...Eski kârlılık oranlarının, fiyat belirleyicilerin çabalarına rağmen yeniden ortaya çıkması yönünde köklü eğilimler olduğu sezilmektedir. Daha önceki fiyat revizyonlarından sonra da benzer eğilimler gözlenmişti... En yaygın durumu, fiyat değişimleriyle başlangıçta kârlılıklarında azalma görünen, sonra kâr oranlarını yeniden artıran işletmeleri ele alalım. Burada iki ayrı süreç söz konusudur. Birincisi olumlu bir süreçtir. Fiyat revizyonundan olumsuz yönde etkilenen firma, zaman kaybetmeden etkinliğini artırma-ya başlamış, kendisini piyasa koşullarına başarıyla uyarlamıştır. Kârlılığındaki artışın nedeni budur. İşleyen ikinci süreç, fiyat revizyonu ile amaçlanan şeyi boşa çıkaran bir süreçtir: «Maliyet artı...» fiyatlama kuralının yeniden canlanması ve fiyatların yükselmesi süreci...

İşletme Kârlılıklarının Sabit Yayılımı: Piyasada oluşacak gerçek bir rekabet işletme kârlılıklarında büyük eşitsizliklere ve farklılıklara yol açar. 1980 fiyat revizyonu genel olarak böyle bir sonuç elde etmeyi amaçladı, ancak bunun gerçekleşmediği gözlenmektedir. Birbirinden bağımsız, farklı yöntemlerle yapılmış iki araştırma kârlılıkların yayılımında bir artma olmadığı kanısında birleşiyor...

İhracat ve İç Satış Kârlılıklarının Birbirinden Uzaklaşması Eğilimi : 1980 fiyat revizyonunun temel amaçlarından birisi, yasal düzenlemelerle, iç ve dış satışların (yalnızca, konvertibl paralarla kapitalist ülkelere yapılan ihracatı kastediyoruz) kârlılıkları arasında bir ilişki kurmaktır. İhracatının kârlılığı düşen bir işletmenin, iç fiyatlarını da düşürmek zorunda kalacağı, bunun da genellikle iç kârlılığı düşüreceği öngörülüyordu. Özellikle uyum sağlamadaki gecikmeler yüzünden bu ilkenin ne dereceye kadar uygulanabildiğini istatistiksel olarak, kesin bir şekilde test etmek zordur. Bu nedenle, yalnızca dolaylı sonuçlar çıkarabiliriz. Maliye Bakanlığının, rekabetçi fiyat sistemine giren 167 işletmeyi kapsayan bir çalışması, iç satışlarda kârlılığın dış satışlarınkine kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Söz konusu iki kârlılık oranının eskiye kıyasla birbirinden uzaklaştığı, iç kârlılık artarken, dış kârlılığın düştüğü durum sayısı bir hayli çoktur. Şüphesiz, bu yapılmak istenen şeyin ruhuna ters düşmektedir [...]

Gerçekleşmelerin niyet edilenlerden nasıl saptığını göstermek için üç olay grubunu ele aldık... 1980'den itibaren yapılan düzenlemeler pek çok kafa emeği harcanarak, en ufak ayrıntılarına kadar büyük bir dikkatle hazırlandı. Ancak, «düzenlemeye konu olan şeyler» diğer çeşitli güçlerin etkileriyle yönlendirildi ve sonuçta, fiilen gerçekleşen şeyler, yeni düzenlemelerle elde edilmek istenilen olgulardan çok farklı oldu.

Amaçlananla gerçekleşen arasındaki sapmayı yaratan sebep nedir? Burada pek çok sayıda etkenin birleşik etkisi, karmaşık bir sebep-sonuç zinciri söz konusudur. Yalnızca, iç içe geçmiş iki sebebe değineceğiz.

Bunlardan ilki, getirilen kural ve düzenlemeler sisteminin yapay niteliğidir. Gerçek piyasa rekabeti herhangi bir kimse tarafından tasarlanıp planlanmaz. Canlı, yaşayan kurumlar alıcıları paylaşmak için birbirleriyle

rekabet ederler. Bu rekabet kâr etmek, hayatta kalmak ve büyümek içindir. Bizde ise, canlı rekabeti, masa başında hazırlanmış oldukça karmaşık yasal kurallarla taklit etmek amaçlanmaktadır. Bunda başarı az oluyor.

[...] 1980 fiyat revizyonu, üretici ve satıcıların, içlerindeki doğal eğilimi (mümkün olan en yüksek fiyata satma eğilimi, ç.n.) bırakmalarını, «maliyet artı ...» ilkesi yerine başka fiyatlama ilkeleri koymalarını özendirmeye çalıştı ve bunu, yapay araçlarla (yasal düzenlemelerle) gerçekleştirmek istedi. Uygulamada, üretici ve satıcılar bu yapay kurallardan kaçınma yolları aramaya yöneldiler (*). Satıcılarla alıcılar arasındaki yatay ilişki, onların aralarındaki çatışma ve uzlaşmalar, satıcılarla Fiyat Dairesi arasındaki dikey ilişkiyle ikame edilemez. Fiyat hesaplamaları ile ilgili direktiflerin ihracat hacmini artırma çabaları üzerinde olumsuz etkiler yarattığı kısa zamanda anlaşıldı... Orijinal kurallara istisnalar getiren yeni düzenlemelere gidildi.

[...] Niyet edilenle gerçekleşen arasındaki sapmanın diğer bir grup nedeni, işletmelere yönelik finans ve kredi politikalarındaki katılık iddiası ile ilgilidir. Ben, «katı mali disiplin» ve «katı kredi koşulları» konusunda söylenenlerin pratikle yeterince uyduğu kanısında değilim. ...Her zaman denenebilecek bir olasılık, işletmelerin direktifleri uygulamaması durumudur. İşletmelerin bu alandaki olanakları, ürün gruplarına göre farklılıklar gösterir. Kalitesi belirgin bir şekilde standartlaşmış bir ya da birkaç ürün üreten bir firmayı fiyat otoritesi sıkıca denetleyebilir ve onun maliyetleri ile fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemeye tabi tutabilir. Temel enerji, temel materyaller, standartlaşmış basit ara malları bu alana girer. Çok

sayıda, farklılaşmış mal üreten ve onları farklı pazarlarda satan bir işletmenin, fiyat hesabı ile ilgili yasal kurallara uymasını sağlamak pratik olarak olanaksızdır. Deneyim sahibi denetçiler, bir işletmenin, hesaplamaları ilgili yasal kuralları, dışarıdan kanıtlanamaz bir şekilde ihlal edebileceğini söylüyorlar. Administratif fiyatların saptanabileceği ya da fiyat hesaplama yönteminin administrativ bir tarzda reçeteye bağlanabileceği alan üretimin görece olarak küçük bir kısmını oluşturur. Bu gerçeği kabullenmek zorundayız. Üretimin büyük kısmı için bu tarz fiyatlama tam bir hayaldir, ortaya yalnızca sahte-administrativ fiyatlar çıkar. 1980 fiyat revizyonu bu olayı dikkate almadı.

Fiyat hesapları ile ilgili orijinal ilkelere değişiklikler yapılması ve bireysel ad hoc istisnalar elde etme olasılığı, merkez organlarla işletmeler arasındaki pazarlık sürecine devamlılık kazandırdı. Ancak, kendisiyle pazarlık yapılacak kurumların sıralaması değişti. Eskiden sıralama bakanlık, sonra mali kurumlar ve Ulusal Banka şeklindeydi. Şimdilerde, bu kurumların pazarlık sürecindeki yerleri kaybolmamakla beraber, asıl ağırlığı fiyat otoritesi aldı. Bir işletmenin mali gücünün, yalnızca piyasadaki rakipleri ile olan ilişkisine değil, fakat devlet organları ile olan pazarlığına da bağlı olduğu hâlâ bir gerçektir.

Paradoksal bir durum ortaya çıktı. 1979-1982 düzenlemeleri bir «katılık» dönemi getirmeyi amaçlıyordu. Oysa, yapılan değişikliklerin karşılıklı etkileriyle ortaya çıkan genel sonuç, devlet desteği almadıkları takdirde pek çok firmanın iflasa sürükleneceği şeklinde oldu. Eğer az sayıda firma böyle olsaydı, işe devlet karışmayabilirdi. Ancak, pek çok sayıda ekonomik birim ve onların arasında da birçok, oldukça büyük işletme uçurumun kenarına kadar gelmişse ne yapılabilirdi? 1979-1982 deneyimi işletmeler üzerinde şöyle bir güçlü izlenim bıraktı: «katılık»

(*) Bu eğilim kendini en çok, rekabetçi fiyat sistemi içine çekilemeyen işletmelerde ve rekabetçi fiyat sisteminin «izleyici»si olarak adlandırılan firmalarda hissettirdi.

vaadi, ama «aşırı katılık» ile hoşgörünün birleşiminden oluşan çok farklı bir uygulama.

İşletmelerin devlete olan mali bağımlılıklarının en önemli göstergelerinden birisi işletmelere dağıtılan gelirin büyüklüğüdür. Bilançolarından hareketle, devlet işletmeleri için «pür», «orijinal» kâr oranları hesapladık. Pür ya da orijinal kâr oranı ile, devletin işletmeye ne sübvansiyon verdiği, ne de ondan vergi aldığı teorik durumdaki kâr oranını kastediyoruz. Sonuçlar şu Tablo'daki gibidir.

Yıllar	Orijinal birim kâr başına toplam sübvansiyon	Orijinal birim kâr başına toplam vergi	Sübvansiyon ile orijinal kârlılık arasındaki korelasyon	İşçilere dağıtılan kâr payı ile orijinal kârlılık arasındaki korelasyon
1978	0.763	1.289	-0.66	0.03
1979	0.763	1.129	-0.59	0.07
1980	0.761	1.385	-0.59	0.12

Görüldüğü gibi, 1980 önemli bir değişiklik getirmemiştir (oranlarda, alt dallar düzeyinde belli kaymalar olmakla beraber, ekonominin makro görünümü değişmemiştir.). 1979 reformundan sonra, dağıtılan gelirin büyüklüğünde de bir değişme gözlenmiyor. Pür kârlılık ile sübvansiyon arasında oldukça yüksek negatif bir korelasyon çıkması (3. sütun), sübvansiyonun hâlâ telafi edici ve bir düzeye getirici (leveling) nitelik taşıdığını gösteriyor. İşçilere dağıtılan kâr payları işletmelerin «orijinal» kârlılıklarından neredeyse tamamen bağımsızdır (son sütun). Ekleme gerekir ki, işletme yöneticilerinin primleri de «orijinal» kârlılığa değil, sübvansiyon alındıktan sonraki fiili kârlılığa bağlıdır. Böylece, yöneticiler, yalnızca işletme çıkarları için değil, fakat kendi doğrudan parasal çıkarları için de mümkün olduğu kadar çok sübvansiyon elde etmek isteyeceklerdir.

Macar ekonomi politikasının «sözde-katı» niteliğini en iyi şu örnek göstermektedir: Macar ekonomisinin, dünyanın pek çok ülkesi gibi ciddi ekonomik zorluklar içinde bulunduğu ve hükümetin daraltıcı politikalar izlemeye zorlandığı bir dönemde, zarar gösteren firma sayısı sadece bir iki düzine kadardır. 1735 işletme içinde zarar beyan edenlerin sayısı 1980 de yalnızca 10, 1981 de ise 11 dir. 1980 de tasfiye edilen işletme sayısı 13, başka firmalarla birleşen işletme sayısı ise 11 dir.

[...] Gerçek bir desentralizasyonun en önemli ölçütlerinden birisi, ulusal düzeydeki güçlüklerin işletmelere aktarılıp aktarılamaması, onların ulusal sorunları doğrudan hissedip edememeleridir. Yukarıdaki, zarar eden ve tasfiye olunan firmalarla ilgili veriler bunun henüz gerçekleşmediğini göstermektedir. Sürekli zararlar işletmeyi «ölüm»e veya tasfiyeye götürmüyor, tersine, işletmenin ölümü, tasfiyesi ya da başka firma tarafından yutulması, kârlılık konusunda bağımsız olarak, idari kararlarla gerçekleşiyor. Doğal ayıklamayı piyasa yapmıyor, onun yerine devlet organları ölüm fermanı veriyor.

«Kıtlık Ekonomisi» (1980) adlı kitabımda, Macaristan'da devlet işletmelerinin bütçe kısıtlarının 1968 reformlarından sonra bile bir hayli esnek (yumuşak) kaldığı sonucuna varmıştım... Büyük devlet işletmelerinde bütçe kısıtlarının 1979 sonrasında da önemli bir katılık kazanmadığını söyleyebiliriz.

3. TOPLULAŞMA VE ÇÖZÜLME

Macaristan'da endüstriyel toplulaşma (concentration) derecesinin dünya ölçülerine göre aşırı yüksek olduğu son yıllarda sık sık söylenmektedir. ...Macar endüstrisi, örneğin, bizden daha ileri durumdaki İsveç endüstrisinden çok daha yüksek bir toplulaşma ora-

nına sahiptir. Dev işletmelerin yığın üretim bakımından ölçek ekonomileri sağladıkları doğrudur. Ancak, bu işletmelerin daha hantal oldukları, değişen koşullara uyum sağlama esnekliklerinin daha zayıf olduğu sıkça karşılaşılan bir durumdur.

1979 da başlayan reform süreci, devlet sektöründeki toplulaşmanın iki yolla azaltılmasını öngörüyordu. Birinci yol, mevcut dev kuruluşları yüksek otoritelerin idari kararlarıyla parçalamaktır. Son bir iki yılda, büyük işletme ve tröstlerin parçalanması yoluyla kurulan yeni işletme sayısı 80-90 civarındadır. Dağıtma işleminin gelecek bir iki yıl içerisinde de aynı hızla devam etmesi planlanmaktadır. Bu plan, 30-40 dev işletme ve tröstün daha küçük çapta 120-130 yeni işletmeye ayrıştırılmasını öngörmektedir.

Toplulaşmayı azaltmanın ikinci yolu, yeni küçük devlet işletmeleri kurmaktır. 1982 de çıkan yeni düzenlemelere göre, büyük devlet işletmeleri kendi girişimleri ile filyaller açabilecek, bakanlıklar ve yerel konseyler de küçük işletmeler kurabileceklerdir. «Küçük kooperatif» denilen kuruluşlar da oluşturulabilecektir. Bunlar için getirilen kısıt sayısı büyük işletmelerinkine kıyasla daha azdır.

[...] Kurulması beklenen küçük devlet işletmeleri, büyük firma filyalleri ve küçük kooperatiflerin ne derece yaygınlık kazanacağı hakkında bir tahminde bulunmak için zaman henüz erkendir. Merkez otoritenin ilk tahminleri fazla umut verici gözüküyor. Bakanlıklar, yerel konseyler ve büyük firmalar kendilerine tanınan bu yeni olanağa şimdilik pek canlı bir ilgi göstermiyorlar...

4. DEVLET DIŞI KESİM

Sosyalist ülkelerin resmi iktisat bilimlerinde egemen düşünce, uzun süre, ekonomik sistemin, «toplumsal mülkiyet» esasına

dayalı, büyük devlet firmalarından oluşan, aşırı devletçi bir üretken sektöre doğru gideceği şeklindeydi. Bu görüşe göre, çok uzun bir dönem sürse bile, kooperatif mülkiyet yalnızca geçici bir biçimdi. Sosyalist ülkelerin pratiği bu görüşe asla uymamaktadır. Macar ekonomisinin de söz konusu anlayıştan çok uzak olduğu açık bir gerçektir. Bugünkü Macar ekonomik sistem, sosyalist türde bir «karma ekonomi» olarak adlandırılabilir. Şu anlamda ki, bu sistem, farklı mülkiyet türlerinin bir arada yaşaması esasına dayanır ve bu özellik çok sayıda, değişik kurumsal ve örgütsel biçimi zorunlu kılar. Devlet sektörünün yanında, onunla rekabet eden, onu tamamlayan ve kısmen de onunla işbirliği eden büyük öneme sahip, yaygın bir devlet-dışı kesim vardır. 1979-1982 düzenlemeleri bu kesimi daha da güçlendirdi. Bizde bu sektör, çok heterojen faaliyet çeşitlerine ve örgütlenme biçimlerine sahiptir. Aşağıda bunları çeşitli sınıflandırma ölçütlerine göre özetleyeceğiz.

Kendi Kendine Yeterlilik ile Başkaları İçin Faaliyet Gösterme Karşı Karşıya

Pek çok insan, uzun zaman, sosyalist ekonominin geleceğini, ihtiyaçların gittikçe artan bir yüzdesinin çeşitli uzman örgütlerce (işletme ya da kâr amacı gütmeyen kamu kuruluşlarınca) karşılandığı bir sistem olarak gördü. Gıda maddeleri büyük tarım işletmeleri ve gıda sanayili tarafından sağlanacak, insanlar büyük sitelerde kiralayacakları dairelerde oturacaklar, kamu ulaşımı ile seyahat edilecek, çocuklara ana okullarında, yuvalarda, okullarda bakılacak ve eğitim verilecek, hastalar hastanelerde tedavi edilecek vs. Bu görüşün tek yönlü ve aşırı olduğu ortaya çıkmıştır. İnsanların önemli bir kısmı, ihtiyaçlarının yine önemli bir kısmını aile içinde, ev ekonomisi çerçevesinde ya

da kişisel mülkiyet ve self-determinasyon esasına dayalı olarak karşılamak istiyor. Bunu yapmayı ya onlar tercih ediyorlar, ya da ihtiyaç onları buna zorluyor.

Macaristan, reform sürecinin başından bu yana, taleplerin karşılanması ve olanakların tam kullanılması bakımından önünde daha uzun bir yol bulunmasına rağmen, bu yönde büyük değişiklikler geçirdi. Ailelere ait toprak parçalarından sağlanan üretim, ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmadı, diğer sektörlerde çalışanların taleplerine de cevap verir duruma geçildi. Ayrıca, çok sayıda öyle aile var ki, aile reisi artık tarımda çalışmadığı halde, aile, arazi ve bahçe ekmekte, hayvan beslemekte ve böylece et, süt, sebze vs. ihtiyaçlarını kısmen de olsa karşılamaktadır. Özel konut inşaatı yaygındır ve daha da genişlemektedir. Aileler, özel inşaatlarında, sadece paralarını değil, kendi emeklerini, girişim yeteneklerini ve varsa araç-gereçlerini kullanmaktadırlar (1979 yılında inşa edilen evlerin % 42'si halkın kendisi tarafından yapılmıştır). Ulaşımda kişisel mülkiyet konusu otoların rolü hızla artmaktadır; yolcu taşımalarının 1/3 den fazlası özel arabalarla yapılıyor.

Resmi ve Resmi Olmayan Sektörler Karşı Karşıya

«Başkaları için» icra edilen faaliyetlerin bir kısmı resmi sektörde (devlet işletme ve kooperatifleri, kâr amacı gütmeyen kamu kuruluşları, resmi lisans ile çalışan, vergi ödeyen, denetime tabi özel zanaatkarlar ve satıcılar), diğer kısmı ise resmi-olmayan sektörde cereyan eder. Eski anlayışa göre bir sosyalist ekonomide yalnızca resmi sektörün faaliyetlerine izin vardır. Bugün Macaristan'da resmi sektör egemendir, ancak, aynı zamanda resmi-olmayan sektör de büyük bir yaygınlığa sahiptir... Bu alana giren karakteris-

tik işler şunlardır:

- i) Onarım, inşaat, bahçe işleri, insan ve eşya taşıması gibi fiziksel hizmetler,
- ii) Tıbbi muayene, hukuk danışmanlığı, mühendislik dizayn, çeviri, daktilo vs. gibi zihinsel hizmetler,
- iii) Tam ya da kısmi konut hizmetleri; kat, ev, yazlık gibi konutların geçici ya da sürekli kiralınması.

«Resmi-olmayan sektör» terimi oldukça kapsamlıdır. Yasal-olmayan ve kovuşturmayla konu olan faaliyetler, yasal-olmayan, ancak zımnen hoşgörüyle karşılanan faaliyetler, yasak olmayan ve resmi örgütlerin dışında icra edilen, devletçe onaylanan ve korunan faaliyetlerin tümü bu sektöre girer. 1982 önlemlerinin amacı, yararlı olduğuna inanılan resmi-olmayan faaliyetleri açık hale getirmek, onlar için yasal bir çerçeve oluşturmak ve bu faaliyetlerin gelişimini belli bir yere kadar desteklemektir.

Mülkiyet Biçimleri

[...] 1979-1982 döneminde, sadece tarımdaki kooperatiflerin değil, sanayi ve inşaat alanlarındaki kooperatiflerin gelişimlerini destekleyen engellerin de yok edilmesi yönünde çaba harcandı. Yine, amaçlanan şeylerden birisi, resmi lisans altında çalışan ve düzenli vergi ödeyen «resmi» zanaatkarlığın ve küçük, perakende satıcılığın gelişip yaygınlaşmasına izin vermektir... 1982 düzenlemeleri, ekonomik çalışma biçimleri başta olmak üzere, birçok yeni çalışma biçimleri getirdi, ayrıca eski biçimlerin kapsamlarını genişletti. Çalışma timleri, yaygın yasa-dışı çalışmayı yasal bir çerçeveye oturtma girişimidir.

Karma mülkiyet biçimlerinin genişlemesi, yoksa daralma mı yönünde gelişeceğini kestirmek zordur. Halkın değişik tabakaları arasında bir girişimcilik ruhu gözlenmektedir. Bu ruh, idari, yasal ve ekonomik ön-

lemlerle desteklenecek midir, yoksa bastırılacak mıdır? Yanıtlanması gereken soru budur. Bu konuda, kiralanın ve sözleşmeyle faaliyet gösteren dükkân ve yemek hazırlama birimleriyle ilgili bir örnek vereceğim. 1981 yılı sonuna kadar, teklif edilen 1868 yemek hazırlama biriminden 1184'ü (% 63.4'ü), 1630 dükkândan da 461'i (% 28.3'ü) kiralandı ya da sözleşmeye bağlandı. Geri kalanlar için kiracı ya da müstecir bulunamadı. Bunun temel sebebinin, özel girişimciden çok yüksek kiralara istenmesi olduğu söylenmektedir. Önümüzdeki birkaç yıl, bize, devlet organlarının, kamu kuruluş ve işletmelerinin bu «karma biçimler»e karşı yeterli hoşgörüyle davranıp davranmayacaklarını ve onların yasal durumlarında istikrarın (ki, kök salmak için buna ihtiyaçları vardır) sağlanıp sağlanamayacağını gösterecektir.

Çalışma Saatleri

[...] Bireysel ve ailesel çalışma günlerinin önemli ölçüde uzatılması ve ilave saatlerde iş yoğunluğunun artırılması, bu külfete katlanan ailelerin gelirlerinde büyük artışlar yaratmaktadır. Bu ilave gelirler, çoğu kez, devlet sektöründe izin verilen fazla mesai-lerden sağlanan gelirleri kat kat aşmaktadır. Tüketimle boş zaman arasındaki seçim mikro iktisadın klasik konularından birisidir. Macar halkının çalışkan, kendi kendini zorlayan, yaygın bir kesim daha fazla tüketim malına sahip olmak için hemen hemen biyolojik kapasitesinin sınırına kadar, hatta onun üzerinde çalışmaya kararlı gözükmektedir. Sık sık yinelenen «Macar mucizesi»nin sınırlarından birisi budur. 1979-1982 düzenlemelerinin bir özelliği de, halkın önemli bir kısmının çalışma konusunda yaptığı bu seçimi ciddi bir şekilde dikkate alması ve kişisel kazanç için gönüllü olarak işgünü- zatan kimselerin karşılaştıkları idari engel-

leri ortadan kaldırmaya çalışmasıdır.

...

5. EKONOMİK MEKANİZMANIN, BÜYÜME HIZI VE ONUN ALT-ORANLARI İLE KARŞILIKLI İLİŞKİSİ

Pek çok ülkede olduğu gibi Macaristan' da da büyüme hızı 1970'lerin sonuna doğru düştü. Burada, bu düşüşün nedenlerini kapsamlı olarak inceleyecek değilim, konuyu, yalnızca, ekonomik reformlarla ilişkisi çerçevesinde ele alacağım. Ekonomik mekanizma ile büyüme hızı arasındaki karşılıklı ilişkiyi iki ayrı sebep-sonuç ilişkisine ayıracağız.

A. Ekonomik Mekanizma Büyüme Hızı Düşüşünde Nasıl Bir Rol Oynadı?

Bu soruyu önce yatırımı, sonra tüketimi tartışarak ele alalım.

Yatırım: Sosyalist bir ekonomide, yöneticisinden ustabaşına kadar her düzeydeki karar alıcılar, güçlü bir iç genişleme dürtüsünün etkisi altındadırlar. Sürekli bir nitelik taşıyan yatırım açlığı doyum bilmez (Merkez organlar da bu dürtünün etki alanı içerisindedirler, ancak, makroekonomik dengeleri göz önüne alarak, zaman zaman kendilerini frenlerler). Mümkün olduğu kadar çok sayıda yatırım projesine izin, kredi ve sübvansiyon alabilmek için, bakanlıklardan, orta düzey otoritelerden, devlet işletmelerinden, kamu kuruluşlarından ve bir dereceye kadar, tarım kooperatiflerinden merkeze sürekli bir baskı gelmektedir. Bu eğilim, kuruluşların bütçe kısıtlarının esnekliği (yumuşaklığı) ile yakından ilgilidir; yatırımcı aldığı kararın içerdigi gerçek riskleri hissedememektedir.

Aşağıdaki tablodan izleneceği üzere, Batı ülkelerinde yatırımlar ufkun karanlık görünmeye başladığı 1973 yılından itibaren

düşüş gösterdi. Bu, kendi kendini yenileyen bir kısır döngü yarattı, yatırımlardaki kısılma geleceğin daha da karanlık görünmesine yol açtı.

Yatırımların Büyüme Hızı (% yıllık ortalamalar)

	1968-1972	1973-1977	1978-1979
Bulgaristan	5.8	9.7	-0.8
Polonya	13.3	10.5	-2.8
Macaristan	8.0	8.5	2.9
Alman Demok. Cumh.	7.2	6.1	1.8
Avusturya	7.5	2.5	0.0
Danimarka	7.0	2.0	-1.1
Finlandiya	10.9	0.6	-2.4
Yunanistan	7.7	-3.5	5.0
İtalya	6.0	4.1	2.2
İspanya	9.9	0.4	-1.6

Tablodan görüleceği gibi, sosyalist ülkelerde yatırımlar 1973'den sonra daralma göstermiyor, aksine, genişlemeye devam ediyor. Bu, Macaristan için de doğrudur. Macar devlet işletmeleri, reformlarla, kısa vadeli kararlarla ilgili olarak geniş yetkiler elde ettiler, ancak, devlet hâlâ bir «Genel Sigorta Şirketi» gibi hareket ettiği için, işletmelerde yatırım açlığına karşı içsel bir denetleme gelişmedi.

1978 den itibaren yatırımlarda görülen düşme yine işletmelerin değil, merkezin kararlarıyla gerçekleşti. Üst makamlar, dış ticaret ve ödemeler dengesi sorunlarını dikkate alarak, orta ve alt kademe yöneticilerin değişmeyen yatırım açlıklarına rağmen yatırımları kısıtılar... Bir kez daha görülüyor ki, 1979-1982 kararları işletmelerin bütçe kısıtlarını gerçekten rijit hale getiremedi. Ekonomik ufkun belirsizlikler içerdiği bir dönemde, yatırımcılar, yatırım kararlarının geleceği konusunda aşırı bir özgüven içinde olabiliyorlar...

Tüketim: 1973-1982 döneminde, Doğu, Batı ve Güney gruplarına ait pek çok ülkede toplumların refah düzeyi önemli kayıpla-

ra uğrarken, Macar halkı görece olarak iyi sayılabilecek bir duruma sahipti... Halk açısından en önemlisi de, gıda maddeleri arzının ülkemizde tatmin edici bir düzeyde bulunması ve bazı önemli temel ürünlerde kesin bir bolluğun söz konusu olmasıydı. Bu, Macar ekonomisinin en önemli ve en dikkate değer başarılarından birisidir.

Bu başarı şu etkenlerle açıklanabilir: a) Yaşama standardı politikası, b) Devlet işletmelerinin işleyiş mekanizmalarında reform yapılması, c) Devlet-dışı kesimin sürekli büyümesi. Bu üç etken şüphesiz birbiriyle yakından ilişkilidir. 1968 yılı, bu etkenlerin her birinin gelişiminde önemli bir kilometre taşı oldu. Devlet-dışı kesimin genişlemesi, reform sürecinin organik bir parçası olarak görülmelidir. Söz konusu etkenleri ayrı ayrı ele almakta yarar vardır.

Geleneksel görüş, tüketim malları arzı konusundaki Macar başarısının kaynağı olarak (b) de zikredilen etkeni vurgular. «Macaristan'da dükkânlar dolu, çünkü bu ülkede piyasa sosyalizmi vardır» derler. Kanımca, bu konuda reformların bir katkısı olsa bile, bu, görece olarak fazla büyük olmayan bir katkıdır. Kısa dönemli kararların alınmasında firmaların otonomiye sahip olmaları, onların, müşteri taleplerine uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır, zira plan direktiflerinin getirdiği bürokratik kısıtlamalar artık söz konusu değildir. Devlet mülkiyetindeki endüstrinin bazı alanlarında (gıda, kimya endüstrisinin tüketim malı üreten dalları, hafif sanayinin pek çok dalı) mal çeşidinin artmasını ve kalitenin yükselmesini özendiren bir «alıcılar piyasası» («alıcı egemenliğinin geçerli olduğu piyasa», ç.) doğmak üzeredir. Ancak, bugün Macar işletmelerinin büyük bir kısmı, henüz, piyasa rekabetinin ekonomik zorlaması ile müşteriler nezdinde birbirleriyle rekabet etmek durumuna sürüklenmiş değildirler. İşletmeler pek çok durumda, yeterince kârlı olmasa ve iç piyasada büyük bir

darlık bulunsa bile ihracata yönelmeyi tercih ediyorlar. Devlet organlarıyla yaptıkları pazarlıklarda ortaya çıkan koşullara göre, farklı pazarlar arasında manevra yapıyorlar; onları yönlendiren güden şey, zorunlu olarak, piyasada doğan kâr olanakları olmuyor ve böylece büyük bir olasılıkla iç tüketici arka plana itiliyor.

Arzdaki başarının asıl kaynağı (a) ve (c)-de zikredilen etkenlerdir. Yirmi beş yıldan beri izlenen ve birikmiş ekonomik sorunlara rağmen bugün bile sürdürülen, «yaşama standartlarının yükseltilmesi ağırlıklı» temel ekonomik politikanın bu konudaki rolü çok büyüktür. Örneğin, son yıllarda toplam net üretimin yurtiçi kullanımında bir azalma yapılması gerektiğine karar verilirken, bu yatırımlardan kısma şeklinde gerçekleşti. Arzi otomatik olarak talebe ayarlayacak işletme özendiricileri mevcut olmadığından, merkezi politika yapımcıları, sık sık, iç tüketici piyasasını ihracatın «emme» etkisinden korumak için merkezi önlemler almaktadırlar.

(c)de zikredilen, devlet-dışı kesimin faaliyetleri, olumlu arz koşullarının diğer temel kaynağıdır. Kooperatiflerin, aile ekimlerinin ve tamamlayıcı çiftliklerin halka gıda maddeleri sağlamadaki başarıları gayet iyi bilinmektedir. Devlet-dışı kesimin diğer öğeleri de, aile taleplerinin karşılanmasında büyük işlevler üstlenmekte, devlet sektörünün bıraktığı çeşitli boşluklar bu sektörce doldurulmaktadır. Devlet-dışı kesim, bugünkü Macar ekonomisinin bünyesinde mevcut stabilize edici unsurlardan biridir. Bu kesim, devlet sektöründeki hızlanma ve yavaşlamalara, yatırımlardaki devresel hareketlere, dış ticaret ve ödemeler dengesindeki değişimlere karşı görece olarak daha az hassastır.

Amacım, 1968 reformlarının başarılarını küçümsemek değil, ancak, reformların gerçekleştirilmesinde bugüne kadar yalnızca yolun yarısına gelindiği gerçeğine dikkat çekmek istiyorum. Ulusal gelirin büyük bir kısmı

devlet sektörünce yaratılmaktadır ve bu sektör gerçek bir piyasa mekanizması denetimine tabi değildir. Bu sektörde, işletmelerin yatırım güdülerini frenleyecek ve onları talebe uyum sağlamaya zorlayacak bir iç mekanizma yoktur. Büyüme politikasında ılımlılığı ve tüketiciye uygun bir mal arzı sağlamayı garantileyen etkenler henüz yeterince «kurumsallaşamamıştır». Bu, ancak, ekonomik mekanizmanın, devlet sektörüne de derinden nüfuz edecek şekilde, oldukça kapsamlı bir reforma tabi tutulması ile sağlanabilir.

B. Bugünkü Büyüme Politikası Ekonomik Reform Sürecini Nasıl Etkiliyor?

Macar ekonomisi, diğer sosyalist ekonomilerde olduğu gibi, yıllarca, kronik kıtlık olaylarına sahne oldu. Pek çok alanda, bu kıtlıklar, diğer bazı sosyalist ülkelerdekilere kıyasla bizde daha hafif derecededir. Buna rağmen, Macar sistemi hâlâ belli bir dereceye kadar bir kıtlık ekonomisi olarak ele alınabilir.

Son yıllarda bazı mal ve hizmetlerin üretim artmış, bazılarının azalmıştır. Büyük bir değişme söz konusu olmamıştır. Son zamanlarda yapılan kamuoyu anketleri de bu yönde sonuçlara ulaşmışlardır. (*) Kıtlığın hissedilir bir şekilde arttığı herhangi bir alanın olmaması, mevcut ekonomik koşullarda kendi başına önemli bir başarı olarak görülebilir. Buna karşılık, bazı alanlarda kıtlıkların hafiflemesine rağmen, 1979 den bu yana ekonomide, yatırım, işgücü, üretim araç-

(*) Bir kamuoyu yaklaşımında şu soru sorulmuştur: Kendi deneyimlerinize göre, içinde bulunduğum yılda, günlük alış veriş güçlükleri ne yönde değişmektedir? a) artmaktadır, b) derecesi değişmemektedir, c) azalmaktadır. Yanıtlayanların % 37 si güçlüklerin arttığını, % 46 sı aynı kaldığını, % 12 si iyileşme olduğunu belirtmişlerdir. Kararsızların oranı % 5 dir.

ları ya da tüketim malları piyasalarında, satıcıların egemen olduğu bir piyasa yapısından alıcıların egemen olduğu bir piyasa yapısına sıçramayı sağlayacak herhangi bir süreç de ortaya çıkmamıştır (*).

[...]

Özetlersek, temel sorun, 1979-1982 döneminde reform ilkelerinin devlet sektöründe tutarlı bir şekilde uygulanmasının hâlâ sağlanamamış olmasıdır. Getirilen katı kısıtların talebi sınırlayamaması ve ve arzın artırılması yönünde güçlü bir özendirilmenin sağlanamaması bu yüzdendir. Arz ve talep makası işlememektedir. Bu, doğal olarak, şuna yol açacaktır: Satıcıların egemen olduğu piyasa yapısının yaşamaya devam etmesi, gerçek bir rekabetin gelişmesini engelleyecektir. Büyümedeki yavaşlama, ekonominin, satıcı egemenliğindeki piyasa yapısından alıcı egemenliğindeki piyasa yapısına sıçramasını sağlayamıyor. Piyasanın yapay bir şekilde özendirilmesi, gerçek piyasa rekabetinin yerine geçemiyor.

6. GÜÇLER VE KARŞI-GÜÇLER

Makalemizin başlığını oluşturan «reformların geleceği» konusuna dönelim, Reformların aleyhindeki ve lehindeki güçler arasında cereyan eden mücadelenin nasıl sonuçlanacağını bilemeyeceğimiz için, bu konuda kesin şeyler söylemek olanaksız. Önemli etkenleri sırayla ele alalım.

(*) Yatırımların dizginlenmesinin bir sonucu olarak, müşteri egemenliğine dayanan bir piyasa yapısına en çok yaklaşan endüstri inşaatıdır. Birçok inşaat firması, şimdi, artık, müşterileri memnun etmek için çaba harcamakta, eskiden reddettileri işleri kabul etmekte ve ihracata yönelmektedirler. Ancak, bu sektördeki değişimin daha köklü olabilmesi için, sektörün tamamen müşteri taleplerine tabi olması, inşaatların daha hızlı ve daha kaliteli yapılması gerekmektedir.

Ülkemiz dışındaki koşulların gelecekte gösterecekleri gelişmeler önemli etkilere sahip olacaktır. Diğer sosyalist ülkelerde reform yapılacak mı, yoksa Macar deneyimi izole mi olacak? COMECON ülkelerinin Macaristan'ın enerji ve hammadde ihtiyacının karşılanmasındaki rolleri ne olacak? Bu ülkelerle ekonomik ve diğer ilişkiler nasıl gelişecek? Dünya ekonomisi hangi yönde gelişecek ve bu gelişme içinde Macaristan'ın ihracat olanakları ve ithalatının finansman koşulları ne olacak? Uluslararası siyasal atmosfer ve ona bağlı olarak, savunma yükümüz ne olacak? Tüm bu dış koşullardaki gelişmeleri kestirmek olanaksız olduğu için, iç gelişmelerle ilgili kesin şeyler söylemek zor oluyor.

İçeride, «apparatus», yani, siyasal ve idari kuruluşların yetkili mevkilerinde bulunan memurlarla ekonomik kuruluşların yöneticileri reform sürecine karşı nasıl bir tavır takınacaklardır? Kanımca, bu kişilerin tavırları yeknesak olmaktan uzaktır. Pek çok memur bir kararsızlık içindedir. Umutlandırııcı noktalardan birisi, ekonomiden sorumlu genel kadro içerisinde, ekonomik mekanizmayı geliştirmeye uğraşan, anti-reformcu güçlerle, tüm deneyim ve yaratıcılıkların kullanarak ısrarlı bir mücadeleye giren pek çok inanmış taraftarın bulunmasıdır. Bugün rüzgâr reformdan yana esiyor, açık muhalefet sınırlı ve zayıftır. Diğer yandan, gerçek bir desentralizasyon ve değişiklik yönünde atılmış her adım çeşitli grupların bugüne kadar sahip oldukları etki ve nüfuzlarına dokunduğu için, ilerleme kaydetmek henüz zor oluyor. Onlardan, bindikleri dalın kesilmesine göz yummalarını nasıl bekleyebiliriz? Rüzgârın reformlara karşı esmesi halinde, bu grupların daha aktif bir muhalefete girişeceklerini söyleyebiliriz.

Kararsızlık, özellikle büyük devlet işletmelerinin yöneticileri arasında yaygın bir eğilim olarak gözükmektedir. Bu kişilerin çoğu, merkezi vasilik kurumundan hoşlanmamakta

ve bağımsız olarak ihracat ve ithalat yapmak, fiyat ve ücretleri bağımsızca belirlemek vb. gibi konularda daha geniş haklar içeren gerçek bir otonomi elde etmek istemektedirler. Düzenleyici mevzuat sisteminde yapılan karmaşık ve kısa ömürlü değişiklikler onları kızdırmaktadır. Ancak bu yöneticiler, aynı zamanda da, mali yönden kötü duruma düştüklerinde devleti sıkıştırıp yardım koparmayı önemli bir lütuf olarak görmektedirler. Emniyet sağlayan bu ayrıcalığı kaybetmek istemeyeceklerdir.

Büyük işletmeler, küçük işletmelerle ilgili 1982 düzenlemelerine şiddetle karşı çıktılar. Çünkü, hangi biçim altında çalışırlarsa çalışanlar küçüklerin ileride kendilerine uyku kaçıracı birer rakip olacaklarını biliyorlardı. Daha gevşek kurallara tabi küçüklerin girdi temin etmede, özellikle işgücü bulmada, faaliyetleri çok sayıda kurala tabi büyük işletmelere kıyasla daha avantajlı olmaları durumunda, iş iyice tehlikeli bir hal alacaktır. Gerçi, büyükler bu durumu, kendilerine daha geniş otonomi verilmesi ve tabi oldukları kural sayısının azaltılması yönündeki talepleri için yeni bir gerekçe olarak kullanabilirler, ama bu, onların küçük firmaların karşısına çıkmamaları için yetmiyor. Benzer şekilde, pek çok işletmede ve devlet organında «ekonomik çalışma timleri»ne karşı tepki ve hatta muhalefet gelişti.

Tarımdaki büyük ve küçük işletmeler arasındaki ve yine, devletle devlet-dışı kesim arasındaki barış içinde birlikte yaşama ve hatta işbirliği politikasının tüm alanlara yayılacağını umabiliriz. Ancak, şimdilik ilişkiler henüz belirginleşmiş değildir.

Reformlara karşı ideolojik tutuculuk ve ortodoksluktan kaynaklanan gönülsüz tavra gelince, bu tavır, her ne kadar mevcut nüfuz ve ayrıcalıkları kaybetme korkusuyla çok yakından ilgiliyse de, ayrı bir unsur olarak ele alınmalıdır. Bu unsur, reformlardan kişisel çıkar olarak zarar görmeyenleri de etkileye-

bilir. Yabancı yorumcular ,sık sık, Macar reformcularının birer pragmatik kişi olduklarını (onaylayarak ve haklılık nedenlerini sayarak) belirtiyor, onların ideoloji değil, reform yaptıklarını vurguluyorlar. Ancak, Macaristan'da herkesin pragmatik olduğuna inanılmamalıdır. Pek çok kişi, reformların, sosyalist hareketin geleneklerince yaratılan ideallerden koptuğu kanısını taşımaktadır. Piyasa, kâr, rekabet, devlet-dışı mülkiyet ve bu mülkiyetin çeşitli türlerinden biri olarak özel mülkiyet gibi unsurlar gelişip daha geniş kapsama kavuştukça bu kişilerin öfkesi daha da artacaktır. Macaristan ilk kez gidilen bir patika üzerinde ilerliyor. İdeolojik muhalefetin dönüşüm sürecini engelleyebileceği kritik bir noktaya ileride gelinip gelinmeyeceğini kimse bilemez.

Kaldı ki, bugün bizdeki karma ekonomi (eğer reformlar devam ederse, bu karma nitelik daha da artacaktır) aynı zamanda hem demir, hem cüruf üreten bir fırın gibidir. Başarılar kaçınılmaz olarak bazı olumsuz unsurları da içinde getiriyor. Para peşinde koşma, aşırı çalışarak kendini insafsızca harap etme, kurnaz oyunlar, çürüme, bozulma gibi olumsuzluklar. Eğer yeterince mücadele edilmezse bu zararlı unsurlar, sosyalist ekonominin reforme edilmesine ideolojik esaslara dayanarak karşı çıkanların tezlerini güçlendirecektir.

Gelir dağılımı kamuoyu oluşturmada önemli bir etkidir. Kamuoyu yoklamaları, Macar toplumunun önemli bir kısmının bugünkünden daha eşit bir gelir dağılımı istediğini ortaya koymaktadır. Bu anketleri yanıtlayanların % 60-70'i gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azalmasını istediklerini belirtmişlerdir. Tabii, bu, şimdilik patlama noktasına ulaşmış bir şikayet değil, yalnızca mevcut durumun onaylanmamasıdır. Ama bunun gelecekte böyle devam edeceğini kim söyleyebilir? Eğer eşitsizlikler artarsa (ki büyük bir olasılıkla reformların tutarlı bir şekilde uy-

gulanması bunu kaçınılmaz kılacaktır) kamuoyunun görüşü değişecektir. Daha da önemlisi, eğer yaşam düzeyi durgunluk ya da düşme gösterirse, toplumun eşitsizliğe tepkisi daha da şiddetli olacaktır. Hirschman, bunu bir tünel benzetmesi ile çok güzel anlatıyor. (*) İki paralel şeritten ibaret bir tüneldeyiz. Bizim şeridin durduğunu, ancak yan şeritte akışın devam ettiğini görüyoruz. Bu başlangıçta bir güven yenileme işareti olarak algılayın, duruşun geçici olduğunu, biraz sonra bizim şeridin de yan şerit gibi akmaya başlayacağını düşünürüz. Fakat, eğer yan şeritte trafik oldukça düzenli olarak işliyor ve bizim şeritte de uzun bir zaman geçmesine rağmen hâlâ bir hareket başlamıyorsa, bu durumda er ya da geç sabrımızı tüketir ve diğer şeride geçmeye çalışırız. Herkesin gelirinin şöyle ya da böyle arttığı bir ortamda, bazı kişilerin gelirlerinin daha hızlı

artması genellikle toplum tarafından toleransla karşılanır. Ancak, olanakları dar olan kişilerin gelirleri artmazken, hatta düşerken, diğerlerinin geliri çok açık bir şekilde artarsa, toplumun toleransı ansızın kaybolabilir. Dolayısıyla, reformların yazgısı, büyük ölçüde yaşama standartlarındaki genel yükselmenin devam etmesine bağlıdır.

Reformların geleceğini etkileyen pek çok unsur vardır. Tüm bu unsurları göz önüne alabildiğimizi düşünsek bile, yine de reformların geleceği konusunda daha kesin bir yargıya ulaşabileceğimiz şüphelidir. Kesin olan bir şey varsa, o da, reformların taşıdıkları amaçların ileride donup kalmayacağı, aksine daha da gelişeceği konusunda yazarın beslediği umuttur.

(*) A.O. Hirschman, Essays in Trespassing, Cambridge Uni. Press, 1981.

DEĞERLİ ÜYELERİMİZ

Cumhuriyet Cad. Ceylan Ap. 27/6 Taksim adresinde bulunmakta olan İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetimizin lokalini yeniden restore ederek sizlere daha iyi hizmet verebilmek ve hoşça vakit geçirmenizi sağlamak için yeniden işletmeye açmış bulunmaktayız.

Lokalizmizde ülkemizin değerli ressamlarının resim sergilerini izleyebilir, çok yakında hizmetinize sunacağımız kütüphanemizden yararlanabilir, ayrıca her cumartesi saat 14.00 - 17.00 arasında düzenlenen tartışmalı konferanslarımıza katılabilir ve izleyebilirsiniz. Konforlu, rahat ve sıcak bir atmosferde kahvenizi veya çayınızı yudumlayabilir, zengin aperitif ve menü çeşitlerimizden istediğinizi seçebilirsiniz. Dostlarınızla şömine başı sohbetler ile günün yorgunluğunu atabilir, huzurlu bir ortamda Boğaz'ın nefis manzarasını seyrederek rahatlayabilir ya da Amerikan barda barmenimizin hazırladığı içki çeşitleri ve zengin kokteyllerimizden içebilirsiniz. Bütün bunları çok ekonomik fiyatlara sunduğumuz bütün değerli üyelerimize duyururuz.

UNUTMAYINIZ Kİ 6. KATIMIZIN KAPISI PARANIN AÇAMADIĞI BİR KAPIDIR. YALNIZCA SİZE ÖZEL.

Tel. : 150 44 11

İstatistik Öğretimi Üzerine

Merih İPEK

Dr. Merih İpek, İÜ İktisat Fakültesinde profesördür.

İstatistiğin, kendisine duyulan gereksinime koşut olarak yıllar boyunca değişen ve gelişen sayısız tanımları arasında, çağdaş kitapların çoğunda yer alanlardan biri de, «Belirsizlik karşısında rasyonel karar alma tekniği» olduğudur. Biraz daha değişik ve daha güncel bir tanımla, istatistiğin, «Bilimsel karara ve dolayısıyla bilimsel eyleme ışık tutan bir teknik ya da yöntem kümesi» olduğu söylenebilir. Böylece, istatistik yöntemlerin önemi, kullanım alanının genişliği kendiliğinden ortaya çıkar.

Özellikle son yıllarda, bilgisayarlardaki hızlı ve önemli gelişme, sözkonusu yöntemlerin de büyük ölçüde artıp gelişmesine yol açmıştır. Gerçekte bir gereksinim ve etkileşim sonucu varılan bu durum, yıllarca el atılamayan, bilgisayarsız yapılamayan birçok araştırmanın kolaylıkla yapılabilmesini, çok sayıda verinin işlenebilmesini, çok sayıda değişkenin birlikte incelenbilmesini sağlamıştır. Sözelimi, tanılarına göre hastalıkları kolaylıkla sınıflayabilmek, herhangi bir hastanın bulgulara göre hangi kategoriye girebileceğine, ameliyatın gerekli olup olmadığına karar vermekten tutun da, ailelerin tüketim harcamalarıyla sosyal ve mesleki kategorileri arasındaki bağlantıların aranmasına, kullandıkları sözcüklere göre kişilerin siyasal eğilimlerinin saptanmasına dek türlü araştırmalar yeni yöntemlerle olanak bulmuştur.

Sosyoloji ve psikolojiden, biyolojiye, kuantum fiziğine dek hemen hemen tüm bilim dallarında kullanılabilen istatistik yöntemlerinin, toplumsal bilimlerdeki yeri oldukça eskidir. Günümüzde bu yer yitirilmediği gibi, gerilememiştir de; tam tersine, öteki bilim dallarında değer kazanmasına koşut olarak, başta iktisat ve işletmecilik olmak üzere, toplumsal bilimlerdeki önemi de hızla artmıştır ve de artmaktadır. İktisat alanında makro kavramların önem kazanmasından bu yana, hızlı kalkınma ve büyüme için kaynakların en iyi kullanım ve dağıtımına, dolayısıyla de rasyonel karar alma açısından planlamaya gerek duyuldukça, devlet müdahalesi arttıkça, istatistik yöntemlerle iktisadi araştırmalar da kaçınılmaz olmuştur.

Doğaldır ki, bu denli önem kazanan istatistiğin, genelde ve özel olarak iktisat alanında, öğretim düzeyindeki yerinin, öneminin de artması beklenir.

Acaba son 15-20 yıl içinde iktisat alanında istatistik öğretimi (dolaylı olarak da matematik) ne yönde bir gelişme göstermiştir? Başka ülkelerde ve bizde neler olmuştur?

Başka ülkelerdeki durumu ayrıntılı ele almak biraz güç. Genellikle kapitalist ülkelerde her üniversite, üniversiteye bağlı fakülte ya da yüksek okullarda değişik eğitim sistemleri uygulandığından, bunları ayrı ayrı incelemek olanaksız. Burada yalnızca kapitalist («Yol gösterici») planlamanın sözkonusu olduğu bir

ülke —Fransa— ile sosyalist («Emredici») planlamanın uygulandığı bir ülkedeki —Çekoslovakya— duruma genel çizgileriyle değineceğim. Türkiye'deki duruma göz atarken hemen hemen tüm ağırlığı, bu yıl kuruluşunun 50. yılını dolduran ve ilk iktisat fakültesi olan İst. Üniv. İktisat Fakültesi'ne vereceğim. Dolayısıyla amaç, sözkonusu fakültede istatistik öğretiminin dün ve bugünüyle, başka ülkelerdeki durumu karşılaştırmak olacak. Gerek ele alacağım Fransa ve Çekoslovakya örnekleri, gerekse İngiltere ile Amerika'da iktisatçı ve işletmeciler için yayımlanan kitapların içerikleri ve önsözleri (1) ve de bu ve başka ülkelerdeki duruma ilişkin topladığım bilgiler, gelişmiş ülkelerdeki genel durumu saptayarak sözünü ettiğim türden bir karşılaştırma yapmaya olanak verebilecek.

Fransa'da, 1962-63 yıllarında, iktisat öğrenimi yapılan fakültelerle yüksek okullarda, istatistik ve matematik öğretimine büyük önem verilmeye başlandı. Fakültelerin zorunlu ve önemli dersleri arasına giren istatistik, (ve de matematik) eğitimin tüm aşamalarında, kapsama gittide genişleyerek yer aldı. Dört yıllık öğrenim süresinde, istatistik teorisi, uyum içinde, hiç bir kopukluk olmadan öğretiliyordu. O sıralarda sözkonusu dersleri lisans düzeyinde görmemiş olup da devlet doktorası yapanlara da, baraj dersleri olarak istatistik ve matematik ön sınavları konmuştu.

Fakülteler dışında, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelere yönelik, iktisadi, sosyal kalkınma ve planlama konularında öğrenim yapılan —yüksek okullarda da, istatistik, temel sayılan, en fazla değer verilen dersler arasında yer alıyordu. Bu arada, iktisat alanında istatistik öğretiminin ayrılmaz bir parçası olan matris hesabı, lineer cebir gibi matematiğin kolları da büyük ağırlık kazanmaya başlamıştı.

O sıralarda bizde durum nasıldır?

Henüz ayrı bir işletme fakültesinin kurulmadığı İst. Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde —o tarihlerde Türkiye'deki tek iktisat fakültesi— ikinci sınıfta okutulan «İstatistik» ve üçüncü sınıftaki «İktisadi İstatistikler» tüm öğrenciler için zorunlu derslerdendi. İktisat temel olmak üzere, son sınıfta, maliye, işletme, istatistik, sosyal siyaset disiplinleri arasından öğrencilerin seçeceği iki disiplin içinde «İstatistik» bulunuyorsa, bu disiplinin öğrencileri, «Riyazi İstatistik», «Regresyon analizi», «Sondaj» ve «Demografi» adlı dersleri görüyorlardı.

İkinci sınıfta okunan istatistik —henüz 1. sınıfta

matematik dersi yoktu— tüm iktisat öğrencilerine gerekli «İstatistiğe giriş» niteliğindeki bir dersin son derece gerisindeydi. Betimsel istatistik düzeyinde kalıyordu. Yalnızca istatistik disiplini seçenler, istatistiğe giriş sayılabilecek «Riyazi İstatistik» ile «Regresyon analizi» derslerini görüyorlardı. Bu öğrenciler için, öğretimin sürekliliğini aksatan bir yıllık bir kopukluk da oluyordu.

Sonraki yıllarda yapılan yönetmelik değişikliği istatistik öğretiminde bir aşamayı sağlayamadı. Disiplinlere ayrılma üçüncü sınıfta başlayınca, zorunlu olması gereken «İktisadi İstatistikler» de, istatistik disiplini seçenlerin okuduğu bir ders oldu. Üçüncü sınıfta bir önceki yıl görülen istatistiğin devamı olabilecek ayrı bir ders konmadığından, 2. ve 4. sınıf arasındaki kopukluk yine sürdü. Yalnızca, birinci sınıfta yer verilen matematik dersinin ardından, ikinci sınıfta görülen istatistik dersinin içeriği genişletilerek, örneklemeye giriş, tahmin, hipotez testi gibi kavramlar kısmen işlenebildi. Ancak, gerek bir yıllık matematik, gerekse ikinci sınıftaki istatistik, bir iktisat öğrencisi için gerekli düzey açısından yine yeterli değildi. «Riyazi İstatistik» ve «Regresyon analizi» gibi disiplin dersleriye, eski düzeyini koruyor, çağdaş yaklaşımlar, yeni yöntemler işlenemiyordu. Bu durumun başlıca nedenleri arasında, genellikle eski öğretim üyelerinin betimsel istatistiğin ötesinde bir istatistik öğretimini, daha fazla matematik bilgisini iktisat fakültesi için gereksiz görmeleri, istatistik öğretiminde çağdaş düzeyin bilinmeyişi, vb... sayılabilir.

Eski üniversitelerde birtakım tabuları yıkmaya güçlüğüne karşın, yine de 1980'li yıllara doğru, bir takım özel çabalarla, istatistik öğretimi düzeltilmeye çalışıldı. Disiplin derslerinde çağdaşlaşma çabalarıyla birlikte, doktora derslerinde de bazı açıkları —yetersiz bile olsa— kapatmak için uğraşıldı.

1980'li yıllarda neler oldu?

Önce, 1979 yılında, kültür anlaşması gereğince ve iktisat fakültelerinde istatistik öğretimini incelemek üzere gittiğim Çekoslovakya'yı ele alıp, sonra 1980-81 Fransa'sına geçeceğim. Daha sonra da, YÖK sonrası fakültemizdeki durumu saptamaya çalışacağım.

Gerek Prag Üniversitesi Yüksek İktisat Okulu öğretim üyelerinden, gerekse okulun 1979-80 ders yılına ilişkin programından edindiğim bilgilere göre, Prag'da tek olan bu okul dört fakülteden oluşmaktadır:

- I — Ulusal İktisat Fakültesi
- II — İktisadi Üretim Fakültesi
- III — Ticaret Fakültesi
- IV — Yönetim Fakültesi

Bu fakültelerden yalnız birincisi üzerinde duracağım. Konumuzla ilgisi açısından Yönetim Fakültesi'nin bir bölümüne ayrıca değineceğim.

(1) Örneğin bkz.:

(i) E. Mansfield : Statistics for Business and Economics, Toronto, 1983.
(ii) Ya-Lun Chou, B.N. Bauer : Modern Business Statistics, New-York, 1984.

Ulusal İktisat Fakültesi, aşağıda görüleceği gibi, 6 bölümden oluşuyor:

- 1) İktisat istatistiği
- 2) Ulusal ekonominin planlanması
- 3) Maliye
- 4) Siyasal İktisat
- 5) Muhasebe
- 6) Orta dereceli iktisat okulları için öğretmen yetiştirme

Daha sonra incelemek üzere, «İktisat istatistiği (ya da «İktisadi istatistik»)» bölümü bir yana bırakılırsa, öteki bölümlerin tümünde, 1. yıl yoğun biçimde «Matematik» ve «İstatistik teorisi» dersleri görülüyor. İkinci sınıfta «İstatistik teorisi» dersi her iki yarıyıl da sürüyor. 3. yıl ise, «İktisadi istatistikler» dersine yer veriliyor.

«İktisat istatistiği» bölümünde, istatistikle ilgili dersler şöyle sıralanıyor:

1. sınıfta, matematik ve istatistik teorisi dersleri,
2. sınıfta, yine aynı dersler ve demografi,
3. sınıfta, matematiksel istatistik, örnekleme yöntemleri, iktisadi ve sosyal istatistikler,
4. sınıfta, ulusal ekonominin istatistik analizi, zaman serilerinin irdelenmesi (öngörü istatistiği), sosyal istatistikler, iktisadi istatistikler, regresyon ve korelasyon, çok boyutlu çözümleme.

İktisat eğitimi yanında yer alan bu yoğun istatistik eğitimi içinde dikkati çeken nokta, ekonometri dersinin bulunmaması. Bu ders, iki bölümden oluşan Yönetim fakültesi'nin «İktisadi ve matematik hesaplar («Programlama» da olabilir)» bölümünde okutuluyor. Söz konusu bölümdeki istatistikle ilgili öteki dersler de şöyle:

1. sınıfta, matematik ve nümerik analiz,
2. sınıfta, istatistik teorisi,
3. sınıfta, matematiksel istatistik, iktisadi istatistikler, stokastik modeller.
4. sınıfta, ekonometri'den başka, iktisadi istatistikler, matematik modeller, dinamik modeller, simülasyon.

Şimdi de, Fransa'da, 1980-81 yılındaki duruma bir göz atalım: Eğitim sisteminde önemli değişikliklerin gerçekleştiği Fransa'da, iktisat alanında istatistik öğretimine verilen değer daha da artmıştı. Gerek iktisat fakültelerinde, gerek uygulamalı iktisat eğitimi yapan bölümlerde, gerekse istatistik enstitüsüne bağlı olup bu enstitü için yönetici ve kamusal, özel ya da karma kuruluşlar için iktisat istatistikçisi yetiştiren ENSAE (Ecole nationale de la statistique et de l'administration économique) gibi yüksek okullarda, yoğun bir istatistik eğitimi kapsamına, hızla gelişen çok boyutlu çözümleme yöntemleri de giriyordu.

Örneğin, 1980-81 ders yılında dinleyici olarak ba-

zı derslerini izlediğim ENSAE'de, eğitimin ağırlığı iki noktada toplanmıştır: Bir yanda teorik ve uygulamalı matematik ile istatistik, öte yandan yine teorik ve uygulamalı iktisat.

Üç yıllık öğretimin birinci yılı, değişik kökenli öğrencilerin eksik yanlarını (matematik ya da iktisat) tamamlatmayı ve de okulda öğretilen konulara bir giriş yapmayı amaçlar. Matematik sınavıyla okula kabul edilenler, mikro ve makro iktisat eğitimi yanında, azınsanamayacak bir matematik, olasılık ve istatistik eğitiminden geçerler. İktisat sınavıyla kabul edilenler ise, çok yoğun bir matematik ve ileri olasılık teorisi öğrenimiyle açıklarını kapatırlar.

«Politeknik» gibi okulları bitirenlerin doğrudan alındığı ikinci yılda, tüm öğrencilerin gördüğü matematiksel istatistik, uygulamalı istatistik ve olasılık derslerinin toplam ders ve yönlendirici çalışma saati —bir ders saati 70 dakika olmak üzere— 116'dır. Olasılık hesabı ve teorisi daha önce yeterince görüldüğünden, 10 ders saatini geçmez. Ayrıca, 18 ders saatlik demografi görülür. Bu sınıfta öğretim, iki temel disiplin çevresinde toplanmıştır: Matematiksel istatistik, iktisat teorisi.

Son sınıfın programı ise, uygulamalı istatistik ve iktisadi programlama tekniklerine ayrılmıştır. Ayrıca, bu sınıftaki öğrenciler, aşağıdaki dallardan birini seçerek o konuda uzmanlaşırlar:

- a) İstatistik ve matematik programlama
- b) İktisadi çözümleme
- c) İstatistik gözlem
- d) İşletme ekonomisi
- e) İktisat siyaseti

Bu sınıfta tüm öğrenciler için zorunlu olan dört ders bulunur:

Ekonometri I (11'i yönlendirici çalışma olmak üzere, 33 ders saati)

Veri çözümlemesi II (8'i yönlendirici çalışma olmak üzere, 23 ders saati)

İktisadi büyüme (4'ü yönlendirici çalışma olmak üzere 18 ders)

Genel bilgi işlem (10 ders)

Bu dersler, 1. yarıyılın ilk 12 haftasında görülür. Bu süre içinde, seçimlik dal derslerine çok az yer verilir; bunlara ilişkin asıl öğretim yeni yılla birlikte başlar. Seçimlik dallar arasında, örnekleme, istatistik bilişim, uygulamalı sosyoloji, uygulamalı iktisat, aile davranışlarının irdelenmesi gibi derslerin görüldüğü «İstatistik gözlem» dışında, yoğun biçimde istatistik öğretiminin sürdürüldüğü dal, «İstatistik ve matematik programlama»dır. Bu daldaki istatistikle ilgili başlıca dersler ve bunların 70 dakika üzerinden toplam ders saatleri (uygulama dahil) aşağıdaki gibidir:

Parametrik olmayan istatistik (20)

Deney tasarımı (16)

Stokastik süreç (17)

2. dereceden rassal süreç kuramı (22)

Zaman seriler çözümlemesi ve öngörü (20)

Ekonometri II (30)

Veri çözümlemesi III (18)

İktisat istatistikçisi ve yönetici kadro yetiştiren bu okul dışında, iktisat fakültelerindeki durum da şöyle: Birinci yüksek öğretim dönemi (1. cycle) denebilecek ve sonunda «Genel Üniversite eğitimi diploması» adlı bir diploma verilen iki yıllık dönemde, istatistik ve matematik öğretimine büyük ağırlık verilir.

Bu öğretim, bizde istatistik disiplini seçenlerin gördüklerinin çok ötesinde, genellikle son yıllarda iktisatçılar ve işletmeciler için yazılan Amerikan kitaplarının programını kapsayan bir öğretimdir. Ayrıca, çok boyutlu veri çözümlemesine de büyük önem verilir.

2. eğitim dönemine (2ème cycle) ilişkin uygulamalar oldukça değişik. Örneğin, yukarıda söz konusu diploması aldıktan sonra Paris-Dauphine Üniversitesi «Uygulamalı İktisat» bölümüne girenler için, 1. yıl (bizde 3. yıla eşleştirilebilir), lisans yılı oluyor.

Tüm öğrenciler için zorunlu olan dersler arasında, «İstatistik verilerin işlenmesi» bulunuyor. İki bölüme ayrılan bu dersin ilk bölümünde, öğrencilerin teorik formasyonlarını tamamlamak üzere, kestirim ve test teorileri yeniden inceleniyor; bu arada, iktisadi gözlem sonucu sağlanan verileri bilgisayarlarda işleme uygulamasına da başlanıyor. Dersin ikinci bölümünde, öğrenciler, iktisadi verilerin doğrudan incelenmesiyle yapılan iki tür istatistik çözümleme yaklaşımına alıştırılıyorlar:

1) Makro ekonomik modeller çerçevesinde lineer modelin incelenmesi,

2) Deneysel çalışma çerçevesinde, veri çözümlemesinin önemli bir aracı olan «Başlıca bileşenler çözümlemesi»nin ele alınması.

Lisans diploması için, ortak dersler dışında, aşağıdaki gruplardan birini seçerek, o grubun derslerini de görmek gerekiyor:

I — İktisata uygulanan nicel tekniklere yönelik gruplar

1) İstatistik karar ve yöneylem yöntemleri

2) Model kurma ve iktisadi öngörü yöntemleri

3) İktisatta bilgi yakalama ve veri çözümleme

II — İşletme ekonomisi ağırlıklı grup

III — İktisata uygulanan sosyal ve iktisadi bilimlerin ağırlıklı olduğu gruplar

1) Ulusal ve uluslararası iktisadi konjonktürü analiz yöntemleri

2) İktisata uygulanan sosyal bilimler

3) İktisata uygulanan insan bilimleri

Nicel tekniklere ilişkin birinci grupta, istatistik yöntemler daha derinlemesine inceleniyor: Markov zincirleri, Bayes'gil karar, varyans çözümlemesi gibi kuramlar ele alınıyor; ayrıca, yöneylem araştırmasına giriş, kuyruk ve Poisson süreci, örnekleme yöntemleri, simülasyon modelleri gibi konular işleniyor.

«Model kurma ve iktisadi öngörü yöntemleri» grubunda öğretim, «İktisadi modeller matematiği» ile «Ekonometri» gibi iki alt grup çevresinde toplanıyor.

Üçüncü grup da, iki alt gruba ayrılıyor:

a) Faktör analizi yöntemleri (Başlıca bileşenler, bağlantı ve ayırıcı faktör analizleri),

b) Sınıflama ve parçalama yöntemleri.

«Uygulamalı iktisat» bölümünün ikinci yılında —yüksek öğretimin 4. yılı—, iki aşamalı bir uzmanlaşma söz konusu oluyor. Birinci yarıyıl sonunda teorik iktisat, kamu iktisadi ve işletme iktisadi konularının birinden sertifika alınıyor; ikinci yarıyıl da, beş daldan biri seçilerek, ikinci bir sertifikayla uzmanlaşma tamamlanıyor. Bu iki aşamada, istatistikle doğrudan ilgili bir konu yer almıyor. Dolaylı ilgisi olan «Yöneylem araştırması»na, işletme iktisadi içinde yer veriliyor. Bir de, ikinci yarıyıl da alınabilecek sertifikalar arasında «İktisadi öngörü sertifikası» seçilmişse, «öngörü yöntemleri», «dinamik modeller» konularından başka, «uygulamalı ekonometri» adı altında, genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi ve bazı modellere uygulanması işleniyor.

Şimdi de bize dönerek, 1980 sonrasında, YÖK ile birlikte neler olduğunu görelim.

Daha önce biraz belirtmeye çalıştığım gibi, YÖK' lü yıllara doğru, İst. Üniv. İktisat Fakültesi'nde istatistik öğretimi, yavaş da olsa bir tırmanış içindeydi. Bu tırmanış herhangi bir yönetmelik değişikliğinden ve de öğretim kadrosunda istatistik öğretimine karşı genel tutumun değişmesinden değil, kimi öğretim üyelerinin özel çabalarından kaynaklanıyordu. Bir yandan kendilerini sürekli yenilemeye ve yetiştirmeye çalışan bu kimseler, bir yandan da lisans daha çok da lisansüstü düzeyde istatistik programlarını zorluyorlar, az buçuk çağdaştırmaya çalışıyorlardı.

YÖK ile birlikte karşımıza beş bölüme parçalanmış bir İktisat Fakültesi çıktı: İktisat, Maliye, Çalışma Ekonomisi, Uluslararası ilişkiler ve Ekonometri. Bölümleri veri kabul ederek bunlardaki istatistik öğretimini ele alalım. Şimdilik İktisat ile Ekonometri bölümleri bir yana bırakılırsa, öteki üç bölümdeki istatistik (ve de matematik) öğretimi genelde az çok yeterli sayılabilir. Yalnızca bunlarda sosyal ya da iktisadi istatistikler dersinin eksikliği öne sürülebilir. İktisat bölümüne gelince, istatistikle doğrudan ya da dolaylı ilgili olarak 1. ve 2. yarıyıl da Matematik, 3. ve

4. yarıyılı İstatistik, 5. yarıyılı Uygulamalı İstatistik, 6. da Kararalma Teknikleri, 7. de Demografi, 7. ve 8. yarıyılı Ekonometri dersleri okutulmaktadır. Programın kopukluğu bir yana, bu bölümden teorik iktisatçı yetişeceğini kabul etsek ve lisans üstü öğretim yapmayacak öğrencileri bile düşünssek, yine de matematik ve istatistik teorisi öğretimi, süre ve kapsam açısından yeterli değildir. Yalnız bu yönüyle bile, İktisat bölümünün, çağdaş bir bölümün çok gerisinde kalacağı rahatlıkla öne sürülebilir. Bu açık, lisans üstünde de kapatılmadığına göre, üst düzeydeki eğitim ve araştırmalar için de aynı kaygı taşınacaktır. Bir iktisat bölümü için düşünülebilecek bir program, eksik ve fazlalıklarıyla, kısmen Ekonometri bölümünde uygulanmaktadır: 4 yarıyıl matematik, 4 yarıyıl istatistik, ekonometri istatistik uygulamaları ve diğerleri. Bölüm, «ekonometrisyen» yetiştirmek üzere amaçlanmışsa, istatistik öğretimi az çok yeterli sayılabilir. Ancak bu durumda, «İktisat İstatistikçisi fakültenin neresinden yetişecek?» sorusuna yanıt bulunmaz. Yok eğer bölümün adı bir yana bırakılır da, bu bölümden, iktisat istatistikçisi, iktisat alanında istatistik yöntemleri kullanabilecek araştırmacı da yetişeceği düşünülürse, o zaman öğretim çok yetersiz kalır. Programda ne örnekleme yöntemleri, ne parametrik olmayan testler, ne zaman serileri analizi, ne deney tasarımı, ne de faktör analizi, vb... yer almaktadır. Gerçi genelde tüm üniversitelerin benzer fakültelerinde az çok aynı programlar uygulanıyorsa da, Bursa Üniversitesi'nin Ekonometri Bölümü bile daha geniş kapsamlı ve daha uyumlu bir istatistik öğretimine yer vermiştir.

Bölümü veri olarak kabul ettiğimizde akla gelebilecek ilk şey, bölümün adını unutarak ana bilim dallarını anımsamak olabilir. Şu anlamda ki, İstatistik, Ekonometri ve Yöneylem Araştırması ana bilim dalları birer uzmanlaşma alanları olabildi. Daha açık bir anlatımla, bölümün, örneğin ilk iki yılında, temel birtakım dersler ortak olarak görülebilir, son iki yılda ana dallarda uzmanlaşmaya gidilebilirdi. Ancak bu, bölüm veri kabul edildiğinde akla gelebilecek bir olasılık. Bana göre yanlışlardan bir tanesi, İktisat Fakültesi bünyesinde yer alan bu bölüm sistemidir. Bölümlerin tümünde, ilk dört yarıyılı, aynı adı taşıyan bir takım dersler yer alıyor. Başta bölüm ayrımı yapılmadan, ilk iki yıl tek bir fakültenin bünyesinde birleşir, 3. yıldan sonra uzmanlık dalları oluşturulabilirdi. Bu dallardan biri de «İstatistik ve Ekonometri», «İstatistik ve matematik programlama», «İktisat İstatistiği» gibi adlardan birini anlamlı bir biçimde taşıyabilirdi. Ayrıca, her uzmanlaşma alanında, lisans üstü öğretim ve doktora da yapılabilirdi. Bugün İktisat Fakültesi bünyesinde, istatistik doktora yapma olana-

ğı hemen hemen kalkmıştır. Oysa, iktisat istatistiği alanında uzmanlaşmak isteyen bir öğrenci, bu alanda lisans üstü öğrenim ve doktora da yapabilmelidir. Böyle bir olanak, o daldaki öğretim üye ve yardımcılarının kendilerini ve dolayısıyla öğretimlerini, sürekli yenilemeye gitmelerini de sağlar.

Tüm bunlar bir «eskiye dönüş» gibi düşünülebilir-se de, böyle bir sistem içinde olabildiğince çağdaş bir eğitim programı uygulanabilirdi. Öte yandan, ilk sınıflardaki öğrenci sayısının çok olmaması, en azından nicelik açısından öğrenim kalitesinin düşmemesi, ama üniversite kapılarını da daha çok öğrenciye açabilmek üzere, aynı üniversite ya da birkaç üniversite bünyesinde daha çok sayıda iktisat fakülteleri oluşturulabilirdi. Bu fakülteler için gerekli öğretim kadrosu da rahatlıkla sağlanabilirdi. Kimi bölümlerde yer alan bir takım dersler seçimlik yapılarak, parçalanmış kimi dersler birleştirilerek, sayısız sınavlarla öğrenciler sersemletilmeden, uzmanlaşmak istediği alandaki derslere ağırlık verilerek, nitelikli, ezbere değil düşünmeye, çözümlemeye yöneltilen öğrenciler yetiştirilebilir, üniversiteler de liseleştirilmezdi.

Tüm öğretim sisteminde olanlardan etkilenmemesinin olanaksızlığını göz ardı etmeden, yeniden istatistik öğretimine dönecek olursak, sonuç olarak şunlar söylenebilir: 50. yılını dolduran İktisat Fakültesi'nde istatistik öğretimi genellikle yeterli değildir. Giderek kaygı verici bir durumda olduğu söylenebilir. Bunun, küçük ya da büyük hesapların sonucu olduğu, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde yapıldığı düşünülebilir. İktisat ya da başka alanlardaki öğretim üyelerindeki genel kanı, istatistiğin fen bilimleri içinde yer alması gerektiği, sosyal bilimlerde teorik istatistiğe yer olmadığıdır. Oysa, Orta Doğu Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, iki yıl önce de Mimar Sinan Üniversitesi bünyesinde kurulan istatistik bölümleri, ancak her alanda hizmet verebilecek istatistikçi yetiştirebilirler ya da yetiştirmelidirler. Sosyal bilimlerdeyse, özellikle iktisat ve işletmecilik alanında, bir takım araştırmalar yapıp bilimsel kararlar alınabilmesi için, istatistik teorisinin iyi bilinmesi, temel yöntemlerin iyi kavranması gerekir. Kalkınmakta olan ülkelerin büyük sorunlarından, açmazlarından biri de, istatistik verilerinin, istatistik araştırmaların eksikliği, yetersizliği, giderek yanlışlığı değil midir?

Öte yandan, istatistiğin hemen hemen algılanamayan çok önemli bir işlevi vardır. Şöyle ki, matematiğin aynı zamanda bir beyin jimnastiği olduğu söylenir. İstatistik bunun da ötesinde bir iş görür: Bilimsel görüş kazandırır. Sayısal veri ya da formül yığını olarak algılanmayıp, istatistik yöntemlerin dayandığı temel iyi kavranabilirse, gerek günlük yaşamda, gerekse bilimsel çözümlemelerde, toplumsal ve ekono-

mik olaylara bakış açısı değişir. Ne tümüyle kaderci bir yoruma giidilir; ne de herşey şansa açıklanır. Zorunlu ve raslantının birlikte oluşturdukları olaylara topluca bakılır. Raslantının ardında yer alan genel durum, genel doğrultu görülür. Ana neden ya da başlıca nedenler, dolayısıyla de zorunlu olan ortaya çıkarılır. Bu da istatistiğe ayrı bir yer, ayrı bir

önem kazandırır.

Tüm bunları yazdıktan sonra, birkaç ay önce üniversite bahçesinde yürüyen öğrencilerden birinin, arkadaşlarına söylediği şu sözleri anımsamadan yapamayacağım: «Şu hocalar da ne kadar bencil. Hepsi de en önemli dersin kendininki olduğunu düşünüyor!»

Sosyobiyooloji ve Sezgicilik

Yazarın «Sorgulanması Gereken Bir Diskur: Doğayı Koruyalım mı/Sömürelim mi?» başlıklı katkısı 250. (Eylül 1985), «Yapısalcılık Üzerine» adlı incelemesi ise 252. (Kasım 1985) sayımızda yayımlandı.

Ufuk URAS

«Eski ve çok iyi bilinen bir diyalektik yasaya göre, yanlış düşünce mantiki sonucuna götürüldüğünde, kaçınılmaz olarak çıkış noktasında karşısına varır.» (F. Engels, Doğanın Diyalektiği.)

Toplumsal bilimlere biyolojik bir altyapı çerçevesinde yeniden ele almayı amaçlayan sosyobiyooloji disiplininin konu edinildiği İktisat Dergisi'nin 251. sayısındaki makalelerde, bu dalın epistemolojik arka planı değerlendirilirken Bergsoncu sezgiciliğe de yer verilmesine katılmayışımız bu yazıya neden oldu.

Sosyobiyoolojinin bilim niteliğini sorgulayan yaklaşımların argümanlarını başka yerlerde aramaları gerekiyor. Bergsoncu sezgicilik ile sosyobiyoolojinin kabulleri arasında anlamlı bağlar kurmak zor.

Özellikle akımın kurucusu olan E.O. Wilson'da görülen indirgemeci yaklaşımın ve genlerin biyokimyasal etkileriyle sosyal olaylar arasında kurulmak istenen bağ ile sosyobiyologların genlerin bir amacı varmış gibi davrandıklarının vurgulanmasının, Bergson ile ilgisini bulmak kolay değil. Kısacası amacımız Bergsoncu yaklaşımın sosyobiyoolojik paradigmanın temeli olamayacağını göstermek. Yazının hacmini genişletmemek için sosyobiyoolojinin temel tezlerine girilmeyeceğinden İktisat Dergisi'nin konuyla ilgili sayısına bakılabilir.

Yaratışa, davranış serbestliğine ve önceden kestirilemiyşe duyduğu inançtan hareket ettiğini bildiğimiz Bergson, bireyi de evrensel değerlerin mutlak yaratıcısı gibi gören bir yaşam felsefesine varmıştır. «Entellektüel Sezgi» kavramından yola çıkarak yapılan iç gözlem ya da entellektüel sempati ile bilinecek olanla özdeşleşerek gerçekliğe ulaşma ve öte yandan da zihnin bazı düşünüş ve algılayış alışkanlıklarından da kurtulması öngörülür. Sezginin en temel iş-

levi, zihnin yine zihin tarafından araçsız algılanması olmaktadır. Sezginin kavramsallaştırılması ve başkalarına yayılabilmesi için de diyalektik zorunludur. (1)

Wilson'ın indirgemeci biyolojist tezlerine karşın, Bergson tezinin tüm ağırlığını bilincin maddeye bağımı olduğu savını öne süren kaba maddeciliğe yöneltir. Ona göre ruhbilimsel ve fizyolojik fenomenler arasında herhangi bir koşutluk bile bulunmamaktadır. Aslında böyle bir koşutluğun bile zaten bir şey kanıtlamayacağını düşünen Bergson, analizini saf bellek denen kavrama dayanarak yürütür. (2)

Öte yandan Bergson, maddesel yaşamdaki belirle-nimcilik ile hayat ve zihinsel süreçteki belirlenimsizlik arasında da derin farklar bulur. Maddesel yaşamdaki belirlenimin de görünüşte ve maddesel bütünlük dediğimiz şeyin yaşamın kabuğundan ibaret görül-düğü için varlığın temelinde belirlenimsizliğin olduğu vurgulanır. Hilmi Ziya Ülken bu suretle Bergson felsefesinin mutlak bir ruhculuk halini aldığını belirtir. (3)

Zihinsel süreç analiz edilirken bilinç ve beden ilişkisi gerçekten de önem taşır. Bergson'a göre bilinçlilik ilk bakışta sanki beyinden çıkıyormuş gibi ve bilinçli faaliyetin ayrıntısı da buradaki faaliyetle ilintisi içerisinde meydana geliyormuş gibi görünür. Fakat o bu kanıda değildir. Gerçekte bilinç olayının beyinle ilgisi yoktur. (4) Daha doğru bir deyişle beyinden kaynaklanmamaktadır. Fakat beyin ile bilinç birbirine karşılık düşebilirler. Canlı varlığın bilinci ile beyni arasındaki dayanışma, sivri bir bıçağın kendi ucuyla olan dayanışması gibidir. Beyin de olguların sert dokusuna nüfuz etmek için bilincin kullandığı sert bir keskin uç olmaktadır. Fakat bıçağın ucu nasıl bir bütün bıçak değilse, beyin de bütün bir bilinç değildir. «Nitekim», der Bergson, «Maymunla insanın beyinleri birbirine çok benzedikleri halde bilinçliliklerinde benzedikleri söylenememektedir. (5) Akan bir su, yatağının kıvrımlarını almakla beraber yataktan ayrı bir şey değil midir?

Aslında Bergson'a göre sinir sistemi geliştikçe istekle yapılan hareketler hem çoğalmakta hem de isabetli olmaktadır. Fakat bu hareket yeteneği, ne seçme ne de sonuç olarak bir sinir sistemine muhtaçtır. Bergson'a göre sinir sisteminin yaptığı şey organik özün kitlesinde meydana gelen ilkel, belirsiz ve yaygın faaliyeti belli yönlerle iletmek ve en yüksek bir şiddet derecesine çıkarmaktır. Yazara göre sinir sistemi de organizmanın diğer sistemleri gibi bir işbölümünden doğar ve bu yüzden fonksiyon yaratmaz, mevcut fonksiyona refleks ve iradi faaliyet gibi çift faaliyet vererek şiddet ve isabetlilikte en yüksek dereceye çıkartır. (6)

Bergson yaşamsal öğeyi açıklamak uğraşısında bulunan erekselci öğreti üzerinde de önemle durur.

Erekselcilik doktrini, örneğin Leibniz'de görülen ve son noktasına varırılmış şekliyle madde ve varlıkların ezelden mevcut bir programı gerçekleştirmelerini öngörmektedir. Fakat Bergson evrende önceden bilinmeyecek hiç bir şey, hiç bir buluş hiç bir yaratma yoksa, zaman denilen kavramın burada gereksiz ve yararsız olduğu görüşündedir. Çünkü mekanist öğretide de görülebileceği gibi, burada da her şeyin ezelden var olduğu varsayılmaktadır ki bu tarzda anlaşılan bir erekselciliği Bergson tersine çevrilmiş bir mekanizm olarak görür. (7)

Düşünürü göre yaşamın kaynağında bilinç ya da daha iyisi havai fişegi andıran, bir «supra-conscience» vardır. Onun sönmüş parçaları da madde olarak düşer. Var olmanın koşulunu düşünsel süreçle bağlayan bu problematik, idealizmin «düşünüyorum, o halde varım» formülasyonunu bu şekilde yeni Fransız idealizminin ve spiritüalizmin de kuralı haline getirmektedir. (8)

Öte yandan sosyobiyojistlerin geliştirdiği «genetik etik»ci yaklaşımına karşılık, Bergson etiksel sorumluluğun temelinde toplumsal zorunlulukların yattığını düşünmektedir. (9) Etiksel diyebileceğimiz alışkanlıklarımızın hiç birisi zorunlu değildir.

Yazar bir böcek topluluğu ile bir insan toplumunun gösterdiği iki topluluk tipini ele alır. Bunlardan birincisi değişmez, ikincisi ise değişir, birisi içgüdüye öteki zekaya dayanır, birincisinin bölümleri ancak bütünü varlığı için var olan bir organizmaya benzerken, ikincisi toplumun bireylerine bir hareket serbestisi vermektedir. Böcek, Bergson'a göre Comte'un ortaya attığı iki şarttan, «düzen» ve «ilerleme» şartlarından birini, düzeni istemiştir. İnsanlığın bütünü değilse bile hiç değilse bir bölümü, bazan düzeni bırakarak, ama her zaman bireysel atılımlardan gelen, ilerlemeyi hedef edinmiştir. (10)

Bu arada Bergson, insanın çalışmasını rasyonalize etmeye başladığımız gibi üremesini de rasyonalize etmezsek sonunun yine savaş olacağını düşünür. Ona göre işleri içgüdüye bırakmak hiç bir yerde buradaki kadar tehlikeli değildir. (11)

Sonuç olarak, yaşamın kavramsallaştırılmasında gerçekliği fiziksel/kimyasal unsurlarda aramanın bizi yanılgıya sürükleyebileceğini açık olarak ortaya koyan Bergson'u, sosyo-biyoloji ile de ilişkilendirerek, zaten kabarık olan günah hanesini, isterseniz daha da arttırmayalım derim.

NOTLAR

- (1) H. Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, çev. M.Ş. Tunç, İstanbul, M.E.B., 1947, s. 308.
- (2) I.M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, çev.

- Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul, Yazko, 1983, s. 129.
- (3) Hilmi Ziya Ülken, **Bilim Felsefesi**, II. Baskı, İstanbul, Ülken yayınları, 1983, s. 238.
- (4) H. Bergson, **Mind-Energy**, trans. by Wildon Karr, New York, 1920, s. 130.
- (5) H. Bergson, a.g.e., s. 338.
- (6) H. Bergson, a.g.e., s. 149

- (7) H. Bergson, a.g.e., s. 60.
- (8) Ziya Somar, **Bergson, Hayatı, Felsefesi, İlk eserleri**, İstanbul, Sühelet kitapevi, 1939, s. 52.
- (9) H. Bergson, **Ahlak ve Dinin İki Kaynağı**, çev. Mehmet Karasan, 3. baskı, Milli Eğitim basım evi, 1967, s. 98.
- (10) H. Bergson, a.g.e., s. 143
- (11) H. Bergson, a.g.e., s. 364.

İktisat Öğretiminin Sorunları Üzerine

Ahmet ÇAKMAK

Dr. Çakmak, Marmara Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi öğretim üyelerindendir.

İktisat dergisinin 254. sayısında yer alan Fikret Görün ve Fikret Şenses imzalı yazılarda Türkiye'de iktisat öğretimi konusunda yapılmış tek çalışmanın 1972 tarihli **Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine** adlı ODTÜ yayını olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca 254. sayı incelendiğinde söz konusu derginin yayımcılarının da bu husustaki bilgisinin adı geçen yayınlara sınırlı olduğu intibai edinilmektedir. Dolayısıyla yazımın asıl konusuna geçmeden önce bu alandaki tek çalışmanın yukarıdaki ODTÜ yayınından ibaret olmadığını belirtmem gerekiyor: 1977 yılında TİTAK tarafından İstanbul'da Türkiye'de iktisat öğretiminin sorunları konulu bir sempozyum düzenlenmişti. Bu sempozyumda değişik yüksek öğretim kurumlarına mensup öğretim elemanları tarafından bildiriler sunulmuş, bir de açık oturum yapılmıştı. TV, radyo ve gazetelerde yer alan bu sempozyumun bildirileri sonradan aynı adlı bir kitapta toplandı ve 1978 yılında yayınlandı.

Bu kısa bilgiden sonra yazımın konusuna dönmek istiyorum. İktisat dergisinin 254. sayısında yer alan yazılarda iktisat öğreniminin içeriğine ilişkin sorunlar ortaya konmakta, öneriler getirilmektedir. Elbette Türkiye'deki iktisat öğretiminin içeriği, ele alınması gereken, hatta ele alınması gecikmiş bir konudur. Ancak, bence bu konudaki tartışmaların bir anlam ifade etmesi için önce iktisat öğretimine ilişkin başka sorunların çözülmesi gerekmektedir. Bunlar fakülte sayısı, öğrenci sayısı, iktisat öğretiminin amacı gibi konulardır. Aşağıda bu sorunlar çözüme bağlanmadıkça içerik tartışmalarının bir mana ifade etmeyeceğini, ayrıca bu sorunların çözümünün içerik sorunlarını büyük ölçüde kendiliğinden çözeceğini öne süreceğim. Yalnız en azından bir kısım okuyucunun zihninde baştan belireceğini sandım.

ğım bir itirazı karşılamak isterim: Söz konusu meselelerin iktisatçıların yetkisi dışında olduğu düşünülebilir. Ama bu etkimizin olmayacağı anlamına gelmez. Kaldı ki, yukarıda da belirttiğim gibi bu sorunlar çözüm bulmadıkça içerik meselelerini tartışmamız buz üstüne yazı yazmaya benzeyecektir. Özellikle vurgulamak istediğim bir husus da şudur : içerik sorunlarının çözümünün büyük ölçüde yazımın konusu sorunların halli ile kendiliğinden ortaya çıkacağı ve uygulama imkânı bulacağını düşünüyorum. Bu düşüncelerimi aşağıda nedenleriyle açıklamaya çalışacağım.

Eğer öğrenci iş bulamayacaksa ve/veya bulduğu işte okulda edindiği bilgileri kullanmayacaksa kaliteli bir öğretim programı geliştirmenin pek işlevi olmayacaktır. Çünkü bu durumda, iyi iktisatçıları yetiştirmek mümkün olmayacaktır. Ne iş bulmada ne de girdiği işte kullanmayacağı bilgilere sahip olmayı öğrenci istemez. Böyle bir durumda sınav sonrasında atılan veya kaybolan teksirlerle birlikte yavaş yavaş hafızalardan silinen bilgiler gerçeği yine var olmaya devam eder. DPT araştırmalarına göre sosyal bilimlerin alanında sürekli bir ihtiyaç fazlası vardır. Bu fazlalık mesela % 10-15 gibi bir oranda olsa o zaman bazı DÜZENLEMELERLE çare aramak yoluna gidilebilir. Ancak oran çok daha fazladır. Zaten bunu anlamak için istatistiklere gerek bile yoktur. Şu noktayı tespit etmek gerekir. Ülke ekonomisinin bugünkü iktisat fakültelerinin yetiştirdiği insanlara pek ihtiyacı yoktur. Bu durumda DÜZENLEME değil RADİKAL ÇÖZÜM gerekmektedir. Böyle bir çözümü yazımın başında sözünü ettiğim sempozyuma sunduğum bildiride getirmiştik. (11) Burada sonucu itibarıyla kısaca tekrarlamakta fayda görüyorum: İktisat eğitimi az sayıda fakültede yapılmalıdır. Yani sıra meslek yüksek okulları açılmalıdır. Muhasebe yüksek okulu, Bankacılık yüksek okulu gibi. Okul ve öğrenci sayısı bakımından ağırlık bu okullara kaydırılmalıdır. Bu okulların öğrenim süresi iki ya da en fazla üç yıldır. Böyle bir eğilimin YÖK yetkililerinde olduğu anlaşılmaktadır. Son zamanlarda gazete haberlerine göre YÖK meslek yüksek okullarına ağırlık vermeyi planlamaktadır. Ancak burada önemli bir nokta var: Mevcut fakültelerin olduğu gibi kalması, yani sıra meslek yüksek okulları açılması halinde iktisat fakülteleri açısından durum değişmez. Bu fakültelerin çoğu meslek yüksek okuluna dönüşürülmelidir. Bu sayede bir defa önemli kaynak tasarrufu sağlanır. Bina, memur, öğretim üyesi gibi. İkincisi bilgisiz, bildiği bir işe yaramayan fakülte öğrencileri sorunu hafifler. Bu duru-

mu, tabii, böyle bir dönüşümü sindiremeyecek olan fakülteler ve özellikle öğretim üyeleri kabul etmek istemeyeceklerdir. Bu hususa aşağıda tekrar geleceğim.

Yukarıda iktisat fakültesi sayısının önemli ölçüde azaltılması gerektiğini belirtmiştim. Şimdi önerimin bu kısmına eliyorum. Bir defa, ben, mesela, Sayın Fikret Görün'ün yazısının başında Keynes'den yaptığı alıntı ile destekleyerek belirttiği gibi iktisatçıların doğrudan veya dolaylı ekonomiye yön verdiğine inanmıyorum. İyi iktisatçıları yetiştirmek yararlı ve ciddiye alınması gereken bir iştir ama önemini abartmamak gerekli. Türkiye'de 'iyi iktisatçı'ya DPT'nin, üniversitelerin vb. bir iki kurumun ihtiyacı var. Bu ihtiyacı ise bir kaç fakülte karşılar, belirli fakülteler. Japonya'da ekonomiyi yönetenler Tokyo İktisat ve Hukuk fakültesinden alınıyor. Ben de çok kaliteli eğitim yapan bir iki fakültenin oldukça yararlı olacağını düşünüyorum. Bu fakültelerde öğretim ya yabancı dilde olmalı ya da yabancı dil zorunlu ve ağırlık verilen ders olmalı. Ayrıca bu fakültelerde sınav sistemi, değerlendirme sistemi vb. de değişmelidir. Bu fakültelerin öğretim kadrosu sorunu oldukça önemlidir. Bu sorun yukarıda tekrar geleceğimi söylediğim meslek yüksek okullarının öğretim kadroları sorunu ile de bağlantılıdır. Dolayısıyla ikisini birlikte ele alacağım.

Önce bazı düşüncelerimi belirtmek isterim. Çuvaldızı kendimize batırdıktan sonra etrafa dönmeliyiz. Bence iktisat öğretiminin içerik sorunlarının önemli bir tanesi öğretim kadrolarının yetersizliğidir. Hangi ölçüde göre bakarsak bakalım bu böyledir. Tabii birçok sebebi vardır. Yetiştirme ortamının zayıflığı ve gelişmeyi engelleyici etkileri, maddi sorunlar, öğretim elemanlarına sağlanan imkânların —mesela yurt dışı eğitim ve araştırma olanakları gibi— çok dar oluşu gibi. Ama ben kendi 10 yıllık meslek yaşamımdan biliyorum. Çoğumuz bilim adamı olmak için, araştırmayı, öğrenmeyi, öğretmeyi sevdiğimizden değil, var saydığımız sosyal itibarı için bu mesleğe giriyoruz. O zaman çalışmayan, yasak savan, bir kadro ortaya çıkıyor. Bu, genel olarak böyledir. Bu meseleyi tespit düzeyinde bırakıyorum, çünkü yazımın ana konusu değildir. Buradan varmak istediğim yer şu: İçimizde çağdaş bilim adamı niteliğinde az insan vardır. Bunlar o fakültelerin öğretim kadrosunu oluşturmalı, kalanlar meslek yüksek okullarında hizmet vermelidirler. Bu seçimi yapmak zor değildir. Yeter ki araya başka mülahazalar girmesin.

İktisat öğretimini üstlenecek az sayıda fakülte için bir iki öneri daha: Bunlar merkezi bir yapıya bağlanmamalıdır. Kendi düzenlerini kurmalarına imkân tanırsa farklılaşma ve rekabet imkânları doğacaktır ki

(1) A. Çakmak, Türkiye ve Türkiye'de iktisat eğitimi, Türkiye'de İktisat Öğretiminin Sorunları içinde, İstanbul, 1979, s. 103.

bu gelişmeyi itici önemli bir unsurdur. Ayrıca DPT gibi kurumların giriş sınavları bu kurumlarla ilişkili yapılmalıdır. Bunu şu nedenle söylüyorum: Ben İktisada giriş dersini istediğim gibi yapamıyorum, Mikro İktisat dersini de. Çünkü öğrenciler banka müfettişliği, maliye müfettişliği vb. sınavlara girecekler. Bu sınavlarda genellikle öteden beri alışılmış neredeyse standart sorular soruluyor. Eğer o sorulara göre anlatmazsam öğrencilerimi sınavlarda diğer okullardan gelen arka-

daşlarına karşı dezavantajlı durumda bırakacağım.

Türkiye'de İktisat öğretimi yukarıda temel esaslarına değinmeye çalıştığım şekilde yeniden düzenlendiği takdirde içerik sorunlarının büyük ölçüde kendiliğinden çözümleneceği kanısındayım. Daha somut bir ifadeyle, anlatmaya çalıştığım düzende yer alan fakültelerde kısa sürede kaliteli öğretim gerçekleşecek, iyi İktisatçılar yetişecek, önemli araştırmalar ve eserler ortaya çıkacaktır.

«İktisat Öğretimi» Sayısı Üzerine

Mehmet GENÇELİ

Dr. Gençeli İÜ İktisat Fakültesinde öğretim üyesidir.

Önce, Dergi'nin Ocak 86 sayısının İktisat öğretimi gibi çok önemli ve güncel bir konuya ayrılmasından dolayı sizleri kutlamak isterim. Ancak, öğrenimi İktisat Fakültesi'nde tamamlamış ve bu kurumda eğitim hizmetine katılan bir birey olarak da bazı eleştirilere izninizi rica ederim.

Sanırım söz konusu konuda yayınlanan yazılar «sipariş» yazılar niteliğinde. Konu verilmiş ve bu konuda yazı istenilmiş. Nitekim sayın Fikret Şenses'in yazısında (sayfa 8) bu husus açık-seçik belli oluyor. O halde aklıma gelen bir soru, sayın Doç. Dr. Yavuz Cezar'ın dışındaki İktisat Fakültesi'nin diğer öğretim üyelerinin yazılarının niçin bulunmadığı. Kuşkusuz, bu konuda yazı talebinde bulunulup bulunulmadığı veya kimden rica edildiği konusunda bilgim yok. Ama, yazı sahiplerinin hepsi «İngilizce» öğretim yapan kurumlardan seçilmiş, yani toplam İktisat öğrencileri arasında yalnız % 8.6 paya sahipler. Bu meslektaşlar sizce acaba temsili bir örnek oluşturuyorlar mı?

Böyle olunca toplam öğrenci içinde % 63.3 paya sahip Gazi, Anadolu, Dokuz Eylül ve Uludağ Üniversiteleri İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinin ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin deneyimi ve görüşlerine yer vermemek, «Türkçe» öğretimde bulunanların karşılaştıkları sorun ve çözüm alışışıklarını kapsama almamak bence çok hatalı bir tutum ve davranış.

Bunun dışında ilgi alanım olan Ekonometri'ye de değinmek istiyorum. Bilindiği gibi, İktisat Fakültesi, Gazi Üniversitesi ve O.D.T.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri Ekonometri Bölümü'ne sahip kurumlar. Sanırım bu kurumların bölüm başkanlarından veya öğretim üyelerinden yazı istemek de daha gerçekçi olabilirdi herhalde. En azından bu, bize olanla-olması gereken arasında bir karşılaştırma olanağı verebilirdi.

Geleneksel İktisat Cepesinde Neler Oluyor ? (XIII) : Sonuç ve Özet

Dizimiz, Nail Satılğan'ın *The Economist*'in 15.12.1984
günlü sayısından çevirdiği bölümle
(«What It All Adds Up to») sona eriyor.

Dizinin son dosyası, İktisat teorisinin durumunu değerlendiriyor ve önümüzdeki 10 yılda İktisadın ne yönde değişebileceğini soruşturuyor.

İktisat teorisinin bazı parçaları hep teori olarak kaldı — ilginç, kesinlikle zekice, ama pratikle ilgisiz. Başka bazı parçalar, teori olarak yola çıkmakla birlikte, pratik İktisadın rızıkı hâline geldi. Fiyatların gerek talebi, gerek arzı etkilemekteki rolü, yalnız İktisatçılar değil, siyasetçiler, iş adamları, dükkâncılar ve işçiler arasında da her türlü İktisadî tahlilin ana temalarından biridir. Pazarda tezgâhı olan her hangi birine günün sonunda elinde meyve kalmaması için ne yaptığını sorun; vereceği cevap, birçok İktisat kuramcısı kuşağının bilgeliğini damıtacaktır.

İktisat teorisi üzerine yapılan çağdaş çalışmaların ne kadarının, kalıcı bir pratik yararı olacağı konusunda hüküm vermek her zaman zordur. Gene de geçen 10 yılda meydana gelen en anlamlı teorik gelişmenin salt teori âleminin dışına çıkılması olduğu, şimdiden açıklık kazanmıştır. Rasyonel-bekleyişler yaklaşımı, İktisadın manzarasını başlıca üç açıdan değiştirmiştir. Birinci olarak, İktisadî modellerde bekleyişlerin oynadığı can alıcı rolü açıklığa kavuşmuştur. İkinci olarak, modelcileri bekleyişleri modellerinn içine yerleştirmenin teknik bakımdan daha iyi yollarını bulmaya zorlamıştır — geriye dönük bekleyişlere ilişkin geleneksel safdil denklemler artık kabul edilemez. Üçüncü ve hepsinden daha önemli olarak, hükûmetlerin politika oluşturma biçimini değiştirmiştir.

Günümüzde bütün hükûmetler, politikalarını inanılır kılmanın gereğini anlıyor. 1960' lardaki geleneksel sebeplerden — fazla şey vaat ederek seçmenleri düş kırıklığına uğratmak gibi — ötürü değil. İnanırlığın gerekliliği, inançsız bir dünyanın göstereceği tepkilerin, politikalarla özendirilmek istenen her şeyin altını oyacak olmasından ileri gelmekte. Bir

hükûmet ücret artışlarını daha çok para basarak güvence altına almayacağını söylüyor-
sa, bu kararlılığını yıllar boyu göstermelidir
ki ücret pazarlıkçıları, her gecenin bir sabahı
olduğuna nasıl inanıyorlarsa buna da öyle
inansınlar. Hükûmet tutarsız şeyler söylüyor,
hele bir yaptığı öbür yaptığına uymuyorsa,
ücret pazarlıkçılarına büyük bir artışın, ken-
dilerini iflâs ya da işsizlik cezasına uğrat-
maksızın yanlarına kâr kalabileceği işaretini
veriyor demektir.

Bekleyişlere tanınan ağırlık, birçok ülke-
de iktisat siyasetine yön vermiştir. Amerika
Birleşik Devletlerinde Başkan Reagan, kişi-
sel vergilerde üç yıllık bir kesinti programı
ilân etmiş, bunu yaparken kişilerin ek gelir-
lerini yağlı lokma diye görmeyip tasarruf
edeceklerini ummuştur. Şimdi çoğu sanayi-
leşmiş ülkelerde hükûmetler, insanların her
bütçede dolaylı vergilerde bir «artış» ya da
gelir vergisinde bir «kesinti» ile karşılaşarak
şaşırmamaları için, vergi sistemlerini enflâs-
yona karşı indekslemektedir.

Britanya'daki Muhafazakâr hükûmetin
1980'den bu yana uygulamaya başladığı «orta
dönemli malî strateji»nin altında yatan anla-
yış da aynıdır. Hükûmet, plânları konusunda
istikrarlı bir bekleyişler ortamı yaratmak ist-
iyor, bunu parasal büyüme ve kamu borç-
lanması için dört yıllık hedefler açıklayarak
gerçekleştirmeye çalışıyordu.

Yeni tavır, yanıltıcı biçimde kendilerine
«paracılar» adı verilenlerle sınırlı değildir.
Cambridge Üniversitesinden Profesör James
Meade gibi birçok yeni Keynesci, başlıca ik-
tisadî değişkenler için önceden hedefler
açıklamanın yararlarını kabul eder. Mr. Mea-
de derneşik talebi (para cinsinden GSYİH)
parasal büyümeye yeğlerse de, ilke çok fark-
lı değildir.

Yeni iktisadî teorilerin bazıları, pratik bi-
çimde uygulanmaya elverişli olmalarına kar-
şın, uygulamacılar tarafından savsaklanma
tehlikesiyle karşı karşıyadır. Başlıca iki se-

bepten ötürü: Birincisi, iktisatçıların kendi
aralarında anlaşmayı başardıklarına pek ta-
nık olunmadığı için; ikinci olarak da, savla-
rını çoğu kez, dışarıdan bakanlar için anla-
şılmaz bir biçimde sunmalarından dolayı. Bu
iki eleştiri, özellikle iktisadın bu günkü du-
rumunda birbiriyle bağlantılıdır — İngilizce
konuşan biri Urduca yürütülen bir tartışmada
kimin haklı olduğuna nasıl karar verebilir?

Günümüz iktisadında büyük ayırım çizgi-
si, yeni klâsikler ile yeni Keynesçiler arasın-
dadır. Bunları ayıran politika sorunlarını bu
dosyalarda anlatmış bulunuyoruz. Ama söz
konusu olan, yalnız ne düşündükleri değildir;
aynı zamanda nasıl düşündükleridir de. İk-
tisadî teorileştirme konusuna bütün yakla-
şımları olduğu gibi neyin inceleneneceğine iliş-
kin seçişleri de farklıdır.

Yeni klâsik iktisatçıların birinci önceliği,
teorik sağlamlıktır. İncelemelerinin çoğu son
derece matematiksel, savları süssüz ve bi-
çimseldir. Keynesçiler, genellikle gerçeklikle
ilgili alanları tercih ederler. Onların çalışma-
larında var sayımlı değil, gerçek sorunlara
yönelme kaygısı daha belirgindir — ne var
ki neyin «gerçek» olduğu, elbette kısmen se-
yircinin bakış açısına bağlıdır. Söz gelimi,
gayri iradî işsizlik düşüncesinin birtakım
güçlükler içerdiği ileri sürülebilirse de, Key-
nesciler bunun yaygın olduğu görüşünü ta-
şındıklarından hangi politikalarla bu işsizlik
türünün azaltılacağını araştırırlar.

Metodoloji konusundaki bu uyuşmazlığı
Profesör Milton Friedman'ın sevdiği bir ak-
siyomla örnekleyebiliriz. Ünlü bir makalede
Friedman, iktisadî bir modelin var sayımla-
rının gerçekçi olmamasının önemli olmadığı-
nı öne sürdü. Önemli olan, modelin man-
tikçe tutarlı olması, kestirmesini istediğiniz
şeyleri isabetle kestirmesidir. Yeni klâsik ik-
tisatçılar aynı görüştedirler. Bu yüzden piya-
saların temizlendiği yolundaki var sayımla-
rına yönelik eleştirilerden rahatsızlık duy-
mazlar.

Yeni Keynesci yaklaşımı eleştiren de vardır. Kimi Keynesçiler, söz gelimi ücret saptama davranışı konusunda gerçekçi görünebilecek var sayımlar yaparlar; gene de Keynesci modelin dayandığı rasyonellik düşüncesine alışmakta güçlük çektikleri görülür. Yeni Keynesçiler, teknik tutarsızlıklarını daha çok pratik anlamlılık uğruna göze almaya razı olduklarını söyleyerek buna cevap verirler.

Matematik Çağı

Yeni klâsik iktisatçılar, daha formel usa vurma yöntemlerini tercih ettiklerinden, matematikten daha çok yararlanmışlardır. Her görüşten iktisatçılar, yeni klâsik okulun, özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde bu denli çok sayıda genç yandaşa çekici gelmesinin bir sebebinin bu olduğundan kuşulanırlar. Bunlar, ileri matematiğin düpedüz düşünsel hazzını duyarlar. Oysa salt matematikçiler için mevcut olan iş sayısı — değil mi ki piyasa güçleri işlemektedir — iktisatçılar için olanlardan çok daha az olduğu için, akıllı matematikçiler iktisada kaymaktadır.

Günümüzde yeni Keynesci okulun dağarcığında matematiğe yatkın olanlar için bundan on-on beş yıl öncesine göre daha çok şey var. İşte zor matematik ile Keynesci «ilgiliğin» el ele gidebileceği dört alan.

■ Rasyonel bekleyişlere yer veren Keynesci modeller. Günümüzde en canlı araştırma alanlarından birisi, rasyonel bekleyişleri var sayan, ancak ekonominin istikrara kavuşturulmasında hükûmet politikasına gene de rol tanıyan modellerin tahlilidir. Bu tür modeller arasında bir grup, emek piyasalarında sözleşmelerin örtüşmesi düşüncesine dayanır. Değişik işçi grupları ücret anlaşmalarına yılın değişik zamanlarında varıyorlarsa, bir bütün olarak ücretler, hükûmet politikasında meydana gelen bir değişme türünden bir

şok karşısında değişse de, bu değişme yavaş olabilir. İşçiler gelecekteki enflasyona ilişkin bekleyişlerini doğru yönde değiştirse-ler bile, sözleşmelerin karmaşık yapısı tepkiyi geciktirmiş olur. Nominal ücretler, tıpkı bekleyişler geriye dönük müşçesine, fiyatların gerisinde kalır. Matematik eğlenceli, sonuçlar Keynescidir.

■ Oyun teorisi. Matematiksel iktisadın bu dalı, kendine bağlanan erken umutların bazılarını boşa çıkarmıştır. Teknik zorluklarından ötürü bu alandaki ilerleme yavaş olmuştur. En basit türdeki iki kişilik oyunlar — önceki dosyada irdelenen tutuklunun ikilemi gibi — yeterince kolaydır. Üç kişilik oyunların üstesinden gelinmesi çok daha zordur. Oyun teorisi yöntemlerinin söz gelimi rekabet dengesi tahliline uygulanması ise, anlamsız denecek ölçüde güçtür.

Bununla birlikte bu teknikler, şimdilerde daha çok ilgi çekmekte. Yeni Keynesci iktisat ile yeni klâsik iktisat arasındaki tartışma, rastlantısal olarak, oyun teorisi açısından ele alınmaya eni konu elverişli iki sorunu öne çıkardı. Birinci olarak, emek piyasaları ve ücretlerin belirlenmesi teorisi, doğrudan doğruya oyun kuramcısının el kitabından çıkan bir pazarlık sürecine ilişkindir. İkinci olarak, parasal hedefler modası; hükûmetleri sendikalar ve öteki çıkar gruplarıyla stratejik bir oyun içine sokmakta. Bu gruplar hükûmetin blöfüne aldırılmamaya karar verirse, hükûmetin taahhütleri ne denli bağlayıcı olmalıdır?

■ İkinci en iyi teorisi. Çoktandır mikroiktisat öğrencilerinin en büyük düş kırıklığı, bilinen etkinlik kurallarının — örneğin fiyatın marjinal maliyete eşit kılınması — hepsinin, içlerinden yalnız birinin bozulması durumunda geçersiz kalabileceği olmuştur. Bir önceki dosyada doğal tekeller örneği irdelenmiş, fiyatı marjinal maliyete eşit kılmanın, tekeli zarar etmeye zorlamasa bile, iktisadî etkinliği artırdığı açıklanmıştı. Oysa bu, rekabet

betçi firmaların, ekonominin başka her yerinde fiyatlarını marjinal maliyete eşitlediklerini de var saymaktadır. İkinci en iyi teorisi, bu koşulun geçerli olmaması hâlinde, tekelin, başka bir fiyatlandırma kuralına ihtiyaç göstereceğini kanıtlamıştır. İktisat politikası ancak kötünün iyisiyle yetinme durumundayken, kurallar arayışının önünde hâlâ uzun bir yol uzanmakta.

■ Toplumsal seçiş teorisi. Bu alandaki teorileştirme çabalarında en yararlı olduğu görülen matematik dalı biçimsel mantıktır. Profesör Amartya Sen, «Collective Choice in Social Welfare» adlı kitabıyla bu yaklaşıma öncülük etmiştir. Sorun, (a) bir toplumun gelir bölüşümü gibi şeyler konusundaki amaçları ile (b) toplumu oluşturan kimselerin bireysel tercihleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ortaklaşa kararları bireysel seçişlere bağlamak ne ölçüde mümkündür?

Bu örnekler, matematiğin, hiç bir iktisadi düşünce okulunun tekelinde olmadığını gösteriyor. Sonuç olarak, yeni klâsik iktisadın, teknik açıdan ilginç bir çalışma alanı arayan öğrenciler için taşıdığı çekicilik, zayıflamaya başlayabilir — ancak bu kadarı, sözle yapılan tahlili yeğ tutan kuşaktan gelen Keynesçileri hoşnut etmeye yetmez. Böyleleri için matematiğin iktisadın her köşesine dek yayılması, başlı başına en büyük kaygı nedenidir.

Matematiğin daha çok kullanılması, her şeye karşın önüne geçilmez bir eğilim. Bunun ille kötü bir şey olduğu da söylenemez. İktisat, eicilere ve iktidar düşkünlerine — kâğıt üstündeki simgelerden çok dünyadaki olayları harekete geçirmek isteyenlere — her zaman ihtiyaç duyacak, bunlardan hiç yoksun kalmayacaktır. Şaşkın politika yapıcılarında matematiksel ilerlemenin sınırlarını onlar açıklayacaklardır. Ayakları daha az yere basan iktisatçılar için daha çok matematik kullanılarak sorunları açıklığa kavuşturma yolları açık kaldığı sürece, iktisat alanındaki çalışmalar sürecektir.

Daha ne kadar ilerlemek gerekecektir? İktisadın teorik yanında en büyük geliştirmelerin bazılarının şimdiden tamamlanmış olduğunu güvenle söyleyebiliriz. Yüz yıl sonra da ders kitaplarının marjinal maliyet ile marjinal hâsılat gibi — yüz yıl öncesinde icat bile edilmemiş olan — kavramlara şeref mevkini verecekleri kuşkusuzdur. Bu söylenenlere eklemek gerekir ki teorik iktisadın birçok alanı hâlâ yeterince araştırılmış değildir.

Buna karşılık ampirik yönde araştırmacıların, hızla azalan getiri noktasına ulaşmış olduklarının işaretleri şimdiden görülmektedir. Gerçi çaba ve bilgisayar zamanı yığmaya devam etmekte; ama (a) teorileri istatistiksel olarak sinama ve (b) öngörü modelleri kurma konusundaki yetenekleri, gittikçe yavaşlayan bir ilerleme göstermekte.

Ekonometriciler, teorileri, bunların gerçek dünyadan alınma istatistiksel kanıtlara ne denli iyi uyduğunu soruşturarak sınarlar. Güvenilir sinamaların yapılması ancak verilerin bir dizi gereğe uygun düşmesiyle mümkün olduğundan, teknik sorunlar muazzamdır. Bu yüzden ekonometriciler, reddetmeleri gereken bir teoriyi kabul etmemelerini — ya da **vice versa** — sağlamak için kendi sinamalarını sinamak zorundadırlar.

Bu işlem geliştikçe, teori-sinama teorisi ile iktisat pratiği arasındaki uçurum genişlemektedir. Uygulamacılar — maliye bakanlıkları, merkez bankaları ve özel iş âlemindeki, ayrıca üniversitelerdeki iktisatçılar —, temel verilerin her şeyden önce çoğu kez kötü ölçülmüş, sonra da sık sık ve geniş ölçüde revizyonlara tâbi olduğunu bilirler. Ekonometri zanaatının durumu, onlara sadet dışı bir konu gibi görünür; çiğnedikleri rakamlar, çoklukla 20 yıl önce elde bulunan istatistiksel yöntemleri için içine katar.

Dünyayı olduğu gibi tasarımılamak için değil de ön görülerde bulunmak için model kullanmak, kendine özgü ek sorunlarla

karşı karşıya kalır. Bunlardan başta geleni, artık herkesçe bilinen Lucas eleştirisidir — hükümet politikasındaki bir değişimin, bir iktisadî modelin yalnızca politikanın açıkça kendini ortaya koyduğu parçalarını değil, bütün yapısını değişikliğe uğratabilmesi. Dolayısıyla ekonometrik modellerin, «devlet harcamalarındaki bir artış iki yıl sonra özel kesim yatırımlarını ne kadar etkileyecektir?» türünden soruları cevaplandırmak için kullanılması yanlıştır. Elbette modelciler istiflerini bozmamışlardır; Lucas eleştirisini ilke olarak kabul etmekte, ama pratikte pek de önemli olmayabileceğini öne sürmektedirler.

Ön görü alanındaki ilerlemeler, başka bakımlardan da düş kırıklığı yaratmıştır. Matematik ile bilgisayar teknolojisinin ittifakı, modellerin durmadan büyümesini mümkün kıldı. Hükümetlerce, giderek artan ölçüde de küçük ve orta ölçekli özel ön görü firmalarınınca kullanılan büyük modeller, şimdilerde yüzlerce denklemi kapsamakta. Bunlar büyüdüler; daha iyi oldular mı?

Birçok bakımdan, hayır. Birincisi, yapılan karşılaştırmalar, dev modellerin, enflasyon ve çıktı gibi anahtar değişkenleri kestirmede çok daha küçük modellerden çoğu kez daha başarısız olduğunu göstermiştir. Ön görü sicili iyi olan bir model vardır ki iktisattan tamamen kaçınmakta, değişkenleri sadece geçmişteki değerlerinden hareketle kestirmektedir.

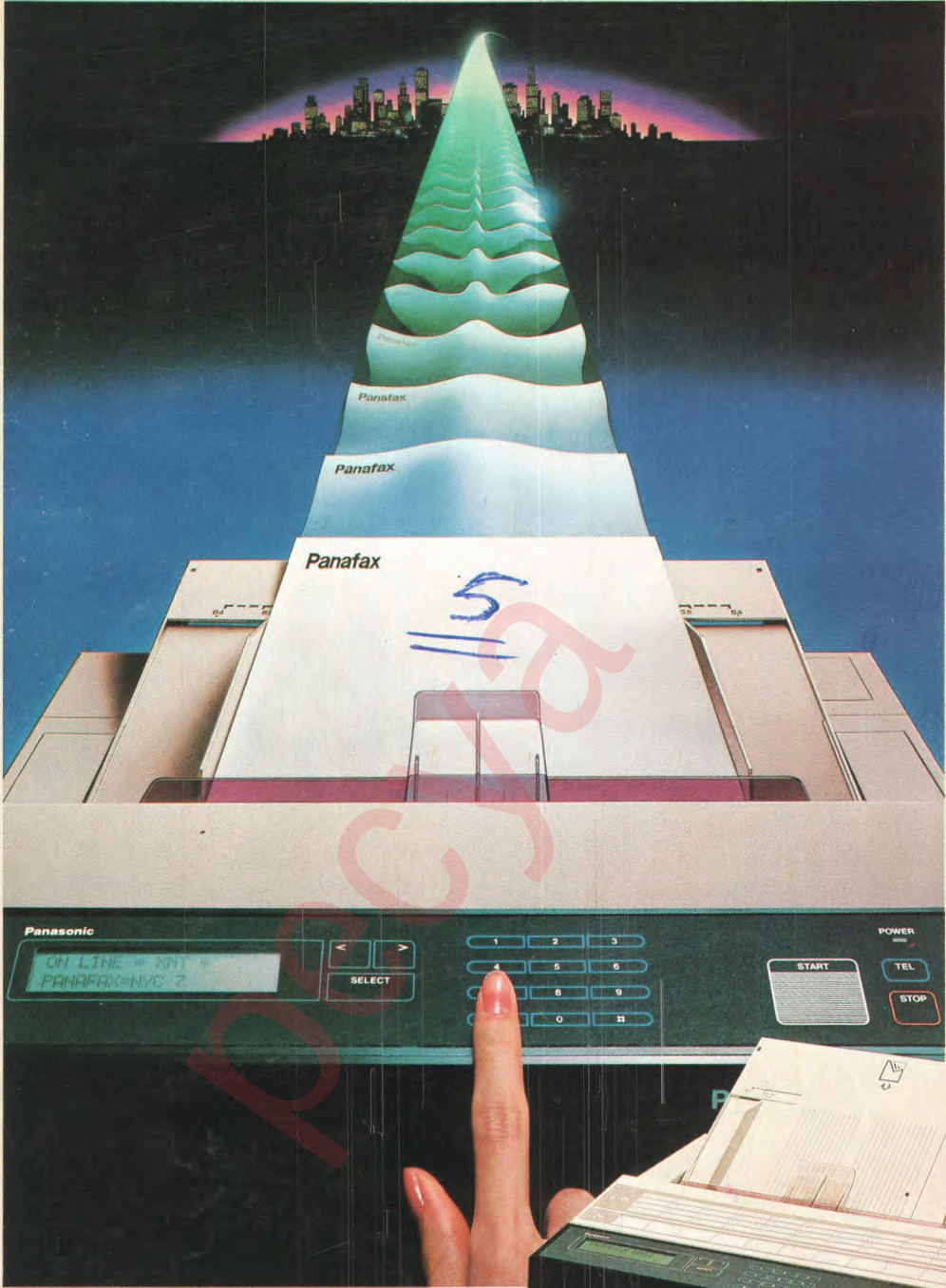
İkincisi, büyük modeller o kadar karmaşıktır ki bunların kullanıcıları, denklemlerin içerisinde ne olup bittiğine ilişkin her türlü «duygu»yu yitirmektedirler. Bu durum, ulaştıkları sonuçlar hakkında hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Üçüncüsü, çaplarına karşın, büyük modeller, tasarımlarındaki en küçük bir değişiklik ile bozulabilir. 1 000 denklemlili bir modeli, bir iki denklemi değiştirerek, Keynesciyen yeni klâsik yapabilirsiniz.

Büyüklik güvenlik getirmez. Büyüklüğün tek gerçek yararı, iktisat siyasetinin gerektir-

diği ölçüde ayrıntılı bir ön görü sağlamasıdır — hangi vergileri değiştirmeli, hangi harcamaya programlarını gözden geçirmeli ve bunun gibi. Ayrıntılar önemlidir elbette. Ama iktisat, büyük düşünsel sorunları hiç bir vakit gözden kaçırmamalıdır; kimi alanlarda kaçırmağa başlamıştır oysa.

Panafax UF-400AD

Faksimile Teknolojisinde "Beşinci Boyut"

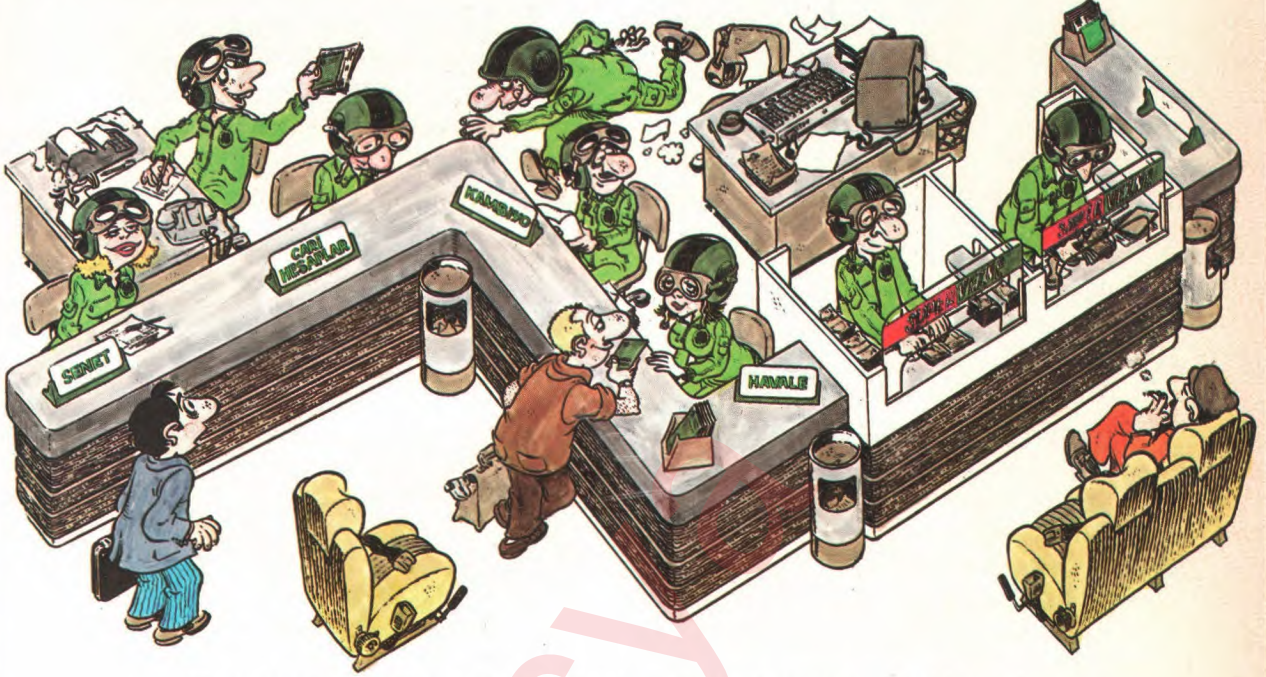

Otomatik Arama
İstenen Saate Programlanabilen Gönderim
White Line Skip
Süper Fine Tarama
CCITT G3/G2 Uyumluluk

TEKOFAXS A.Ş.
Panasonic-Panafax

Panasonic

Bütün Garanti Bankası Şubelerinde size hizmet verenlerin jet pilotu ruhu taşıdığını biliyor musunuz?

Her gün kuyruklarda bekletilenler! Rötalı taşıtları bekleyenler! Gecikmiş havaleleri bekleyenler! Randevularında bekletilenler! Vakit kaybedenler! Acınızı çıkarmak için Garanti Bankası'na gelin! İşlemleri çabuklaştıran, çağın gerektirdiği dinamizme ulaştıran Süper Sistem'iyle Garanti Bankası, beklemekten bunalanların, beklemeye vakti olmayanların hizmetindedir. Garanti Bankası sadece işlemlerinin süratiyle değil, şubelerinin yaygınlığıyla da vakit keybetmenizi önler. Garanti Bankası'nı her aradığınız yerde, veya hemen ötede mutlaka bulursunuz. Bankamızın gülyüzlü, nazik kadroları işinize gereken ilgiyi gösterir; havalelerinizi gecikmeden yerine ulaştırır, çekinizi anında öder. Garanti Bankası, süratiyle, etkin organizasyonu, yakınlığıyla ve deneyimli, ilgili kadrolarıyla, aksamayan hizmet demektir. Süratli işlem ve gülyüzlü hizmet için Garanti Bankası'na gelin. Çok aramanız gerekmiyor, hemen yakınınızdayız!

GARANTİ BANKASI